

निर्णय-सागरनाम्न्या संस्थया प्रकाशितस्य प्रतिकूपम्

# काव्यमाला

नाम

नानाविधप्राचीनकाव्यनाटकचम्पूभाणप्रहसनच्छन्दो-  
लङ्कारादिसाहित्यग्रन्थानां संग्रहः

जयपुरमहाराजाश्रितेन पण्डितव्रजलालसूनुना पण्डितदुर्गाप्रसादेन,  
मुम्बापुरवासिना परबोपाह्वपाण्डुरङ्गात्मजकाशीनाथशर्मणा च संशोधितः



चौखम्भा भारती अकादमी  
वाराणसी

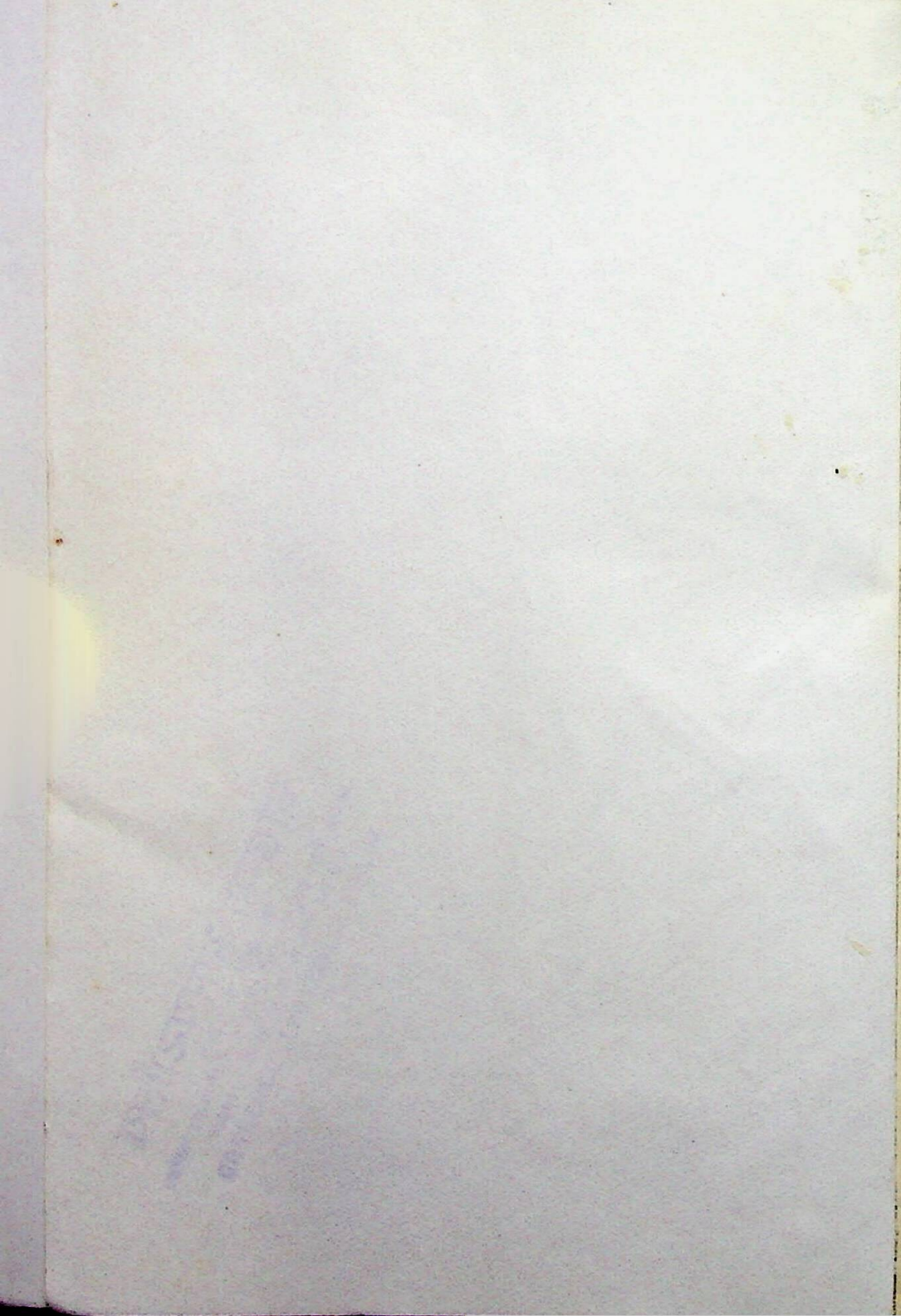






डॉ. छममा ओरियन्टल  
बुक स्टोर  
22851617, 23853790  
पुणे - 411007







॥ श्रीः ॥

जयकृष्णदास-कृष्णदास प्राच्यविद्या ग्रन्थमाला

१०

ॐ

॥ श्रीः ॥

# काव्यमाला

नाम

नानाविधप्राचीनकाव्यनाटकचम्पूभाणप्रहसनच्छन्दो-  
लङ्कारादिसाहित्यग्रन्थानां संग्रहः

त्रयोदशो गुच्छकः

जयपुरमहाराजाश्रितपण्डितश्रीदुर्गाप्रसादतनयपण्डितकेदार-  
नाथशर्मणा तथा मुम्बापुरवासिपणशीकरोपाह्वविद्वद्वर-  
श्रीलक्ष्मणशर्मतनुजनुषा वासुदेवशर्मणा च  
संशोधितः



## चौरवर्मा भारती अकादमी

आकर ग्रन्थों के प्रकाशक एवं वितरक

पोस्ट बाक्स नं० १०६५

गोकुल भवन, के. ३७/१०६, गोपाल मन्दिर लेन

वाराणसी-२२१ ००१ (भारत)



प्रकाशक : चौखम्भा भारती अकादमी, वाराणसी

मुद्रक : श्रीगोकुल मुद्रणालय, वाराणसी

संस्करण : प्रथम, वि० सं० २०४४

मूल्य : रु० ६०-००

सम्पूर्ण १-१४ गुच्छक मूल्य ७५०-००

© चौखम्भा भारती अकादमी, वाराणसी

टेलीग्राम : भारतोत्सव, वाराणसी-२२१००१

टेलीफोन : ६३३५४

सन् १९८८

प्रधान वितरक

चौखम्भा ओरियन्टालिया

पो० बाक्स नं० १०३२

वाराणसी-२२१००१ ( ७० प्र० ) भारत

टेलीफोन : ६३३५४

टेलीग्राम : गोकुलोत्सव

---

शाखा—बंगलो रोड, ६ यू० बी० जवाहर नगर  
( किरोड़ीमल कालेज के पास )

दिल्ली-११०००७

फोन : २२११६१७

---

मुद्रक—श्रीगोकुल मुद्रणालय, गोपाल मन्दिर लेन, वाराणसी



Jaikrishnadas-Krishnadas Prachyavidya Granthamala  
NO 10

# KĀVYAMĀLĀ

A collection of old and rare Saṅskṛit Kāvyaś,  
Nāṭakas, Champūs, Bhāṇas, Prahasanas,  
Chhandas, Alankāras &c.

## PART XIII

Edited By  
PANDIT KEDĀRANĀTH DURGĀPRASĀD.  
Revised By  
WĀSUDEV LAXMAṆ SHĀSTRĪ PANSĪKAR

**CHAUKHAMBHA BHARATI ACADEMY**

*Publisher and Distributor of Monumental Treatises of the East*

Post Box No. 1065

Gokul Bhawan, K. 37/109, Gopal Mandir Lane

VARANASI ( INDIA )



*Publishers :*

**CHAUKHAMBHA BHARATI ACADEMY**

Bost Box No. 1065

Gokul Bhawan, K. 37/109, Gopal Mandir Lane

VARANASI-221 001 ( INDIA )

---

**Branch**—Khazanchi Road, Patna-800 004 ( Bihar )

© *Chaukhambha gharati Academy*

**First Edition : 1988**

*Sole distributor :*

**CHAUKHAMBHA ORIENTALIA**

Post Box No. 1032

VARANASI-221001 ( India )

Telephone : 63354

Telegram : Gokulotsav

---

**Branch**—Bungalow Road, 9 U. B. Jawahar Nagar,  
( Near Kirorimal College )

DELHI-110007

Phone : 2911617



## अनुक्रमणिका ।

१. श्रीमद्रामभद्रदीक्षितविरचितं वर्णमालास्तोत्रम्	...	
२. श्रीमद्वादिचन्द्रनिर्मितं पवनदूतकाव्यम्	...	६१
३. पण्डरीबिह्वलाख्यकविविरचितो दूतीकर्मप्रकाशः	...	२५
४. श्रीधनदराजकविविरचितं क्षतकत्रयम्	...	
( १ ) शृङ्गारधनदम्	...	३३
( २ ) नीतिधनदम्	...	४६
( ३ ) वैराग्यधनदम्	...	६४
५. गिरिधरविरचितं गञ्जीफाखेलनम्	...	८१
६. तैलङ्गव्रजनाथविरचितं मनोदूतम् (सहृदयहृदयाह्लादना- परनामकम् ) ( सटीकम् )	...	८४
७. गोस्वामिजनार्दनभट्टप्रणीतं वैराग्यशतकम्	...	१३१
८. बिह्वलकविविरचितं बिह्वलकाव्यम्	...	१४३







# काव्यमाला ।

श्रीमद्रामभद्रदीक्षितविरचितं  
वर्णमालास्तोत्रम् ।

अन्तः समस्तजगतां यदनुप्रविष्ट-  
माचक्षते मणिगणेष्विव सूत्रमार्याः ।  
तं केलिकल्पितरघूद्वह रूपमाद्यं  
पङ्केरुहाक्षमनिशं शरणं प्रपद्ये ॥ १ ॥  
आज्ञायशैलशिखरैकनिकेतनाय  
वाल्मीकिवाग्जलनिधिप्रतिबिम्बिताय ।  
कालाम्बुदाय करुणारसमेदुराय  
कसैचिदस्तु मम कार्मुकिणे प्रणामः ॥ २ ॥  
इन्दुं प्रसादमवतंसयता त्वदीयं  
कोपंकरे हुतवहं बहता हरेण ।  
शङ्के जगत्रयमनुग्रहनिग्रहाभ्यां  
संयोज्यते रघुपते समयान्तरेषु ॥ ३ ॥  
ईदृग्विधस्त्वमिति वेद न सोऽपि वेदः  
शक्नोति कः स्थितमवेक्षितुर्मुत्तमाङ्गे ।  
श्रोतुं क्षमं न तु दृशेक्षितुमप्यतस्त्वां  
सर्वे विदन्तु कथमीश कथं स्तुवन्तु ॥ ४ ॥

१. पद्मनयनम्. २. वेदः. ३. कालमेघाय. ४. शिरसि.

उष्णांशुनिम्बशुदधिसयससाराक्ष-

ग्रावा च तुल्यमजनिष्ट गृहं यथा ते ।

वाल्मीकिवागपि भदुच्चिरपि प्रभुं त्वां

देव प्रशंसति तथा यदि कोऽत्र दोषः ॥ ५ ॥

ऊढः पुरासि विनैतान्वयसंभवेन

देव त्वया किमधुनापि तथा न भाव्यम् ।

पूर्वे जना मम विनेशुरसंशयं त्वां

जानासि राघव तदन्वयसंभवं माम् ॥ ६ ॥

ऋक्षं पुत्रंगमपि रक्षसि चेन्महात्म-

न्विप्रेषु किं पुनरथापि न विश्वसामः ।

अत्रापराध्यति किल प्रथमद्वितीयौ

वर्णौ तवौदनतया निगमो विवृण्वन् ॥ ७ ॥

नृणां न केवलमसि त्रिदिवौकसां च

राजा यमार्कमरुतोऽपि यतस्त्रसन्ति ।

दीनस्य बाहू मम तथापि न ते नवा स्या-

त्कर्णे रघूद्वह यतः ककुभोऽपि जाताः ॥ ८ ॥

कृतामपि व्यसनिनीं भवितव्यतां मे

नाथान्यथाकुरु तव प्रभुतां दिदृक्षोः ।

चक्रे शिलापे तैरुणी भवता तदास्तां

मायापि यद्धटयते तव दुर्घटानि ॥ ९ ॥

एकं भवन्तमृषयो विदुरद्वितीयं

जानामि कार्युकमहं तु तमद्वितीयम् ।

श्रुत्याश्रिता जगति यद्गुणघोषणा सा

दूरीकरोति दुरितानि समाश्रितानाम् ॥ १० ॥

ऐशं शरासमचलोपममिक्षुवल्ली-

भञ्जं बभञ्ज किल यस्तव बाहुदण्डः ।



तस्य त्वशीतकरवंशवतं शशंस  
 किं दुष्करं भवति मे विधिपाशमङ्गः ॥ ११ ॥  
 ओजस्तव प्रहितशेषविषामिदण्डैः  
 स्पष्टं जगद्भिरुपलभ्य भयाकुलानाम् ।  
 गीतोक्तिभिस्त्वयि निरस्य मनुष्यबुद्धिं  
 देव स्तुतोऽसि विधिविष्णुवृषध्वजानाम् ॥ १२ ॥  
 औत्कण्ठ्यमस्ति दक्षकण्ठरिपो ममैकं  
 द्रक्ष्यामि तावकपदाम्बुरुहं कदेति ।  
 जप्येति कर्म निखिलं मम यत्र हृष्टे  
 लीनास्य यत्र वृत्तिभिः सह मत्कुलीनाः ॥ १३ ॥  
 आङ्गोनिषाववधिमत्यवकीर्य वाणा-  
 न्किं प्लव्यवानसि ननु श्वशुरस्तवायम् ।  
 उष्मापनेतुमशवा यदि वाष्पकण्डू-  
 देवायमस्त्यनवधिर्मम दैन्यसिन्धुः ॥ १४ ॥  
 अश्रान्तमर्हति तुलाममृतांशुबिम्बं  
 भस्माभुजद्युतिमदेन भवन्मुखेन ।  
 अस्मादभूदनल इत्यकृतोत्तरीश  
 सत्या कथा भवतु साधुविवेकभाजाम् ॥ १५ ॥  
 कल्याणमावहतु नः कमलोदरश्री-  
 रासन्नवानरभटोग्रग्रहीतशेषः ।  
 श्लिप्यन्मुनीन्प्रणतदेवशिरःकिरीट-  
 दाम्नि स्वलन्दशरथात्मज ! ते कटाक्षः ॥ १६ ॥  
 खं वायुरभिरुदकं पृथिवी च शब्दः  
 स्पर्शश्च रूपरसगन्धमपि त्वमेव ।  
 .....दययार्तबन्धो  
 धत्से वपुः शरशरासमृदग्रनीलम् ॥ १७ ॥

गङ्गा पुनाति रघुपुंगव यत्प्रसूता  
 यद्रेणुना च पुपुवे यमिनः कलत्रम् ।  
 तस्य त्वदङ्घ्रिकमलस्य निषेवया स्यां  
 पूतो यथा पुनरघेऽपि तथा प्रसीद ॥ १८ ॥  
 घण्टाघनं घनितकोटिशरासनं ते  
 लुण्टाकमस्तु विपदां मम लोकनाथ ।  
 जिह्वालतां वहति यद्भुजगो रिपूणा-  
 मुष्णैरसृग्भिरुदरंभरिणा शरेण ॥ १९ ॥  
 प्राङ्मस्यवाडसि परेश तथासि तिर्यङ्  
 ब्रूमः किमन्यदखिला अपि जन्तवोऽसि ।  
 एकक्रमेऽपि कति वा भुवि न म्रियन्ते  
 मन्दस्य राघव सहस्र ममापराधान् ॥ २० ॥  
 चण्डानिलव्यतिकरक्षुभिताम्बुवाह-  
 दम्भोलिपातमिव दारुणमन्तफालम् ।  
 स्मृत्वापि संभविनमुद्विजते न धन्यो  
 लब्ध्वा शरण्यमनरण्यकुलेश्वर त्वाम् ॥ २१ ॥  
 छिन्नं निजं कुहनया मृगरूपभाजो  
 नैक्तंचरस्य न किमाविरकारि रूपम् ।  
 त्वत्पत्रिणापि रघुवीर ममाद्य माया-  
 गूढस्वरूपविवृतौ तव कः प्रयासः ॥ २२ ॥  
 जन्तोः किल त्वदभिधा मणिकर्णिकायां  
 कर्णे जपन्हरति कश्चन पञ्चकोशान् ।  
 इत्यामनन्ति रघुवीर ततो भवन्तं  
 राजाधिराज इति विश्वसिमः कथं वा ॥ २३ ॥  
 झङ्कारिमृङ्गकमलोपमितं पदं ते  
 चारुस्तव प्रणयचारणकिन्नरौघम् ।



जानामि राघव जलाशयवासयोग्यं  
 स्खैरं वसेत्तदधुनैव जलाशये मे ॥ २४ ॥  
 ज्ञानेन मुक्तिरिति निश्चितमागमज्ञै-  
 र्ज्ञानं क्व मे भवतु दुस्त्यजवासनस्य ।  
 देवाभयं वितर किं त्वसकृत्प्रपत्त्या  
 मुह्यन्नपि स्मर पुरैव कृतां प्रतिज्ञाम् ॥ २५ ॥  
 दृक्कारमीश भवदीयशरासनस्य  
 ज्यास्फालनेन जनितं निगमं प्रतीमः ।  
 तेनैव राघव भवानवगम्यमान-  
 स्नासं निरस्य सुखमातनुते बुधानाम् ॥ २६ ॥  
 ठात्कृत्य मण्डलमखण्डि यदुष्णभानो-  
 र्देवं त्वदस्त्रदलितैर्युधि यातुधानैः ।  
 शङ्के ततस्तव पदं विदलय्य वेगा-  
 तैरद्भुतं प्रतिकृतिर्विदधे वयस्य ॥ २७ ॥  
 डिम्भस्तथासि रघुवीर तथा दयस्व  
 लभ्यं यथा कुशलवत्वमपि क्षितौ मे ।  
 किञ्चिन्मनो मयि निधेहि तव क्षतं किं  
 व्यर्था भवत्वमवसं गृणतीः श्रुतिस्त्वाम् ॥ २८ ॥  
 दृक्कां त्वदीययशसामधुनापि शृण्मः  
 प्राचेतसस्य फैणितं भरताग्रजन्मन् ।  
 सत्ये यशस्तव शृणोमि मृकण्डुसूनो-  
 र्धाताप्यतो जगति कोऽस्तु भवादृशोऽन्यः ॥ २९ ॥  
 त्राणां समस्तजगतां तव किं न कार्यं  
 सा किं न तत्र करणं करुणा तवैव  
 अस्यातिकार्यकरणे तव नेति या वा-  
 द्यस्या न सा रघुपते भवति श्रुतीनाम् ॥ ३० ॥

तत्त्वं पदे पदमसीति च धानि देव  
 तेषां यदस्म्यभिलषन्नुपलब्धुमर्थान् ।  
 सेवे पदद्वयमतो मृदुलं तवादौ  
 यद्धारुणोरपि ततो भवदर्थलाभः ॥ ३१ ॥  
 प्रोथं यदुद्ब्रह्मसि भूमिवहैकदंष्ट्रं  
 विश्वप्रभो विघटिताग्रघटाः सटा वा ।  
 रूपं तदुद्भटमपास्य रुचास्य दिष्ट्वा  
 त्वं शम्बरारिरपि कैतवशम्बरारिः ॥ ३२ ॥  
 दग्ध्वा निशाचरपुरीं प्रथितस्तवैको  
 भक्तेषु दानवपुरत्रितयं तथान्यः ।  
 तस्याञ्जरासुरसमस्य गुणैः प्रभो मे  
 पुर्यष्टकप्रक्षमनेन लभस्व कीर्तिम् ॥ ३३ ॥  
 घचे शिरांसि दश यः सुकरो वधोऽस्य  
 किं न त्वया निगमगीत सहस्रमूर्धा ।  
 मोहं ममामितपदं यदि देव हन्याः  
 कीर्तिस्तदा तव सहस्रपदो बहु स्यात् ॥ ३४ ॥  
 नग्रस्य मे भव विभो स्वयमेव नाथो  
 नाथो भव त्वमिति चोदयितुं विभेमि ।  
 येन स्वसा दशमुखस्य नियोजयन्ती  
 नाथो भव त्वमिति नासिकया विहीना ॥ ३५ ॥  
 पर्याकुलोऽस्य किल पातकमेव कुर्व-  
 न्दीनं ततः करुणया कुरु मामपापम् ।  
 कर्तुं रघूद्बह नदीनमपापमुर्व्या  
 शक्तस्त्वमित्ययमपैति न लोकवादः ॥ ३६ ॥  
 फल्गूनि यद्यपि फलानि न लीप्सते मे  
 चेतः प्रभो तदपि नो भजति प्रकृत्या ।



मूर्त्यन्तरं व्रजवधूजनमोहनं ते  
 जानाति फल्गु न फलं भुवि यत्प्रदातुम् ॥ ३७ ॥  
 बर्हिःशतग्रथितकेशमनर्हवेष-  
 मादाय गोपवनिताकुचकुङ्कुमाङ्कम् ।  
 शृणो न राघव भवान्यदतः प्रतीमः  
 पत्न्या द्विया विरहितोऽसि पुरा श्रियेव ॥ ३८ ॥  
 आद्राय मेऽस्तु तव राघव बोधमुद्रा  
 विद्रावथन्त्यखिलमान्तरमन्धकारम् ।  
 मन्त्रस्य ते परिपुनन्ति जगद्यथा व-  
 डष्टाक्षराण्यपि तथेति विवृण्वतीव ॥ ३९ ॥  
 अन्दं निधेहि हृदि मे भगवन्नटव्यां  
 पाषाणकण्टकसहिष्णु पदाम्बुजं ते ।  
 अङ्गुष्ठमात्रमथवात्र निधातुमर्ह-  
 माक्रान्तदुन्दुभितनूकठिनास्थिकूटम् ॥ ४० ॥  
 यज्ञेन देव तपसा यदनाशकेन  
 दानेन च द्विजगणैर्विपदिष्यसे त्वम् ।  
 भाग्येन मेऽजनिमृषा यदिदं यतस्त्वां  
 चापग्रहात्परमबुध्यत जामदग्न्यः ॥ ४१ ॥  
 उभ्योज्ज्वलस्तव पुरा रघुवीर देहः  
 कामप्रदो यदभवत्कमलालयायै ।  
 चित्रं किमत्र चरणाम्बुजरेणुरेव  
 कामं ददौ न मुनये किमु गौतमाय ॥ ४२ ॥  
 लङ्केरावक्षसि निविश्य यथा शरस्ते  
 मन्दोदरीकुचतटीमणिहारचोरः ।  
 शुद्धे सतां हृदि गतस्त्वमपि प्रभो मे  
 चित्ते यथा हर चिरोपनतामविद्याम् ॥ ४३ ॥

चन्दे तवाङ्गिकमलं श्वशुरं पयोधे-  
 स्तानं भुवश्च रघुपुंगवरेखया यत् ।  
 वज्रं विभर्ति जगदार्तिगिरं विभेत्तुं  
 विद्यां नताय वितरेयमिति ध्वजं च ॥ ४४ ॥  
 शंभुः स्वयं निरदिशद्विरिकन्यकायै  
 यन्नाम राम तव नामसहस्रतुल्यम् ।  
 अर्थं भवन्तमपि तद्वहदेकमेव  
 चित्रं ददाति गृणते चतुरः किलार्थान् ॥ ४५ ॥  
 षट् ते विधिप्रभृतिभिः समवेक्षितानि  
 मन्त्राक्षराणि ऋषिभिर्मनुवंशकेतो ।  
 एकेन यानि गुणितान्यपि मानसेन  
 चित्रं नृणां त्रिदशतामुपलम्भयन्ति ॥ ४६ ॥  
 स्वर्गस्थितिप्रलयकर्मसु चोदयन्ति  
 माया गुणत्रयमयी जगतो भवन्तम् ।  
 ब्रह्मेति विष्णुरिति रुद्र इति वृथा ते  
 नाम प्रभो दिशति चित्रमजन्मनोऽपि ॥ ४७ ॥  
 हंसोऽसि मानसचरां महतां यतस्त्वं  
 संभाव्यते किल ततस्तव पक्षपातः ।  
 मय्येनमप्ययन चेद्रघुनन्दन स्या-  
 ज्जिष्णोरपि त्रिभुवने समवर्तता ते ॥ ४८ ॥  
 लक्ष्मीकृतोऽजनि यथैव जलाशयाना-  
 मेको रुषा.....तथा कृपयापि कार्यः ।  
 अन्योऽपि कश्चिदिति चेदहमेव वर्ते  
 तादृग्विधास्तपनवंशमणे किमन्यैः ॥ ४९ ॥  
 क्षन्तुं त्वमर्हसि रघुद्वह मेऽपराधा-  
 न्सर्वं सहानुबधूरपि ते पुराणी ।



वासालयं च तनुभृत्कमलं मदीयं  
 कान्ता परापि नहि किं कमलालया ते ॥ ५० ॥  
 इत्थं ममास्तु वद मर्त्यनिगद्यमान  
 त्रय्यन्तमन्नमुखरीकृतपादपीठ ।  
 राजाधिराज कृपया रघुवीर वर्ण-  
 मालास्तवं त्वमवकर्णयितुं प्रसीद ॥ ५१ ॥  
 इति श्रीमद्रामभद्रदीक्षितविरचितं वर्णमालास्तोत्रं संपूर्णम् ।

श्रीमद्वादिचन्द्रनिर्मितं  
 पवनदूतकाव्यम् ।

राजा राज्ञीं खगपतिहृतां नामतः श्रीसुतारां  
 ध्यायंश्चित्ते जगति विदितां शीलसौभाग्यभाग्यैः ।  
 दूतं मोहात्पवनमहदं प्राहिणोदश्रुनेत्रः  
 प्रायो मोहो भवति भविनां बोधशून्यत्वहेतुः ॥ १ ॥  
 भूम्याधारा जलगिरिनगाः साप्यधारि त्वया चे-  
 त्किं तेऽसाध्यं भवति वद मे मित्र तेनार्थिभावम् ।  
 यातस्तस्मात्कथय कथितं योषितः क्षेममुच्चैः  
 प्रायः शक्तः सकलविषयेऽशक्तिकानां हि याच्यः ॥ २ ॥  
 क्षित्यां नीरे हुतभुजि परव्योम्नि काले विशाले  
 त्वं लोकानां प्रथममकथि प्राणसंत्राणतत्त्वम् ।  
 तस्माद्वातोधर चलगते तान्वियोगे हि नार्याः  
 स्यान्नैवान्तर्विपुलकरुणः सत्त्वरक्षानपेक्षः ॥ ३ ॥  
 एते वृक्षाः सति नवघनेऽप्यत्र सर्वत्र भूमौ  
 बोभूयन्ते न हि बहुफलास्त्वां विनेति प्रसिद्धिः ।  
 तस्मात्तांस्त्वं घनफलधनान्संप्रयच्छन्प्रकुर्याः  
 प्रायः प्राप्तो भवनमतुलां पुष्टितामातनोति ॥ ४ ॥



सार्धं दारैर्हसितवदनैः क्रीडनासक्तचित्ता-

ञ्शुण्डादण्डैः कलितगिरिभिर्भूरजः खोच्चपृष्ठौ ।

त्वं नागेन्द्रान्क्रियत उचितान्स्वस्य सङ्गेन कुर्व-

न्यायाः प्रायो भवति महतां संगतेः पापहानिः ॥ ५ ॥

स्वाङ्गामोदप्रसरविजिताशेषपुष्पद्रुमाणां

नानाभूषद्युतिचयहतप्रान्तनागीमणीनाम् ।

स्वर्नारीणां सुरतमभितः कुर्वतीनां स्वभर्त्रा

स्वेदाम्भस्त्वं वनभुवि हरन्सौख्यहेतुः प्रभूयाः ॥ ६ ॥

मिल्लयाः शीर्षे अमरसदृशे स्थापितां स्वस्य पत्या

तीरे नद्याः पवन रमता पुष्पमालां कुटानाम् ।

तां निर्गन्धां बहुसमयतः संप्रजानन्द्वितीयं

दूरं नीत्वा नवसुममरं स्थापयन्त्याहि वृक्षान् ॥ ७ ॥

वेगाद्याताः पथि तव परार्थान्विधातुः प्रकृत्या

ये संरोधं प्रतततनवः कुर्वते गण्डशैलाः ।

तांस्त्वं सर्वानभिनवबलैः पातयेः स्तब्धवृत्ती-

न्केषां स्थानं भवति पुरतः स्थायिनां सङ्कलानाम् ॥ ८ ॥

संतापेऽस्मिन्प्रबलतरणेः संज्वलद्वहिकल्पे

छायाक्षेत्रं तव सुदिशतो वार्षुचो नैव नाशः ।

चेत्तत्कारी निजबलवशात्तर्हि ते ताप उच्चै-

र्वीर्यं तस्माच्चतुरमतिना नैव सर्वत्र योज्यम् ॥ ९ ॥

व्यादायास्यं कथमपि पुरो भक्षितुं त्वां स्वपन्त्यो

निर्यद्भालाहललवगणा दीर्घपृष्ठा गरिष्ठाः ।

तांस्त्वं हन्तुं निजसखमलं वह्निमग्ने प्रकुर्या-

स्तेषां भीतिर्न भवति यतो भेदजेया द्विषन्तः ॥ १० ॥

मार्गे श्रान्तः कथमपि तदा वाहनं चातिशोभं

सारङ्गं त्वं क्रमितगगनं शृङ्गभिन्नाम्बुवाहम् ।



आरुह्याग्रे सुखदमतुलं वेगतः संप्रगच्छेः  
 पादैर्गन्तुं न भवति सतां दूरमार्गो हि शक्यः ॥ ११ ॥  
 स्त्रीभिः शीर्षे मधुमदकृतां संधृतां पुष्पकाना-  
 मालिप्तानां वपुषि सरसैः केसरैश्चन्दनानाम् ।  
 संक्षिप्तानां श्रुतिपुटयुगे मूल्यकस्तूरिकाणां  
 गृह्णन्गन्धं बहुमधुरिमक्रान्तगेहान्तराणाम् ॥ १२ ॥  
 पुत्रः सीतां दशमुखहृतां तावको दूरनाथां  
 तत्संदेशैर्ज्ञेयपितकुशलैर्जीवियामास वेगात् ।  
 तत्किं चित्रं त्वक्मिह पदे संस्थितस्तां च पैत्र्ये  
 प्रायः कार्यं लघुजनकृतं नाधिके चित्रकारि ॥ १३ ॥  
 रात्रौ स्त्रीणां सुरतसमये प्रेक्षितुं स्वेचराणां  
 नभं चाङ्गं पवन सततं नेत्रदत्तानुरागम् ।  
 हर्म्यान्तःस्थान्प्रहततमसो दीपकान्मा विहन्त्याः  
 प्रायः सन्तः सकलसमये रज्जुभङ्गे न शूराः ॥ १४ ॥  
 नीरं नद्या उपकृतिकरं शोषयन्नान्धवत्या-  
 स्तत्कञ्जानां परमिह भुवां यादसां च प्रहन्ता ।  
 तस्माद्रक्षज्जलमविकलं येन ते धर्मराशिः  
 कार्यं कार्यं परमविदुषा हिंसयैवात्र लोके ॥ १५ ॥  
 गच्छन्तीनां निशि पतिगृहं येऽन्धकारं सृजन्ति  
 तास्त्वं स्त्रीणां स्वगितनयनं छादयित्वाञ्जताराः ।  
 दूरीकुर्या विरहिविषदानम्बुवाहान्स्वशक्त्या  
 प्रायः सन्तः शिशुतरुणिषु हार्द्रचित्ता भवन्ति ॥ १६ ॥  
 तस्याः शुम्भत्तटभवनगस्थायिहंसांगतापं  
 मन्दं यांस्त्वं बहुगिरिवशात्संनिवार्यासदिष्टः ।  
 तत्पक्षैश्च द्विगुणितवपुश्चालितैश्चामरामै-  
 र्भूयाः सन्तो न हि परकृतं चोपकारं सहन्ते ॥ १७ ॥

वध्वो विद्याधरकुलभवाः संनिसर्गैकरूपा  
 यासां साम्यं ललिततनवो यान्ति नो नाककन्याः ।  
 तास्त्वं पश्यन्स्थिरतरगतिर्मा स्म भूर्मित्र मार्गे  
 धीराः ख्यातास्त इह भुवने येऽन्तराये न मन्दाः ॥ १८ ॥  
 ग्रीष्मातापैर्ग्लपितवपुषामर्थिनां चातकाना-  
 मुच्चास्यानां कृषिकरनृणां संददानोऽम्बु मेघः ।  
 याता मार्गे प्रबलबलिना नैव हन्यस्त्वयासौ  
 प्रायो रक्षाः परहितकरादायिनो दत्तसाराः ॥ १९ ॥  
 नीला अद्रौ बहुफलधृतो मानवानामगम्या  
 दानाद्भीताः सहजकृपणा ये नगा मुक्तमार्गाः ।  
 तांस्त्वं धुत्वा हिततनुधृतस्तत्फलैरेणवर्गा-  
 न्कुर्वैस्तृप्तान्पवनपदवीं योषकैष्वग्रगण्याम् ॥ २० ॥  
 प्राणानां तत्तरुणिविरहे कुर्वतां निर्गमं द्रा-  
 ग्दक्षेहं तान्पुनरिति तनावशयास्थानकं च ।  
 मोहादित्थं पवन गमनं ह्यागमं च प्रयातां  
 रक्षा कार्या विततकरुणां कुर्वतात्र त्वयालम् ॥ २१ ॥  
 गच्छन्द्रष्टा करिणमतुल देवराजस्य मार्गे  
 साधोः सारं चरणयुगलं वन्दितुं वागतस्य ।  
 शुण्डाघातैर्गिरितटनगान्पातयन्तं प्रचण्डै-  
 र्भूमौ शश्वन्निजतनुभरात्पीडयन्तं फणीशम् ॥ २२ ॥  
 त्वं गङ्गाया जललवकणैस्तत्तटावर्तिपुण्यै-  
 र्मुक्त्तारूपैः समदमधुपोद्भूतश्चक्षारसारैः ।  
 भूत्वा शीतः परिमलतनुस्तन्नगैश्चात्तवेगो  
 हन्या ध्याने निहतमनसां योगिनां बुद्ध्यतायम् ॥ २३ ॥  
 शास्त्री भूमेर्विपिनवसतेर्योगिनः किं जटा वा  
 किं निर्मोको धरणफणिनश्चागतस्यात्र लोके ।



किं निःश्रेणिः शिखरपदवीं गन्तुकामस्य चाद्रे-  
 र्गङ्गां दृष्ट्वा सुतटनटतो भाविनी तेऽत्र शङ्का ॥ २४ ॥  
 भूयो द्रष्टा जगदधिपतेरालयं तीर्थकर्तु-  
 स्तीक्ष्णैः शृङ्गैर्हतघनपतद्धारिसंसिक्तदेहम् ।  
 नृत्यच्छका तनुकरकजोद्भूतरेणुभ्रमौघं  
 प्रान्तोद्यानावनिभवखगध्वानदत्तप्ररावम् ॥ २५ ॥  
 भीमाटव्याममरवनितास्पधिरूपामिमाना  
 वेणीबन्धग्रथितकुसुमा भूर्जपत्रापवस्त्राः ।  
 गुञ्जायुक्ततृणमणिगला यत्र भिल्लादिनार्य-  
 स्तास्त्वं पश्येर्यदि हि भवतो दृष्टिसृष्टिश्च देवान् ॥ २६ ॥  
 गच्छेर्वन्दंस्त्वमपि शमिनः संजयं तस्य साधोः  
 पादौ नन्तुं निजगृहगणैः खेचरैरापतद्भिः ।  
 सिद्धौ यत्र वलनजटिनः साधयामास पुत्रो  
 ज्वालामाली खगगणनतामर्ककीर्तिर्महौजाः ॥ २७ ॥  
 तत्संदृष्टेर्भवतु भवतो विघ्नराशेः प्रहाणिः  
 सद्यश्चोग्रायुधगणकराः शत्रवो यान्तु नाशम् ।  
 भूयाद्भूयः प्रतिपदमलं मङ्गलं मञ्जुलं च  
 प्राप्तोदन्तः पुनरिह मया सौख्यदः संगमस्ते ॥ २८ ॥  
 दुःखानि त्वं समगतवधोर्मित्र जानासि सम्य-  
 ग्विश्वप्राणः श्रिततनुमतां वृद्धकारुण्यभावः ।  
 तस्मात्तेऽहं पदमुपगतः सर्वलोकानपेक्षः  
 कृत्यं ते यद्भवति सदयं तत्त्वयापादनीयम् ॥ २९ ॥  
 सद्यः कार्यं कृतमिह नृणां दत्तमाहादकारि  
 तस्माच्छीघ्रं पवन मनसः साधयेष्टं प्रगम्य ।  
 त्वत्तः कार्यं न भवति पुनर्नेति चित्तप्रतीतिः  
 कालं नीत्वा विहितमिह तन्नैव चित्तं धिनोति ॥ ३० ॥

आन्तो गच्छन्निजविधिवशात्संपतज्जीर्णकूपे

तृण्यां दोष्णा धरति पथिकस्तं च सालं न पातुम् ।

तद्दुःखार्ता निजतनुमलं प्रक्षिपेत्तेन साकं

तर्हि त्वं किं जगति विदितो मेऽत्र कार्यं न कुर्याः ॥ ३१ ॥

नार्यो बह्वयः सुकुलजनुषः सन्ति मे मित्रं गेहे

सैकैव स्त्री निजवरगुणैश्चर्करीति प्रशोभाम् ।

नानादिक्को रविरपि तरां न प्रभात्यम्बरेऽक्षि-

न्पूर्वा काष्ठासुदयमतुलं संददानां विहाय ॥ ३२ ॥

नार्यस्तारामनु च भुवने भाग्यसौभाग्यवत्यो

नार्यस्तारामनु च भुवने शीलसंपन्निवासाः ।

नार्यस्तारामनु च भुवने भर्तृभक्त्येकरागा

नार्यस्तारामनु च भुवने दीनदानप्रदात्र्यः ॥ ३३ ॥

साक्षाद्भोगस्तव शुभतनोः पापतश्चातिदूरं

तर्हि स्वप्ने भवतु स पुनः सोऽपि मे सौख्यहेतुः ।

क्षीराभावे क्षुधितवपुषा तक्रकं किं न पेयं

प्राप्तिर्भद्रं कथमपि चिरान्नैव मूलप्रहाणिः ॥ ३४ ॥

संस्मर्तुर्मे सुरतसमये पादयोस्ते नटन्तं

सन्मञ्जीरैः श्रिततनुदवं लीलया नीलकण्ठम् ।

तत्पक्षैर्वा तनुसुखकरं स्वेदबिन्दुप्रमार्जं

कान्ते रात्रौ कथमपि चिरान्नेत्रयोर्नैव निद्रा ॥ ३५ ॥

गत्यास्ते वा स्मरणमसकृद्विप्रयोगे गजेन्द्रो

गच्छन्वेण्याः प्रविपुलवने कारयेश्चोत्फणो हि ।

चित्तं कान्ते प्रततमदनं केवलं नो दुनोति

वैसाः कज्जोऽवधृतसुकलेश्वक्षुषोः संमुखोऽस्य ॥ ३६ ॥

गौरे कण्ठे विजितजलजे तद्वियोगस्य भीत्या

क्षिप्तो हारोऽसुरसुरमतो विद्ययाप्तो मया न ।



कुर्वे किंवा विधिविलसिताच्चाधुना दुर्निवारा-  
 दृक्षाः शैलाः परमसरितो ह्यन्तरे संगता मे ॥ ३७ ॥  
 पादौ दृष्ट्वा वनभुवि तवानन्ददौ प्रेमबन्धा-  
 दात्मानं स्वप्रणतमभितो यावदीहे प्रकर्तुम् ।  
 तावत्पुष्पैस्तरुकपिगतेः संच्युतैश्छादितौ तौ  
 पापं तस्मिन्नपि न सहते संगमं सौख्यहेतुम् ॥ ३८ ॥  
 कृत्वा भूषां तव न च तनौ लोकयन्त्पमुच्चै-  
 ल्लोकेऽत्यन्तं नयनरुचिरं लोकदृष्टिप्रदोषम् ।  
 हन्तुं स्वच्छे कनकसदृशे कज्जलं तत्कपोले  
 सद्यो दोषाकृतमिह मया संसरामि त्रिसंध्यम् ॥ ३९ ॥  
 हस्ताङ्गी ते वरभुवि सुखं नालकेल्यौ वनेजं  
 वक्षोजौ वा कटितटमलं श्यामकेशाः शिरस्याः ।  
 चक्रौ सिंहं फणिरिपुकुलं निर्जयन्ति स्म येशा(?) -  
 स्तेषां स्मर्तुर्मम च विरहे रात्रयो वर्षकल्पाः ॥ ४० ॥  
 घोरारण्यं विपुलनगरं कन्दरा स्वर्णगेहं  
 शय्या पौष्पी पृथुतरशिला व्यालरत्नानि दीपाः ।  
 पर्णाघो वा विमलमशनं त्वक्तरोर्देववासो  
 जानीयास्त्वं कमलनयनादर्शने भो ममापि ॥ ४१ ॥  
 अस्यां पुर्यां भुरजजनिताः कर्णरम्या निनादाः  
 प्रोत्सङ्गेहाः कनकघटिताः सूक्ष्मजोत्पम्बिकुम्भाः ।  
 सा मेऽत्यन्तं सजलपरिखां तां विना दुःस्ववीजं  
 किं वारण्यं विविधविषमा भीतिदा यत्र भावाः ॥ ४२ ॥  
 मा देयास्त्वं जगति सरितां देहिनां जन्म मार्त्यं  
 देयास्त्वं चेत्कश्चमपि पुनस्तर्हि मा संप्रयोगम् ।  
 दत्त्वा तं भो प्रदयनिलयं मा विधेया वियोगं  
 भूयो भूयस्तव पदपूरश्चेदमभ्यर्थयामि ॥ ४३ ॥

जाने प्राणान्पवनकलितान्मामकांस्तद्वियोगे  
 याता नो चेत्कनकनृपतेश्चन्द्रकान्तेरिवाशु ।  
 धित्तान्भूयः स्वजनहरणे ये प्रयान्त्युत्तराशां  
 सत्सौख्यानां मनसि सततं चिन्तितानां हि मिथ्या ॥ ४४ ॥  
 विद्या निद्या परमविदुषां जीवनं मेघमाला  
 वृक्षालीनां कृषिरथ नृणां वारिधिर्यादसां च ।  
 भृत्यौघानामतुलनृपतिर्ब्रह्मिणां भूरि वित्तं  
 सूर्योऽब्जानां जगति धनदश्चार्थिनां सा तथा मे ॥ ४५ ॥  
 तच्चिन्तातः सकलविषये शून्यमासीन्मनो मे  
 तस्माज्जाने न हितमहितं किं प्रकुर्वे ह्युपायम् ।  
 नो वा बुद्धिः प्रसरति परा किं प्रजल्पामि वाचं  
 प्रेप्यं पत्रं मम कथमथो संप्रभाषे ह्यभिज्ञाम् ॥ ४६ ॥  
 महुःखात्सा श्रुतिमुपगता दुःखिनी संभवित्री  
 तस्माद्वाचं न हि तव यथा वर्तते मे कमुच्चैः ।  
 किं तत्सत्यं निजमतजनो दुःखमाप्नोति येन  
 तत्सत्यन्तो भवति हि मतो देहिनामिष्टसौख्यम् ॥ ४७ ॥  
 दानं साधौ जिनचरणयोरेकचित्ता प्रपूजा  
 उग्रं किंचित्परमविधिना संतपश्चेदकारि ।  
 तत्सामर्थ्याद्विहितविभवान्प्राणसंत्राणहेतो-  
 र्धर्मात्ते वा भवतु सुखदो योषितः संप्रदर्शः ॥ ४८ ॥  
 दैवाल्लब्धो वसति न सखे रत्नवर्गो हि गङ्गे  
 नानामुक्ताकलितमतुलं दाम कण्ठे कपीनाम् ।  
 वाचोयुक्तिः शठजनमुखे सज्जने प्रेमहस्ते  
 नारी चैषा सुकृतवसतिर्यातपुण्याङ्कुरस्य ॥ ४९ ॥  
 वासाटव्याः समदरिपुणा नो हृतानेन चित्ता-  
 द्वेदस्तस्मान्न हि हृदि परस्तोषवृत्तिः कथंचित् ।



तां त्वं पूर्णौ कुरु निजबलैः पापविद्याधरेशं  
हत्वा युद्धे प्रबलबलिनो नो सहन्ते पराक्रम ॥ ५० ॥

पात्रे दानाद्भवति विपदः संप्रहानिश्च केषां  
केषां चोग्राद्रुमुखकृतासद्भ्रताद्वाञ्छितासिः ।  
इष्टाद्देवाद्भवति भुवने शत्रुनाशश्च केषां  
भूयादेतन्नितयमचिरादेकतस्त्वत्सुमित्रात् ॥ ५१ ॥

सा मे सेना भदनविजये सारसर्वाङ्गयुक्ता  
सा मे मित्रं परमहितकृत्सर्वलोकेऽप्यनूनम् ।  
सा मे भूषातनुरुचिकरा सा च केल्यास्तडागः  
संतापानां सहजहरणात्सा च दृष्टिः प्रवृत्तेः ॥ ५२ ॥  
सा निःश्रोणिः परपदगतौ सार्गला दुःखरोधा-  
त्सा मे मन्त्रो नगरवनितादृष्टिदोषं ग्रहन्तुम् ।  
सा मे बल्लिर्विपुलफलदा सा सरित्रब्धिनाशा-  
त्सा मे लक्ष्मीर्विविधविभवानन्दसंसाधनाच्च ॥ ५३ ॥

चन्द्रश्चायं दहति विरहे योषितोऽङ्गं क्षपायां  
त्वद्यानं तत्प्रकृतिपुरुषस्तेन संबोधयाज्यम् ।  
संसारे भो मम विरचितः केवलं नैव दुःखं  
सर्वेषां स्याः कृततनुमतां चक्रनेमिक्रमेण ॥ ५४ ॥  
चन्द्रश्चैको न दहति परं दुःदस्ते मृगोऽपि  
नीचाः प्रायो विषमगतयो मानिताः सज्जनैश्च ।  
नाहं चैको रघुपतिरपि श्रीशनाथोऽपि नेमिः  
के केऽनेन प्रवरमनुजाः कष्टमार्गं न नीताः ॥ ५५ ॥

गोपः कामं जनयति शठो लोकसंतापहेतो-  
र्धीमानीशो जगदुपकृतौ तं ग्रहन्ति स्म मुक्त्वा ।  
चन्द्रं चैषा परविकलता कुत्र तस्य प्रजाता  
प्रायः कार्ये कचिदपि पुनर्योगिनोऽपि प्रमोहाः ॥ ५६ ॥

कंसो ध्वस्तो मधुरपि हतो भारितो मल्लवर्गः

किं तैलैकि विहितमशुभं घातिता विष्णुनामी ।

नैतद्युक्तं कृतमिह पुरा तत्सुलोका हितेषु

कामे चन्द्रे सरसविपिने कोकिले सद्गसन्ते ॥ ५७ ॥

भार्या दूरं मधुरपि न वा चाक्षुषो नैव रम्यं

दृश्यं गेहं न भवति वने सर्वशस्या च सस्या ।

एकः पापो दहति शशभृन्मे तनुं नेत्रगम्यः

कृष्णौ पक्षौ यदि च भवतो भाग्यतो नास्य दृष्टिः ॥ ५८ ॥

क्षीरं नीरं पिबति जलधेः पङ्कमश्नाति भूमे

नानाग्राहान्प्रसति कठिनान्वाडवाग्भिः स्वशक्त्या ।

एकं चन्द्रं किमिति सरसं देहपित्तापहारं

दुष्टात्मानं भुवि विरहिणो नैव तं जन्मशत्रुम् ॥ ५९ ॥

लब्धं चन्द्रं वदनकुहरे दैवतो राहुरेष

कस्मान्मुञ्चेज्जठरपिठरे नास्ति किञ्चित्प्रबोधः ।

चेद्वा मुञ्चेत्कथमिह पुनः शंभुना स्थाप्यते के

निस्वापी यः सृजति विपदं किं न लब्धप्रविष्टः ॥ ६० ॥

तावच्चन्द्रो भ्रमतु गगने दीनवक्त्रा वियोगं

शुभेः स्वैरं लपतु परभृद्यावद-

तावच्छोभा भवतु कमले नेत्रयोः कज्जलं नो

युष्मद्भ्राम्यादिह परमभूतद्धृतिः स्वेचरेण ॥ ६१ ॥

तावत्तेजस्तपतु तपनेऽस्या न शीर्षे स्वचक्रं

शेषे कान्तिर्वसतु विमला वेणिबन्धो न यावत् ।

जिष्णोश्चायं चरतु गगने सा न कौसुम्भवासा-

स्तेषां भाग्यैरिह परमभूद्विप्रयोगो मया सा ॥ ६२ ॥

तद्वक्त्रं चेज्जयति शशिनं तत्पुनः किं च कंजं

वेणीनामं हरगलघृतं तद्विषः किं च पिच्छम् ।



बाणान्नेत्रे मदननृपतेः खञ्जनः किं च खेट  
ओष्ठावब्धे रमणमभितो विद्रुमं किं च बिम्बा ॥ ६३ ॥

भृङ्गः पुष्पं जलधरजलं चातको गां प्रवत्सः  
आम्रं पक्वं पिक इव वने राजहंसस्तडागम् ।

चक्रश्चर्कौ तरुकिंसलयं नागराजस्तटिन्या-  
स्तद्वत्कान्ताकलितकमला चिन्तयेद्यत्र शून्यः ॥ ६४ ॥

पुण्ये लक्ष्मीधनविकलतां पापपाके निदानं  
संयोगेऽस्या इह न हि परं संप्रपश्यामि लिङ्गम् ।  
मुक्त्वा त्वां भो जगति बहूनो किं प्रवच्छिं प्रवाक्यं  
कार्यो यत्नो भवति कियता येन तस्याश्च योगः ॥ ६५ ॥

दानं नो मे सकलजनतारोरदावापहारि  
तीव्रं नो वा करणदमनं सत्तपोऽपि प्रसिद्धिम् ।  
शुद्धा नो मे परमकरुणा यत्प्रभावाच्च तस्या  
योगासारः पवन स्रखदस्त्वां विनेति प्रजाने ॥ ६६ ॥

भाग्यं लक्ष्म्याः सकलशशिनः सत्कलां श्रीजिनेशा-  
त्क्षान्तिं कीर्तिं मदनजनकाद्ब्रह्मणो भारतीं च ।  
शीलं साधोः परमकरुणां ध्यानिनः कर्म पुंसां  
संप्रार्थ्यालं नयनदयितं तच्छरीरं व्यधायि ॥ ६७ ॥

केषां श्लाघ्या विभवसहिता भारती वाथ लक्ष्मी-  
र्वन्धा गङ्गा जलविजलगा गौः प्रमान्या हि केषाम् ।  
दुर्गा ध्येया हरतनुगता शाक्तिकानां च शक्ति-  
स्तुत्या वन्धा मम विरहिणः सैव मान्या प्रचिन्त्या ॥ ६८ ॥

अन्यस्त्रीणां हृदयहरणे वर्धितांत्माभिमानः  
कस्तारायामसनिस्वगयो मुक्तलज्जो वराकः ।  
भूमेरुर्ध्वान्तरमधिवसन्भूधरस्यापि काकः  
किं वा जायात्सुरगिरिशिरः क्षुद्रजीवाद्यगन्धम् ॥ ६९ ॥

शक्नीश्चक्री धरणफणिमृजैव भङ्गुं समर्थ-

स्तस्याः शीलं किमिह खगराण्मेऽपरं मोहशङ्का ।

त्वं तच्छङ्कामपनय बलात्संनिधिं संप्रगम्य

प्रायो दृष्टं भवति सकलं वस्तुमात्रं प्रमाणम् ॥ ७० ॥

आश्वास्यैवं कथितवचनैस्तच्छ्रुचं संप्रहृत्य

पश्चाद्भूत्वामरपुरपतिं वाचमित्थं हि जल्पन् ।

किं चाज्ञातं विहितमधुना कोऽपदे तेऽनुरागः

प्रायो लोको भवति विकलः प्राक्च मृत्योरचिन्त्यात् ॥ ७१ ॥

गर्जत्यब्धे विलसति सदा चक्रचापेऽतिदीर्घे

वाणीं मुञ्चत्यथ कलगिरा कोकिलानां समूहे ।

शीतोद्गारे प्रसरति वने मार्गपक्षिन्नजे च

त्यक्तुं को वा प्रसुरिह हृदो वस्तुतो वामनेत्राम् ॥ ७२ ॥

उष्णान्वातान्क्षिपति दुरसा संहरत्यम्बुचक्र-

मन्तस्तापं जनयति परं बाधयत्यम्बुचारात् ।

ग्रीष्मस्यालं तपति तपने धारयत्यम्बुतृष्णां

तां योगीवानिश्मजपदं चिन्तयामि त्रिकालम् ॥ ७३ ॥

नो वा हन्ति द्विरदमतुले शीतकाले मृगेन्द्रो

नो वा दूर्वा चरति समजोऽप्यत्र क्षुद्रः पशूनाम् ।

यत्र प्रातर्न पतति रुचः संनिधानेऽपि वहे-

र्विप्रस्तस्मिन्मम मनसिजस्तां विना बाधतेऽङ्गम् ॥ ७४ ॥

गत्या हंसी कुवलयदलं चक्षुषा निर्जयन्त्याः

शुभ्रत्स्वर्णघुतिचयतनोस्तर्जितानन्तलक्ष्म्याः ।

भो ताराया विषमविरहे वैरिणां बाणतुल्ये

मृत्योर्गेहं यदि नहि गतः सप्तवन्मेऽमरत्वम् ॥ ७५ ॥

विश्वं कुर्वन्विधिरथ वरं चन्द्रमध्ये गृहीत्वा

चक्रे तारामुत्तरसिर्जं तेन छिद्राण्यमूवन् ।



तत्र व्योमावनिजनगणैर्दृश्यते चापरस्थं  
 भूमेच्छाया न मृगशशकौ नापि देहस्वभावः ॥ ७६ ॥  
 लोके वहेर्विरहदहनं संप्रजाने गरिष्ठं  
 कस्मात्प्रश्ने कृत इह जनस्तद्विशेषं ब्रवीमि ।  
 एकश्छेद्यो विपुलसलिलैर्मन्त्रवर्णैश्च कैश्चि-  
 दन्यः पापो विहितविधिरप्यत्र बर्हिष्णुभावः ॥ ७७ ॥  
 तेजोराशिं जगति दहनस्ते सखा मेऽतिदूरां  
 नार्यां प्रेक्षानयति यदि नो किंनिमित्तं हि तेजः ।  
 प्राप्तं द्रव्यं परजनकृते नो भवेदुन्मुखं य-  
 तस्यावश्यं किमिह महतां सर्वथा चात्मतापम् ॥ ७८ ॥  
 यस्या दृष्टेर्भवति विमदः शत्रुवर्गोऽभिमानी  
 वक्रः पन्थाः सततसरलो वारिधिः स्वल्पकृपा ।  
 खड्गो माला स्तभति करिराद् दस्युसंघो हि सार्ध-  
 स्तां तन्मुद्रां भ्रम करगतां तत्कराज्ये धरस्व ॥ ७९ ॥  
 उष्णोच्छ्वासैः शुषितबदनां शीलरक्षार्तचित्तां  
 त्यक्तस्नानामसितभसनां नेत्रयुक्ताश्रुपातैः ।  
 त्वं तां दूनां खगपरिचितेर्मह्यपुः क्षेमवाचा  
 संतोष्यारं जपगतशुचं सर्वथा संप्रकुर्वाः ॥ ८० ॥  
 सर्तव्योऽहं पथि च सरता येन मे भद्रमुच्चै-  
 र्नैवाहं त्वां कथमिति पुनः संप्रयुक्तेऽस्तमित्रे ।  
 स्थाने चित्ते भवति भविनां संस्तुतिश्चित्तवृत्ति-  
 स्तद्विषयं मे चलितचपलं किं स्मरामि त्वयैव ॥ ८१ ॥  
 दूर्घाटव्यां भवतु कुक्षलं सर्वदा चाशिषा मे  
 वेगादस्मिन्निजजनविपिने तेऽस्तु मे पुण्ययोगः ।  
 कारं कारं रिपुमद्वृत्तिं साधनीयं स्वकार्यं  
 किं वाच्यन्ते बहुबलवतो ज्ञातसर्वाङ्गवृत्तेः ॥ ८२ ॥

दीनं श्रुत्वा नृपतिवचनं संचचालातिवेगा-

त्पश्यन्ग्रामान्वनगिरितटारामभूदेशभागान् ।

दृष्ट्वा शत्रोश्चकितनयनः पत्तनं भूविशेषं

प्रायो दृष्टं जगति भविनां विस्मयादेश्च हेतुः ॥ ८३ ॥

दृष्ट्वा तारां प्रमुदितमनाः संजपन्ती जिनेशं

धिक्षुर्वाणां खचरवनितां शीलरत्नप्रभाभिः ।

विद्याधीशं स्मरशरवशं बन्धुवन्मानयन्ती

चित्ते भूयो विरहविधुरं स्वं पतिं चिन्तयन्तीम् ॥ ८४ ॥

दूतं मां श्रीविजयनृपतेश्चेतसा मानयस्व

पत्या दत्तां निजकरकजे मुद्रिकां त्वं धरेमाम् ।

जानीथा भो कतिपयदिनैर्निर्जितं खेचरेशं

जेयः शक्नो यदि हि बलिनस्ते प्रभोः कोऽन्यलोकः ॥ ८५ ॥

दीपे बहौ रविमणिकृते प्रोच्छलद्विस्फुलिङ्गे

क्षेमं जीवं विषमविरहादुद्यतोऽरण्यमध्ये ।

तावद्वैवादमितगतिना जानता ते हृतिं च

प्रोक्तोदन्तं नांस्खलमचिराद्रक्षितः खेचरेण ॥ ८६ ॥

तस्मात्क्षेमं शशिमुखि वने वर्तते स्वामिनस्ते

योगो भावी गणितदिवसैर्नास्ति हेतुर्विलम्बे ।

तस्माद्भुक्तिं कुरु च सुभगे भूषयाङ्गं स्वकीयं

न स्युर्दुःखे परमगुणिनः कातराः संप्रजा ते ॥ ८७ ॥

अन्यां भार्या सहज सुतनो क्रीडतो भूमिनाथा-

ज्जातः कोपो मनसि परमप्रीतितस्तेषु चित्ते ।

तस्माज्ज्ञात्वा विमुखवदनां त्वां प्रसन्नां प्रकृत्तुं

नम्रो यावद्भवति चरणे संहतः स त्वया के ॥ ८८ ॥

पादाघातं कुसुमसदृशं मानयित्वा महीशः

कृत्वा तेऽग्रे शपथमतुलं चान्यगेहं प्रयातुम् ।



भूयो भूयस्तव पदकजे किं न लभोऽत्र पातः  
 स्वार्थं कर्तुं चतुरमनुजा भन्यते नापमानम् ॥ ८९ ॥  
 अन्तर्गूढं वचनमतुलं वायुतः संनिशम्य  
 स्त्रीयां स्मृत्वा कृतचविकृतिं गद्गदामश्रुपातम् ।  
 नीचेऽवज्ञां सृजति गुणिनश्चेत्प्रपीडां कदाचि-  
 त्किं वा पूज्ये प्रणयिनि जने सर्वतश्चोत्तमे च ॥ ९० ॥  
 स त्वद्दुःखादशनमतिशं नात्ति न स्नाति नैति  
 विद्यां नो संस्मरति कुलजां पैतृकं नापि चापम् ;  
 आदत्ते नो रुचिरवचनं वक्ति पश्येन्न मृत्युं  
 मृत्युं कर्तुं प्रभवति परं बन्धुभिर्वारितोऽपि ॥ ९१ ॥  
 गेहे तेऽसौ विरहघटिकां नैव सोढुं समधा  
 भासं किंवा परकरगतायास्तवातिप्रसक्ता ।  
 नीरादूरं स्थलमिह भुवो यादसां दुःखहेतुः  
 किं वा तत्र ह्यनलवशतो मुर्मुरा भासुराज्ञाः ॥ ९२ ॥  
 तारे नारी विषमविषयासक्तचित्तप्रचारः  
 किं तद्दुःखं जगति कथितं यन्न चामोति जीवः ।  
 वाक्यं चेदं विशदमतुलं योगिनो यद्वदन्ति  
 तत्ते भर्ता नयनविषयं मे कृतं मुञ्ज पाकम् ॥ ९३ ॥  
 तद्वत्त्वं भो हृदयसरले मा स्म युमन्यरेथा(?)  
 दुःखेऽवश्यं तनुरपि तरां तानवं संप्रयाति ।  
 संपश्यंस्तत्तव च दयितः सोऽपि दीनाङ्गदीप्ति-  
 स्तस्मात्त्वं चेत्स्वपरसुखदा तर्हि मुञ्चात्मपीडाम् ॥ ९४ ॥  
 चित्ते तेऽसौ प्रवसति नृपस्तर्हि किं चर्करीषि  
 मिथ्याश्रूणां क्षपितवदनं संमिपातं ह्यसम्यक् ।  
 चेन्नास्तीशो हृदयवसतौ प्रेमभारः कुतस्ते  
 तस्याभावे किमिति सुभगे निर्निमित्तोऽत्र शोकः ॥ ९५ ॥

स्वस्तीकृत्वा तरुणितिलकं संययौ खेचरेशं  
 न्यकुर्वन्तं चमरपवनैरात्मनो धर्मभार्गवम् ।  
 प्रत्यागच्छन्वननृपशिरोमौलिमाणिव्यभाभिः  
 पादाब्जे स्वे मधुपरचनां संदधानं सभान्ते ॥ ९६ ॥  
 नत्वावोचच्छृणु खगपते मामकीं सारवाचं  
 तारां हत्वा कथमिह हृदि स्वास्थ्यमाप्नोति मूढ ।  
 कुक्षौ कृत्वा विषमगरलं जीवितुं कोऽप्यधीश-  
 स्तस्मात्त्याज्या परकुलवधूर्वाञ्छता स्वात्मभद्रम् ॥ ९७ ॥  
 नो क्रीडातो न हि धनमदान्नापि चाज्ञानभावा-  
 त्कामान्नो मे गजपतिगमाः सन्ति गेहे स्वचर्यः ।  
 शत्रुं तेजोऽप्रमितमहसो भर्तुरस्यां च युद्धे  
 तेनानीता प्रवसति भुजे तत्तदा यान्तु शीघ्रम् ॥ ९८ ॥  
 श्रुत्वा चैतत्खगपजननी संनिवार्य स्वसूनुं  
 युद्धं कर्तुं विधृतधनुषं सार्ययत्तां च तस्यै ।  
 साध्यासाध्यं निजमतिदशाद्ये प्रगम्य स्वकार्यं  
 कुर्वन्तोऽमी कचिदपि जना नापमानं प्रयान्ते ॥ ९९ ॥  
 तां लात्वा श्रीविजयनृपतेः संमुखं चागतस्य  
 योद्धुं सैन्यैर्जितखगरिपोः श्रीप्रमाचन्द्रकीर्तेः ।  
 सूर्यश्चक्रीशिवविरहिणे चक्रवाकाय दत्ता  
 दुष्टो वायुर्न भवति धृतिः कस्य चेष्टं प्रकर्तुः ॥ १०० ॥  
 पादौ नत्वा जगदुपवृतावर्धसामर्थ्यवन्तौ  
 विघ्नध्वान्तप्रसरतरणेः शान्तिनाथस्य भक्त्या ।  
 श्रोतुं चैतत्सदसि गुणिना वायुदूताभिधानं  
 काव्यं चक्रे विगतवसनः स्वल्पधीर्वादिचन्द्रः ॥ १०१ ॥  
 इति सूरिवादिचन्द्रकृतं पवनदूताभिधं काव्यं समाप्तम् ।



मण्डरीविह्वलाख्यकविविरचितो  
दूतीकर्मप्रकाशः ।

गणेशं भारतीं नत्वा रसिकानन्दवृद्धये ।

मण्डरीविह्वलाख्येन दूतीकर्म प्रकाश्यते ॥

दूती पारंगमा दौत्यव्यापारे संनिवेदनम् ।

विरहस्य च तस्यास्तु कर्म संघटनादिकम् ॥ १ ॥

सखी विप्रश्रिका चेटी खयंदूती च शिल्पिनी ।

विचित्रवचना गानवती धात्री कुमारिका ॥ २ ॥

प्रासङ्गिनी मालिनी च स्खलिता प्रतिवेशिनी ।

परचित्तविशेषज्ञा चेष्टासंकेतकोविदा ॥ ३ ॥

रजकी सौचिकी वेषधारिणी मणिहारिणी ।

कथिनी नायिकी चेति सैकविंशतिधा मता ॥ ४ ॥

एताः साधारणा दूत्यो नायिकास्खलिलास्वपि ।

तच्चरित्रमिति ज्ञातुं ब्रह्मणापि न शक्यते ॥ ५ ॥

तथापि लौकिकश्रेष्ठरसिकानन्दकारणम् ।

दूतीकर्मैकदेशेन लक्ष्मोदाहरणं ब्रुवे ॥ ६ ॥

सखी विश्वासविश्रामकारिणी पार्श्वचारिणी ।

मण्डनोपालम्भशिक्षापरिहासादिका यथा ॥ १ ॥

चक्रे चन्द्रमुखी प्रदीपकलिका धात्री धरामण्डले(?)

तस्या दैववशाद्दशापि चरमा प्रायः समुन्मीलति ।

तद्भ्रूमः शिरसा न तेन सहसा श्रीकृष्ण निक्षिप्यतां

स्नेहस्तत्र यथा तथा न भवति त्रैलोक्यमन्धं तमः ॥

(इति सखी ।)

ज्योतिःसामुद्रिकाभिज्ञा मालिनी चेति भाषिणी ।

तव योग्योऽपरः कामो भवेद्विप्रश्रिका यथा ॥ २ ॥

निर्माय स्वयमेव विस्मितमनाः सौन्दर्यसारेण यं  
 खव्यापारपरिश्रमस्य कलशं वेधाः समारोपयन् ।  
 कंदर्पं पुरुषाः स्त्रियोऽपि दधते दृष्टे च यस्मिन्सति  
 द्रष्टव्यावधिरूपमामुहि मतिं स्वस्त्यस्तु ते संततम् ॥  
 (इति विप्रश्निका ।)

संधानमधुरा चेटी स्वरतो गुप्तचारिणी ।  
 छादयन्ती भोगचिह्नं तत्कार्यवचनैर्यथा ॥ ३ ॥  
 नीरङ्गाधरता कथं तव वचः संजल्पतस्तत्पुरा  
 किं भ्रष्टालकपत्रकं तव पतेर्मानप्रणामान्मुहुः ।  
 दीर्घोच्छ्वासतरः कथं द्रुततरादाधावतस्तेऽन्तिकं  
 युक्तं चेति किमत्र तस्य वसनं विश्वासहेतोस्तव ॥  
 (इति चेटी ।)

ग्रावादिशकलक्षेपाद्भचनच्छलभेदतः ।  
 सूचयन्ती स्वयंदूती तत्कार्यवचनैर्यथा ॥ ४ ॥  
 मध्याह्नेऽथ घने निदाघसमये तापो घनो वर्तते  
 कुञ्जे शीतवटे सुशीतलतटे भो पान्थ विश्रामय ।  
 एकाकी च भवाननं च तरुणी शून्या प्रपा विद्यते  
 लज्जा मे गदितुं त्वमेव चतुरो जानासि कालोचितम् ॥  
 (इति स्वयंदूती ।)

तत्तद्रूपगतं भावं पटे रूपं प्रदर्श्य च ।  
 विजानत्युभयोः प्रीतिं चतुरा शिल्पिनी यथा ॥ ५ ॥  
 सा त्वं मन्मथमङ्गीरी स च युवा भृङ्गस्तवैवोचितः  
 श्लघ्यं तद्भवतोः किमन्यदपरं किं त्वेतदाशासहे ।  
 भाग्यौर्गोम्यसमागमेन युवयोर्मानुष्यमाणिक्ययोः  
 श्रेयानस्तु विधेर्विचित्ररचनासंकल्पशिल्पश्रमः ॥  
 (इति शिल्पिनी ।)

सामभेदतिरस्कारश्लेषान्योक्तिभयादिभिः ।  
 चतुरोपायसंपन्ना विचित्रवचना यथा ॥ ६ ॥



गङ्गाशेषमधुव्रताब्जधनुषां पङ्केरुहस्य श्रियं  
वेणीपोतककीरकोकिलकपोताधीशकोकार्जितम् ।  
हत्वा काञ्चनमेरुसिंहकरिणां लक्ष्मीं तथा तस्करि  
त्वं गच्छ प्रभुकृष्णदेवनिकरं संयान्ति यावन्न ते ॥

(इति विचित्रवचना ।)

मानविद्याच्छलेनेति गायन्ती तद्गुणश्रियम् ।  
तुलितौ विधिना साम्यं युवां गानवती यथा ॥ ७ ॥  
संसाराम्बुनिधौ तदेतदजनि स्त्रीपुंसरत्नद्वयं  
नारीणां भवती नृणां पुनरसौ सौभाग्यसीमा हरिः ।  
सा त्वं तस्य कुरङ्गशावनयने योग्यासि लक्ष्मीपते-  
रेतत्ते कथितं किमन्यदधुना यास्याम्यहं श्वस्तने ॥

(इति गानवती ।)

धनाभिलाषिणी मिथ्या पुत्रीति च्छलभाषिणी ।  
गुप्तशिक्षी विशेषज्ञा धात्री धूर्ताधिका यथा ॥ ८ ॥  
पुत्रि त्वत्पतिरद्य चत्वरतटे दृष्टो मया कूर्चवा-  
न्संतालाङ्गपलाण्डुपङ्कजकरः प्रायः पयोष्णीपशुः ।  
त्वं सौन्दर्यतरङ्गिणी च युवयोर्योगावयोगो वरं  
कामोऽन्योऽस्ति समर्पयामि सुमगे तस्मै चल त्वामहम् ॥

(इति धात्री ।)

कुमारी शुकवच्छिक्षावाक्यमन्योन्यसूचिका ।  
क्रीडापुत्तलिका लोभाद्वाक्षेक्षुफलतो यथा ॥ ९ ॥  
दत्तेयं कमनीयपुत्तलितरा येन त्वया पश्य मे  
रे रे सुन्दरि सोऽपि तिष्ठति बहिस्त्वत्सौख्यमापृच्छति ।  
त्वं द्राक्षास्तबकं गृहाण सुमुखि त्वित्युत्तरं दीयतां  
मद्देहाङ्गणपृष्ठकण्टकितरोर्मूलेऽतिकष्टं निशि ॥

(इति कुमारिका ।)

प्रसङ्गाद्येन केनापि पत्री वचनचातुरी ।  
 प्रेक्षता सा तदा प्रोक्ता तज्ज्ञैः प्रासङ्गिनी यथा ॥ १० ॥  
 भो वृद्ध क्व च गच्छसि प्रभुवर श्रीगोकुले नूतने  
 तत्र त्वं मम पत्रिका प्रियतरं संदेशमाश्रावय ।  
 यस्याः पङ्कजकुञ्जलस्तनयुगं चन्द्राननं सस्मितं  
 नेत्रापाङ्गवहिर्गतश्रुतितटं द्वारे कदम्बद्रुमः ॥

(इति प्रासङ्गिनी ।)

पुष्पशिल्पातिचातुर्यराजमालाधिपस्तव ।  
 कण्ठयोग्य इति श्लेषं गदन्ती मालिनी यथा ॥ ११ ॥  
 कण्ठालम्बितचम्पको बकुलवद्यूथीमुजः पृष्ठभा-  
 ग्मल्लीपाण्डरबन्धकुन्दरचनावर्णस्वनामाङ्किता ।  
 सेवन्ती कजपारिजातकगुलालोरस्थलामण्डितः  
 सोऽयं पुष्पसुशिल्पकश्च किमये ज्ञातस्त्वया वल्लभः ॥

(इति मालिनी ।)

अष्टसंधानिका पश्चादुपालम्भनतत्परा ।  
 अथवा स्थीयते तूष्णीं सा दूती स्वलिता यथा ॥ १२ ॥  
 हे मुग्धे प्रिय मा व्रज, त्यज रुषं, वर्षानिशा वर्तते,  
 हा कष्टं कलकण्ठचातकगणा गर्जन्ति रोलम्बकाः ।  
 तत्काले स्वयमागतः प्रियतमो द्वारान्तरात्तद्गृहं  
 सा दूती स्वलिता तदोषसि महोपालम्भमालम्भते ॥

(इति स्वलिता ।)

यदा कदा समायाता सूचयन्ती मुहुर्मुहुः ।  
 खगृहे गुप्तसंकेतं प्रतिवेशिनिका यथा ॥ १३ ॥  
 रे रे काञ्चनकञ्जकुञ्जलकुचे फुल्लारविन्दानने  
 रक्ताम्भोजदलाभपाणिचरणे नीलोत्पलालोचने ।



नो जानासि तवाङ्गसङ्गिचरितं ज्ञातुं यदिच्छास्ति चे-  
त्सायं क्लेशमुपाय्य भर्तृसदनादागच्छ होऽस्मद्ब्रह्म ॥

(इति प्रतिवेशिनी ।)

तत्तद्वदनचातुर्यभावं दर्शनमात्रतः ।

जानाति परचित्तस्य विशेषज्ञा तदा यथा ॥ १४ ॥

नाथेनाधरखण्डनं निशि कृतं ज्ञातुं न शक्ता मुदा

प्रातर्यातृषु मध्यगातिचतुरा भिक्षोः शिशोर्भावनम् ।

ज्ञात्वा सान्तग्लज्जितातिसहसा गच्छेति मुक्ताकणां-

स्तस्मै चार्पति कण्ठलग्नसगुणान्सा ते कथं यास्यति ॥

(इति परचित्तविशेषज्ञा ।)

फलपुष्पादिसंकेतं कथंचिदपि यत्कृतम् ।

तज्जानाति च या चेष्टासंकेतकोविदा यथा ॥ १५ ॥

कर्पूरं सितपर्णचूर्णसहितं सुश्वेतपूगीफलं

क्षिप्त्वा कञ्जकरण्डके स्मितहरिर्दूतीकरे न्यस्तवान् ।

सा लक्ष्मीं समुपेक्ष्य सस्मितमुखी तस्याः पुरं स्थापय-

न्पद्मान्तःस्मितपूर्वकं मृगमदं दत्त्वा पुनः प्रेषिता ॥

(इति चेष्टासंकेतकोविदा ।)

वदन्ती मधुरं मन्दं वसनादानदानतः ।

नृरत्नमद्य दृष्टं मे त्वद्योग्यो रजकी यथा ॥ १६ ॥

रे रे रे रजकि त्वयाद्य वसनं धौतं न किञ्चित्कथं

सत्यं स्वामिनि कारणं शृणु तथा वक्तुं न शक्तास्म्यहम् ।

यं दृष्ट्वा प्रमदा भवन्ति विमदाः सोऽस्मिन्पुरे वर्तते

त्वद्योग्यः कियती त्वहं युवतयः सर्वाश्च तन्मोहिताः ॥

(इति रजकी ।)

..... ।

.....सौचिकी यथा ॥ १७ ॥

.....  
 .....  
 .....  
 ..... ॥

(इति सौचिकी ।)

अन्योक्तिकैतवं वाक्यं संकेतमुभयोर्मुहुः ।  
 जल्पन्ती बहुवेषज्ञा वेषधारिणिका यथा ॥ १८ ॥  
 वेषः कस्य धृतस्त्वयाद्य सुभगे जन्मान्तरं त्वत्पते-  
 स्त्वं जानासि कथं पुरातनगतिं जातिस्मरत्वं मम ।  
 कुत्रास्ते स वद प्रयोगचतुरे त्वद्धारदेशोऽस्त्यसौ  
 न ज्ञातः सहसा त्वयेति वचनादश्रूणि सा मुञ्चति ॥

(इति वेषधारिणी ।)

सुकाचवलयान्नारी करमूले प्रयोजिका ।  
 तदा वदत्यन्यगुणं मणिहारिणिका यथा ॥ १९ ॥  
 एकस्मिन्नगरे वरो नरपतिः कामः कलाकालवि-  
 न्तारी तस्य कुरूपिणी विधिवशाद्भ्रमा त्वरन्मूर्धनि ।  
 त्वं सौन्दर्यरतिः कदा च युवयोर्योगोऽस्ति चेत्संमतं  
 धात्रा किं न पुरा स्मृतं सखि वद प्रायः पुराणो विधिः ॥

(इति मणिहारिणी ।)

तत्तद्गुणकथावाक्यभेदस्यान्योन्यसूचनात् ।  
 उभयोः कथयन्तीति छद्मना कथिनी यथा ॥ २० ॥  
 त्वं काहं कथिकासि मद्गतकथां जानासि जानामि ते  
 पूर्वं दुर्मदनामकः पतिरभूत्तस्याङ्गना दुर्मतिः ।  
 स्वेच्छाक्रीडनतत्परौ विधिवशान्नाशं गतौ तत्पुन-  
 र्जातौ संप्रति दुर्मदेन च बहिस्त्वं स्मर्यते दुर्मतिः ॥

(इति कथिनी ।)



नखोत्तारणतो लाक्षारङ्गतः पादरञ्जने ।  
 नापिकी तत्कथां श्रुत्वा जल्पत्यन्यकथां यथा ॥ २१ ॥  
 भो भोः पद्मिनि तेऽद्य वक्त्रकमलं म्लानं कथं वर्तते  
 दुःखं ते कथयामि किं मम सदा रात्रिचरो वल्लभः ।  
 हा हानास्ति सुबालभास्करसमस्त्वत्प्रेमयोग्यो वरो  
 यं दृष्ट्वा तव सुप्रसन्नवदनं तत्कालमाफुल्लति ॥

(इति नापिकी ।)

नरपतिचुरहानः फारुकीतीजसूनुः  
 कविमस्तिनलिनीनां भासते बालभानुः ।  
 कविवर कुरु दूतीकर्मवर्मप्रकाशं  
 त्विति गदति कृतं तत्पण्डरीविह्वलेन ॥

नायकानां सहायोऽत्र चतुर्धापि प्रसङ्गतः ।  
 पीठमर्दो विटश्चेदविदूषकाविति क्रमात् ॥ १ ॥  
 त एव नर्मसचिवा दूतकर्मविचक्षणाः ।  
 किं त्वन्तरपटाद्वाह्ये न प्रत्यक्षेऽपि बोधकाः ॥ २ ॥  
 देशकालकलाभाषा माधुर्यं च विदग्धता ।  
 प्रोत्साहने कुशलता यथोक्तकथनं तथा ।  
 निगूढमन्त्रतेत्याद्याः सहायानां गुणा मताः ॥ ३ ॥

पीठमर्दो महाविद्वान्कुपितस्त्रीप्रसादकृत् ।  
 कोऽयं कोपविधिः प्रयच्छ करुणागर्भं वचो जायतां  
 पीयूषद्रवदीर्घिकापरिमलैरामोदिनी मेदिनी ।  
 आस्तां वा स्पृहयालुलोचनमिदं व्यावर्तयन्ती मुहु-  
 र्यस्यै कुप्ससि तस्य सुन्दरि तपोवृन्दाय वन्दामहे ॥  
 (इति पीठमर्दः ।)

कामतन्त्रकलावेदी भवेद्विटवरो यथा ॥ ४ ॥

आयातः कुमुदेश्वरो विजयते सर्वेश्वरो मारुतो

भृङ्गः स्फूर्जति भैरवो न निकटं प्राणेश्वरो मुञ्चति ।

एते सिद्धरसाः प्रसूनविशिखो वैद्योऽनवद्योत्सवो

मानव्याधिरसौ कृशोदरि कथं त्वच्चेतसि स्थास्यति ॥

(इति विटः ।)

संधानप्रचुरश्चेटः कलहंसादिको यथा ।

सा चन्द्रसुन्दरमुखी स च नन्दसूनु-

दैवान्निकुञ्जभवनं समुपाजगाम ।

अत्रान्तरे सहचरस्तरुणौ कठोरे

शानीयपानकपटेन सरः प्रतस्थे ॥

(इति चेटः ।)

विदूषको हास्यकारी विकृताङ्गादिभिर्गथा ॥ ५ ॥

आनीय नीरजमुखीं शयनोपकण्ठ-

मुत्कण्ठितोऽस्मि कुचकञ्चुकिमोचनाय ।

अत्रान्तरे मुहुरकारि विदूषकेण

प्रातस्तनस्तरुणकुङ्कुटकण्ठनादः ॥

(इति विदूषकः ।)

कचचिबुककुचाग्रे पाणिषु व्यापृतेषु

प्रथमजलधिपुत्रीसंगमेऽनङ्गभूमौ ।

अथितनिबिडनीविग्रन्थिनिर्मुक्तिहेतो-

श्चतुरतरविलासः शार्ङ्गिणो वः पुनातु ॥

इति श्रीकार्णाटकजातीयदूतीकर्मप्रकाशः ।



श्रीधनदराजकविविरचितं  
शतकत्रयम् ।

शृङ्गारधनदामिधानं प्रथमं शतकम् ।

सिद्धार्था कनकाक्षरेण कलिता यस्य प्रशस्तिः स्वयं

देवी शैलमुता महेशरजतप्रस्फारपट्टेऽभवत् ।

लक्ष्मीर्वा मुरवैरितन्मरकतप्रासादवक्षःस्थिरा

दाम्पत्यं रतिकामयोस्तदवतादानन्दजीवास्पदम् ॥ १ ॥

मेरुर्मानितया धनैर्धनपतिर्वाचा च वाचस्पति-

भोगेनापि पुरंदरः शुचितया दानेन चिन्तामणिः ।

गाम्भीर्येण महोदधिः करुणया कौऽपीह तीर्थकरः

श्रीमालो धनदः कृती वितनुते शृङ्गारपूर्वं शतम् ॥ २ ॥

जात्या दोषपराङ्मुखाः परगुणप्रीत्या कृतिं सज्जनाः

पश्यन्तु प्रतिवासरं निजधिया संपादयन्तो रसान् ।

यज्जानन्ति वदन्तु तत्खलु खला नास्त्यर्थना तेषु य-

द्भूकैस्तावदनादृते दिनमणौ प्राप्तोऽर्थलाभः कियान् ॥ ३ ॥

आरब्धा शतकत्रयी पृथगिह प्रायः स्थितिर्मादृशां

शान्ते वर्त्मनि कर्मणां नयविदां तोषो भवेज्जातुचित् ।

शृङ्गारः प्रथमं तथा रसवतां हेतुः प्रवृत्तौ यतो

बालानां कटुकौषधप्रणयने देयः पुरस्ताद्गुडः ॥ ४ ॥

माधुर्यं स्मितमीक्षितं चपलता यूनोः कथासंभ्रमो

व्याजेन श्रुतिमुक्तिमालिवचने स्वाभाविको वक्रिमा ।

आलस्यं गतिचातुरीं मनसिजो रत्या समं खेलनीं

बालायाः करतालिकामुपगतं सख्योरिदानीं मनः ॥ ५ ॥

१. इदं शतकत्रयमनेन कविवरेण वैक्रमे १४९० (A. D. 1484) संवत्सरे प्रणयनायीति 'वयं व्योमाङ्गवेदक्षितिपरिकलिते विक्रमाम्भोजवन्धोः' इति द्वितीयशतकसमाप्तिपद्यतोऽवबुध्यते. पुस्तकं चास्य ग्रन्थस्यास्माभिरेकमेव २७ पत्रात्मकमस्माकं सख्यतीसदनत उपलब्धम्.

वक्षो वीक्षितमादरेण सहसा स्पृष्टो वलिप्रकम-  
 श्वेतश्चिन्तितमुत्सुकं जघनयोरापीनता तर्किता ।  
 तन्व्या लोचनलोलापि कलिता प्राप्तेऽचिराच्चौवने  
 मुक्तोरःखलमावृतं सुवदनाकण्ठे खितं लज्जया ॥ ६ ॥  
 कन्दर्पश्चरतिश्च कुङ्कुममृदालेपेन मूषाद्वयं  
 कुर्वाते रससाधनाय विधिवत्कस्तूरिका मुद्रया ।  
 अन्तर्दर्पकबाणतापितयुवधेमोष्मभूयस्तया  
 निर्याता रसबिन्दवो बहिरितो हारस्थ मुक्ताच्छलात् ॥ ७ ॥  
 सेकं सेकमुरोजहेमकलशीयुग्मेन बाभीहृदा-  
 स्त्रावण्यामृतवारिणापुषदियं शृङ्गारवल्ली हृदि ।  
 उन्मीलन्मिस्रसूनसौरभमरः श्वासानिलस्तोषक  
 द्वक्त्रेन्दूदयलालितोदरचरीच्छायेह रोमावलिः ॥ ८ ॥  
 धन्यं कुण्डलमेतदुत्तमवधूगलस्थलीचुम्बनं  
 शश्वच्चलमते परं स गुणवान्हारः स्तनाश्लेषकः ।  
 अस्माकं तु खलेन केन विधिना स्थाने स्थितिर्निर्मिता  
 हन्तेत्यं रटतीव खेलदबलापादे रणक्षूपुरः ॥ ९ ॥  
 दीर्घाभ्यर्थनया कथं कथमपि न्यस्त पुरो वीक्षसे  
 जानीषे न किलालसा न वृणुषे स्रस्तं दुकूलाञ्चलम् ।  
 यावद्यज्ञयति स्थितो हृदि निजं नाथं कपोले यश-  
 स्तावत्तन्वि विधीयतां प्रतिकृतिस्तादृक्स्वयं दुर्लभः ॥ १० ॥  
 छत्रं वक्रसुधानिधिर्ध्वजविधौ मत्स्यौ चलच्चक्षुषी  
 लावण्यामृतनिर्झरा तनुरियं पीना नितम्बस्थली ।  
 रै(?)सिंहासनमुन्नतं कुचयुगं कुम्भौ करौ पल्लवौ  
 सानन्दा जलहारिणी रतिरहो कामाभिषेकोऽधुना ॥ ११ ॥  
 साध्वी गाय किङ्किणी स्तुतिपटुर्वैतालिको हंसको  
 बाणाः च विलोचने स्मितमिदं दन्तच्छदो नासिका ।



चापो भूरिति पञ्चबाणसमयो यस्यामिदानीमहो

सा त्वं वक्षि न जातु किं सुवदने चेतोऽनुरागास्पदम् ॥ १२ ॥

तल्पे पल्लवकल्पिते सुनयना शेते निधायोपरि

स्वच्छन्दं करपल्लवं स्तनयुगस्थारामरम्योदरे ।

लक्ष्मीं वीक्षितुमागतस्य सुहृदः कामाभिषेकोत्सवे

रक्ताशोकनवप्रवालकलितं हैमं नु कुम्भद्वयम् ॥ १३ ॥

अद्याश्लिष्य निपीय गाढमधरं नीत्वा च वक्षःस्थलीं

प्रक्ष्यामि स्मितपूर्वकं प्रतिदिनं माऽसौ यथा पृच्छति ।

निर्धार्येति दिने न चेतसि निशि प्राप्ता गृहं प्रेयसो

वाला न क्षरमुत्तरं वितनुते पृष्ठा प्रियेणादरात् ॥ १४ ॥

कान्तो नर्मणि नैपुणेन विदितस्त्वं शैशवद्वेषिणी

क्रीडाशैलशिरोमणिर्गृहमिदं रम्यो वसन्तोत्सवः ।

सख्यः कामकथोपचारचतुराः संभोगकालेऽधुना

मानो वा कलहोऽथवा यदि कदा तच्चेतसो निर्वृतिः ॥ १५ ॥

जन्मारम्य न यावदद्य सुभगमन्याक्रमो हापितः

स्वैरं तिष्ठतु कान्तया स रमतां मा मां नवध्वं बलात् ।

इत्थं जल्पति यावदेव सुमुखी तावत्क्षणादागतः

कान्तस्तल्पमलंचकार च वदन्कस्येदृशी संगतिः ॥ १६ ॥

अज्ञास्ते सुहृदालयोऽतिपिशुनास्त्वं कर्णयोर्दुर्वला

दृष्टे सागसि वल्लभे मृगदृशां मानः स्वयं जायते ।

लोको हासरसाकुलः परगृहे प्रेमोपभेदोद्यतो

ब्याखुर्दन्तमुखेन खण्डयति सत्यद्वाम्बरं हेलया ॥ १७ ॥

पृष्ठः कातरतां विहाय शयने मानापराधौ कदा

जायेतामिदमुत्तरं कथितवान्स्मित्वा चिरं चिन्तय ।

वाले संप्रति नैतयोस्तु समयः श्रुत्वेति हासच्छला-

दालीभिः समकालमेव समयं दृष्टा चिरात्तर्जनी ॥ १८ ॥

स्निग्धे तादृशि नौचिती परुषता दृष्टेऽवहित्था कथं  
 धीरं सस्मितमालपत्यनुदिनं निर्हास्यमास्यं कुतः ।  
 निद्राणं तनुरोम तिष्ठति पुग तत्संनिधावादरा-  
 त्सख्यो भानमुदाहरन्तु कलहे बालोद्यमः कीदृशः ॥ १९ ॥  
 धैर्यं मुञ्च कुरुष्व मानममलं तद्गौरवस्यास्पदं  
 मानादेव गुणोदयः किमधिकं दासायते वल्लभः ।  
 उक्ते धेहि मनो निशम्य सकलं तूक्ता वयस्यास्तथा  
 दत्तं नाम मनोऽन्यतो न विदितं दत्तं कथं दीयते ॥ २० ॥  
 यामः पूर्वनिशोपभोगकथया नीतोऽपरो निद्रया  
 नीतः कोऽपि वयस्यथा सह रताज्ञायोपदेशक्षणात् ।  
 स्नानाकल्पविकल्पकल्पनविधेरन्यो दिनस्य क्षणा-  
 तल्पे वासकसज्जया युगसमो यामो निशायाः कृतः ॥ २१ ॥  
 आकल्पं विरचय्य तल्पममलं सज्जं विधायवादरा-  
 दालीभिः कथया कयापि समयं वारान्बहून्पृच्छती ।  
 द्वारे निश्चललोचना परपदध्वाने तमेवागतं  
 मन्वाना निजमर्दिरे रसवशाद्वन्यस्य बाला वसेत् ॥ २२ ॥  
 गच्छ त्वं सखि वाचिकं लघुपदं नीत्वा नयैनं शठं  
 कुत्रास्ते नु वदन्निजेन सुहृदा केनापि तत्तद्वनः ।  
 गच्छामो यदि लाघवं ननु परा हासाय दीर्घाननाः  
 का वा गौरवलाघवादिकलना वश्ये तथा वल्लभे ॥ २३ ॥  
 आकल्पो मलिनो भविष्यति मनाग्भूयोऽधुना धीयते  
 भुक्तं तल्पमथोज्झितं च सहसा सख्यः परिस्तीर्यताम् ।  
 संकल्पेन विधाय संगमसुखं जातावबोधा पुन-  
 र्धन्यो वासकसज्जया प्रतिपदं प्राणाधिकं स्मर्यते ॥ २४ ॥  
 यन्नाली चिरलालिता करतलस्पर्शे कपोलाद्रता  
 लुप्तो रागपरिग्रहोऽधरतले तद्वाचिकालापतः ।



लीलातामरसं मलीयसमभूदुच्छ्वासतोऽधः पत-

त्संकेतालयतरुपकल्पनपरा तेऽध्वानमन्विष्यति ॥ २५ ॥

मानश्चेतसि नाथ वासकलहो नालिङ्गने मेति न

स्वैराभाषणमौनिता न शयने वैमुख्यबुद्धिश्च न ।

सीत्कारोऽधरखण्डने न सुरते मुग्धाक्रमो नेति ना

पुंभावं गतया हठादभिहितः स्त्रीत्वं गतः पुण्यवान् ॥ २६ ॥

धूपेनागुरुजन्मनाथ सुमनोमालाभिरत्यादरा-

द्दीपं दैवतमामनन्ति सुदृशामानर्चं प्रत्युः पुरः ।

ज्ञानोन्मेषदृढप्रकाश भवतः कुर्वे प्रणामाञ्जलिं

सद्यः कज्जल(?)मुद्रमायमधुना कान्तो रतायोत्सुकः ॥ २७ ॥

मानेनासि सखि क्षमा शिशुरयं न प्राणनाथोऽपि ते

नास्माभिः सखि वञ्चितासि कतमस्ते खण्डिताया भ्रमः ।

भुक्तासीति न कथ्यते कथय तत्का नाम ते चातुरी

पञ्चाली न मलीभसा न मलिनो जातोऽङ्गरागः क्वचित् ॥ २८ ॥

युष्मासु स्वयमुत्थितासु शयने लुप्ते चिरान्मण्डने

मा लज्जस्व नवं लिखाम दयितो मां याचते सासकृत् ।

भावैरष्टविभागतोऽनु रचनाः प्रत्यूहमासादिताः

प्राप्तेयं नवमी कथं कथमपि प्रातस्ततोऽभूदहः ॥ २९ ॥

स्वादज्ञादवतार्य नूपुरयुगं न्यस्तं सखीपादयो-

र्मध्ये दीर्घनिनादिनी मणिमयी बद्धा दृढं मेखला ।

ज्योतिःपूरमुरःस्थले कृतनवं हारं प्रियप्राप्तये

मुग्धा गच्छति मन्दमन्दमुदितत्रासा जनावेक्षणात् ॥ ३० ॥

तल्पे जल्पितमल्पमेव तदनु व्याख्यातमन्तर्गृहे

पारेद्वारमुदाहृतं प्रतिपदं व्यावृत्तमाराद्बहिः ।

सीमान्ते प्रतिदृष्टमध्वनि हठादाशङ्कितं प्रौढया

कान्तोत्सङ्गतले तयाखिलमलं तत्संहृतं वाचिकम् ॥ ३१ ॥

वैमुख्येन शयानयान्तरमणीनाम्ना समाहृतया  
 नाश्रावीति निमीलितं प्रलपितं मिथ्येति निद्रादृता ।  
 उद्यद्वेपथुना द्वयोर्वदचलत्तत्त्वं तदाभ्यां छला-  
 त्रस्यञ्चयां च परस्परेण कलितं नीरन्ध्रमालिङ्गनम् ॥ ३२ ॥  
 वारं वारमुदाजहार रमणी दृष्टान्तमेकान्ततो  
 दम्पत्योः कलहोपहाससमये कश्चित्सखीनां पुरः ।  
 रुष्टा तेन मनस्विनी नु सुभगंमन्यः प्रियो नाधुना  
 चित्ते मानमवीवसत्किमधिकं जात्यैव वामाः स्त्रियः ॥ ३३ ॥  
 उच्यन्ते नु विशेषका न रमणीवक्त्रे विशेषः कचि-  
 तेभ्यस्ते खलु वेधसा विरहिणोः सृष्टोऽन्तरायः क्षणम् ।  
 सायं सायमनीदृशं यदपरं तत्प्रातरालोक्यते  
 जाव्योन्मुक्तनिशीथपार्वणविधुध्वंसाय मीमांसयत्(?) ॥ ३४ ॥  
 निर्व्यूहः सुखमावयोर्मधुरयं न स्यात्तर्पुस्तथा  
 संतापाय वियोगिनोरिति मुहुः श्रुत्वा पिपासोर्वचः ।  
 बाला पृच्छति सस्मितं न मुकुलं स्यान्मल्लिकायां कथं  
 निर्गन्धा वनपाटला कथमसौ तज्जाथ मे कथ्यताम् ॥ ३५ ॥  
 प्रावृष्येष्यसि बासरास्तु बहवो मध्ये तपो दुःसहः  
 वातारो नवमल्लिकासुरभयो यत्रापरे मारुताः ।  
 धारामन्दिरमार्द्रतत्परचना चन्द्रातपश्चन्दनं  
 यत्स्पर्शेन विषायतेऽस्त्रिमिदं प्रायो वियोगक्षणे ॥ ३६ ॥  
 यास्यामीति न बावदीरितमनुप्राप्ते कथागौरवे  
 तावन्नर्मणि न स्तलत्पतिवचा वासः स्तलद्वघ्नति ।  
 चिन्ताश्वासनिपीतपीतिमतनुस्तावद्गमीराज्ञया  
 नासामौक्तिकमात्रमूषणमणिर्दृष्टा मया प्रेयसी ॥ ३७ ॥  
 मा काकं दधिभक्तमाश्रय मुहुस्तिर्यक्करः किं वदे-  
 दस्य ज्ञानविबोधनाय विधिना सृष्टो धरायां पिकः ।



कण्ठे चेद्दधि कोकिलस्य कुरुते तत्कण्ठकुण्ठस्तदा  
 नौचैः पञ्चममातनोति सुदती जीवेत्कथंचिच्चदा ॥ ३८ ॥  
 प्रालेयाचलनिम्नगाभिरभितो मार्गे निरुद्धेऽधुना  
 प्रावृण्येति न यक्षराजककुमस्तम्बी कथं जीवति ।  
 इत्यालापपरम्परां श्रुतवती त्वासां सखीनां मिथो  
 बाला पृच्छति साधु रावणपुरीद्वारध्वनो वासरान् ॥ ३९ ॥  
 आकर्णाञ्चितधन्वनः करिवरव्यापादनायोद्यता-  
 न्विन्ध्यालेख्यमहाटवीषु भृगयोत्साहे सखीनां पत्नीन् ।  
 कोदण्डाञ्चलवद्धनिर्मदशिलिप्रस्फारपिच्छध्वजं  
 प्राप्तं स्वं पतिमालिलेख सुदती गर्वाज्जहासोच्चैः ॥ ४० ॥  
 यस्मात्पीनपयोधरद्वयमिदं कृत्वोपधानं सुखं  
 स्नातौ दर्पकदम्पती मृदुतनावस्थां शयाते चिरात् ।  
 किंचिच्छयामलमग्रतस्तदुभयं पाण्डुखभावादहो  
 धम्मिल्लाङ्गनिमग्नतैलशयलच्छायां ततो लक्ष्यते ॥ ४१ ॥  
 मञ्जीरद्वयमेतदङ्गदयुगं त्रैवेयकं कुण्डले  
 ससैतानि विलोक्य प्रभुरसि खैरं सपत्न्याः पुरः ।  
 किं ब्रूमः पतिदेवता वयमिति व्याहृत्य पत्युर्ददौ  
 सीमन्ताचलपद्मरागशकलं बाला ब्लादञ्जलौ ॥ ४२ ॥  
 लीलातामरसं विपक्षरमणीहस्ते निरीक्ष्यादरा-  
 दावेशादुपविश्य साभि सहसोऽङ्घ्रिनैरलीनां गणैः ।  
 गुञ्जत्सौरभलम्पटालिपटलीश्यामं तदेवात्मनो  
 मा दृष्टेति ललज्ज कापि रमणी तत्याज दूरेऽम्बुजम् ॥ ४३ ॥  
 प्रेयस्ताडनकर्मणीदमुचितं निर्बापकं तेजसो  
 लज्जानर्मणि लोचनाञ्जनरुचः सौभाग्यसंषादकम् ।  
 प्राप्ते प्रेयसि मन्दिरं तदपरं लीलारविन्दं पुनः  
 शय्योत्थायमपाचकार रमणी सौधाद्बहिः सत्वरम् ॥ ४४ ॥

क्रीडासद्मनि कापि कौतुकवती क्षीरोदपूरोदरे  
 निद्राणं हरिमालिलेख निखिलप्रारम्भमुद्रागुरुम् ।  
 पूर्वं दक्षिणमीक्षणं भगवतो ध्यात्वा हसन्ती क्षणं  
 पश्चाद्भ्राममलीलिखत्किमु निशा यस्यां न गाढं तमः ॥ ४५ ॥  
 मात्रा चित्रविशेषलेखनविधावादिष्टपूर्वा चिरं  
 विष्णोर्जागरणोत्सवाय सुदती रेखामधादग्रतः ।  
 कैलासाचलगामिमानससरः स्वच्छं लिखेत्यादृता  
 क्रीडाशैलसरश्चकार विकसज्जाम्बूनदाम्भोरुहम् ॥ ४६ ॥  
 नष्टे तेजसि बान्धवे विधिवशाद्वावापृथिव्यौ मिथो  
 कुर्वते सलिलाञ्जलिं मरुदसावद्यापि नोत्तिष्ठते ।  
 आक्रान्तेन महौजसा च वियता क्षिप्तं यदन्धं तमः  
 प्रातः पीतमनिच्छया तदधुना विष्वग्वसेन्मेदिनी ॥ ४७ ॥  
 वारुण्याञ्चलवायुनोपशमिते भास्वत्पदीपेऽधुना  
 किं चिन्वन्ति नवाञ्जनं सममिदं शृङ्गारमाधित्सवः ।  
 किं वा सन्निभिरादृतेषु पतिषु व्योमैकगेहोदरे  
 सद्यः संप्रति शेरते दश दिशः सत्यं सुखं यातरः ॥ ४८ ॥  
 मुग्धे मामिसर स्वमन्दिरमलं कुर्वानय प्रायशः  
 प्रेयांसं तव साहसं न घटते तथ्यं हितं ब्रूमहे ।  
 सद्यस्त्वन्मुखचन्द्रिकाभिरभितो लीढेऽन्धकारेऽधुना-  
 प्यन्यासामभिसारसाहसरसे जातोऽन्तरायोऽधुना ॥ ४९ ॥  
 मञ्जीरं त्यज मुञ्च मौक्तिकसरं मा मल्लिकाः शील्य  
 नीलं वा परिधत्स्व चारु वसनं वाचं नियच्छादरात् ।  
 मन्ये स्यादभिसारिका न भवती दूरे ध्वनिं प्रायश-  
 स्त्वच्छ्वासमनिलविप्रलब्धमधुना प्रातः समुज्जृम्भते ॥ ५० ॥  
 उड्डीना रूपया त्वया ननु जिता गत्या निमग्नाः कदा  
 तल्पाय प्रतिवासरं कृशतनो लज्जाः सखीभिस्तव ।



दृश्यन्ते कलुषा निशा मुसपतत्कान्ताङ्गरागादिति

त्वत्कान्तानुचरीषु वञ्चनकथापाण्डित्यमभ्यागतम् ॥ ५१ ॥

लुप्तश्चन्दनविन्दुरञ्जनरसः पीतोऽनुलेखो गतो

निःशेषेण कपोलयोः कुचयुगे शेषो मकर्याः कुतः ।

दग्धेयं सखि मध्यभागतनुता पद्मङ्गभीरुः प्रियो

गाढाश्लेषपराङ्मुखो रतविधौ तुष्टः कदाचिद्यदि ॥ ५२ ॥

सौधस्योरसि मन्मथप्रतिकृतिः प्रासादपृष्ठे शशी

क्रीडाकाननवेदिकासु च पिकस्तद्दीर्घिकायां मरुत् ।

इत्थं त्वद्विरहेऽधुना कृतशतनोः शय्यासमासादन-

व्यग्राणामितरेतरं मधुमुखे तस्याः सखीनां मिथः ॥ ५३ ॥

आगच्छेति मया श्रुतं जिगमिषोर्यामीति तूष्णीं मतं

पाथेयं निजपाणिना विरचितं पृष्ठोऽवधिः सस्मितम् ।

प्राणा येन तदा तदा किल गता वक्षो न दीर्घं च य-

तेषां तस्य च का कथा यमधुना दम्भाय कार्यो विधिः ॥ ५४ ॥

किं निन्दन्ति सुधानिधिं मलयजं किं नाद्रियन्तेऽथ किं

श्रीखण्डानिलमावृणन्ति सहजामुज्झन्ति किं धीरताम् ।

किं कामं विलपन्ति किं पिकरुतान्नस्यन्ति मूर्च्छन्ति किं

तल्पे पल्लवकल्पितेऽपि सुदृशस्तद्भूतं किं कारणम् ॥ ५५ ॥

वाल्यादद्य विनिर्गतं तव वयः कान्तः स्वयं दक्षिणो

वृद्धाधीतबहुच्छला वयमिमा वां कामजीवातवः ।

क्रीडाकाननसौधशैलशिखरे श्रीखण्डशैलानिल-

स्वाचान्तश्रमवारिबिन्दुरधिकप्रेम्णा मधुनीयताम् ॥ ५६ ॥

सा पत्युः शयनं गतेति मुदिता श्रुत्वा सखीभाषितं

पश्यामः प्रियसन्न विद्म न वयं कीदृक्षमन्तर्भवेत् ।

लाक्षालक्षमुलक्षपादयुगलं तल्पं दृशा चिन्वती

चित्रस्थे च निरीक्षिता सहचरीवृन्देन मन्दाक्षतः ॥ ५७ ॥

मुग्धे बोधय सारिकामियमदः प्रेमास्पदं सीदति  
 प्रीत्या पाठय चाटु पाठकवटुं वां पीठमर्दं शुक्म् ।  
 आलीर्हासरसोचिताः स्मितलवेनाभाषयेथा इमा  
 दृष्टेनानुगृहाण वल्लभमिमं पादानतं भीतवत् ॥ ५८ ॥  
 तादृक्कण्टकलम्पटापि करभी मा हास्यतां दूरतो  
 नाङ्गाराशनगर्विता सुनयना निन्द्या चकोरी पुनः ।  
 उद्यत्कण्ठकदन्तुरेऽतिकठिने पङ्काकुले पिच्छिले  
 निद्रामो यदि संयतास्तदपरं नानन्दकन्दास्पदम् ॥ ५९ ॥  
 गुल्फग्रन्थिमणिप्रभावबलतः पादाङ्गदं प्रेयस-  
 श्रृङ्गाररत्नपदं मदात्समगमन्मानापनोदादरात् ।  
 मागान्मन्त्रपदाददादपि पदं कार्याकुलोऽपि प्रियः  
 कर्णाशोकदनाहतश्चिरतरं मानं समूलं जहौ ॥ ६० ॥  
 कातर्यं तु न कर्मणं न न परं दम्भो न किं योषितां  
 यच्चित्ता तनुचापलं मधुविधुद्वेषस्तनुत्वं तनोः ।  
 अस्माकं सखि पश्य संप्रति तनू रोमापि वक्रायते  
 सद्यः प्रोषितनाथयाभिनवया पान्थस्त्रियो हासिताः ॥ ६१ ॥  
 द्वारे नूपुरमुच्चगोपुरमुखे काञ्ची रणत्कारिणी  
 हारो द्वारचतुःपथे पथि परे कर्णोत्पलं भृङ्गमत् ।  
 प्रेयो मन्दिरमित्यवेत्य मुमुचे तन्व्या शिरोभूषणं  
 व्यालोके तु परस्परं विगलिता नीवी स्वयं बन्धनात् ॥ ६२ ॥  
 पूर्वं यत्र विशेषकक्षितिरिति प्रायः कपोलस्थलीं  
 चक्षुः सिञ्चति जागरूकमसकृद्भूयोऽञ्जसा तद्भवेत् ।  
 वाप्यक्षारतया तयाभवदियं पाण्डुश्चिरायोषरा  
 तन्मन्ये मकरीनिकेतनधिया तत्रैव सिन्धुः कृतः ॥ ६३ ॥  
 हासः कोऽपि महाशुचिः स्थितिमतां प्रेयःसमक्षं क्षणा-  
 द्वारंवारमुपैति तस्य विरहे दृष्टः कदाचिन्न यः ।



वाप्यः किं व्यभिचारिणां न गणितः प्रायः पुरस्तादयं  
 दीनाया निजवल्लभस्य विरहे यश्चक्षुषी चुम्बति ॥ ६४ ॥  
 साहाय्याय मलीमसाः समुचिताः प्रायश्चकोरीदृशा-  
 मुत्कानामभिसारसाहसरसे गाढोऽन्धकारः सुहृत् ।  
 धन्यं कज्जलमुज्ज्वलं जिगमिषोरग्रेऽगमल्लोचना-  
 त्संयम्य स्वयमात्मना सुमनसो नाजिघ्रतीदं कचः ॥ ६५ ॥  
 नापेक्षैव विभूषणस्य सहजा यस्यास्ति गम्भीरता-  
 त्सदृचं यदि पार्श्वतोऽपि सहजः कीदृग्वलिप्रक्रमः ।  
 मध्यस्थस्य च कोमलस्य विषये कुण्ठो भवेदायुधं  
 दृष्टान्तोऽत्र मनोभवेन कलितो नाभिः कुरङ्गीदृशः ॥ ६६ ॥  
 रोहिण्याधरसंपदा मुखविधोरिष्टाश्चतस्रः कला  
 बीजानीह निरूपितान्यतनुना हासद्रुमस्यादरात् ।  
 भारत्याः कठिनीलवा घटयितुं रीतीरुदाराक्षरा  
 राजन्ते सुतनोर्मनोरमतमास्ते राजदन्ताः पुरः ॥ ६७ ॥  
 सुप्ता कञ्जुकगह्वराञ्चलमुखे दत्त्वा नरं वीटिकां  
 प्राप्ते संप्रति तस्करेऽथ सहसा जातं कपाटे चटत् ।  
 रुद्धा वागथ निद्रया नयनयोरन्ते स्थितं लज्जया  
 क्लीबै रोमभिरुत्थितं पतिरिति ज्ञात्वा पुनर्मलितम् ॥ ६८ ॥  
 सिद्धस्त्वं पुरुषोत्तमोऽसि विदिता सा सत्यभामा न किं  
 वाचा बोधयितुं सखीभिरधिकं नापारिजातग्रहः ।  
 व्याख्याता स शुक्रः परं गिरि पटुः संतापचिन्तातर्ति  
 नूनं निर्जरदैवतप्रतिभटो भूत्वा समाश्वासय ॥ ६९ ॥  
 जानासि क्रममञ्जसा विरचय द्रागङ्गमङ्गं परि  
 प्रेयो मोहनमद्य मण्डनविधौ प्रौढा नियुज्यादरात् ।  
 तुष्टे याचकमादरेण ददती तन्व्या सखी वारिता  
 मुग्धे पूर्वमलंकुरुष्व कबरीमेतं ततो रञ्जय ॥ ७० ॥  
 त्र० गु० ५

नैनं वारय कामकर्मकुशयं(?) स्वच्छन्दतश्चुम्बना-  
 वस्त्राकर्षणकौतुकेन रमतां प्रत्यङ्गमालिङ्गतु ।  
 अन्योन्यं तनुतां नितान्तनखरव्यापारतो विग्रहं  
 कावेरीतटकाननेऽध्वनि पुरः कुञ्जस्तरुस्तिष्ठति ॥ ७१ ॥  
 प्रातर्मन्दिरमात्मनो जिगमिषोः कान्तेन यन्मण्डनं  
 दूरं कल्पितमादरेण बहुना निर्जित्य कम्पादिकम् ।  
 बाहोर्मूलनखाङ्गलेपनविधौ जातः स कोऽपि क्रमो  
 येनैतावदशेषतोऽपि गलितं जाता तथैवोषसि ॥ ७२ ॥  
 नीचैर्निश्चसिहि स्फुरत्वनुदिशं चन्द्रातपः किं ततो  
 गच्छामस्तव वल्लभोऽयमधुना दूनः प्रसूनेषुणा ।  
 मल्लीमुच्चिनु चन्दनं च कलय क्षौमं तनावानु  
 स्वच्छं मौक्तिकहारमुल्ललय तत्स्वैरं प्रियं प्राप्नुहि ॥ ७३ ॥  
 राकायाः शरदः सुधावधिरभूद्यवाननं रोहिणी  
 श्रीरेखाधरपल्लवस्य सुदती लावण्यवापी यदि ।  
 रोमालिर्जलनीलिका च चरणं पद्मे चलच्चक्षुषी  
 मीनद्वन्द्वमुपान्त एष मुखरो न स्याद्युवा हंसकः ॥ ७४ ॥  
 श्यामाया मुखमिन्दुमण्डलमिदं पाण्डुद्युतिप्रोषिते  
 दूरं भर्तारि वासरे मृगतया लम्बालकाग्रच्छविः ।  
 उच्चैरम्बरकेलिशैलशिखरादालोकते मेदिनी  
 पन्थानं विरहज्वरातुरतनुस्तद्वासरस्यादरात् ॥ ७५ ॥  
 रक्तं किञ्चिदुदेति वासवदिशि श्यामामुखं लोहितं  
 रोषेण प्रतिवासरं स भजते नाथो दिनं वारुणीम् ।  
 विख्यातो द्विजराजनामभिरयं मौलौ भवानीपते-  
 स्तिष्ठत्किं न हि लज्जतेऽरुचि.....तं म्लानिर्निजाङ्गच्छलात् ॥ ७६ ॥  
 शृङ्गाराद्वयवादिनो रतिपतेर्निःसा(?)णपात्रीमुखं  
 तन्मार्दङ्गिकपुंसिक(?)प्रतितनुच्छायान्तरुज्जृम्भते ।



किं वा वासवदिग्धूकरतलादानंय दिग्बलभा  
 कान्तस्याध्वनि पत्य(?)पातमलिनस्तच्चन्द्रमःकन्दुकः ॥ ७७ ॥  
 नायातः सखि निर्दयं स समयः प्रायो गतो गम्यतां  
 नष्टं किं यदि नागतः सशपथं रुद्धः कचिद्वन्धुभिः ।  
 अयास्यत्यथ दुर्जनः परवधूगाढोपगूढाङ्कितः  
 प्रातर्दृष्टिमुपागतेन वदुना वक्षो विदारिष्यते ॥ ७८ ॥  
 मा गाः कान्त निशामुखे परगृहं मा गास्ततोऽहर्मुखे  
 वेश्मास्माकमिदं द्वयं वितनुते चायुःक्षतोर्योषिताम् ।  
 मा भूत्काञ्चनवञ्चितेति रमणी मा भूदहो खण्डिता  
 मुग्धा भावमपाचकार रमणीत्थं वारयन्ती पतिम् ॥ ७९ ॥  
 प्रेयः प्रेममहाधना सितलवोलासं रसे मज्जती  
 सृष्टा केन खलेन वा परवशा योषिद्वराकीयती(?) ।  
 मा भूत्काञ्चनवञ्चिता निशि निशि प्राणेश्वरेणाबला  
 पश्येयुर्न च खण्डिता मुखमपि प्रातर्वयस्याश्चिरम् ॥ ८० ॥  
 आयातेव निवारितः सितमुखो यातः समीपं बला-  
 दावद्धो वलया हटेन सरुषा कर्णोत्पलेनाहतः ।  
 आविद्धो नखरायुधेन हृदये लाक्षारसेनाङ्कितः  
 कान्तः कामपि तृप्तिमापदुचितं कामस्य वामा गतिः ॥ ८१ ॥  
 मा मां कल्पय लम्पटेषु भवती मा भूः स्वयं खण्डिता  
 भूयोऽन्यत्र न जातु यास्यति निशा तुभ्यं शयेय स्फुटम् ।  
 कस्यास्तीह न मन्दिरे परिमलः कस्याङ्गरागो न वा  
 को नालिङ्गति बान्धवं त्यज वृथा तापं प्रसीदाधुना ॥ ८२ ॥  
 पादालक्तकलाञ्छनं निजमुरो(?)माच्छादयालोक्यते  
 प्रेयांसो रसपेशला मृगदशमानन्दधूत्पादकाः ।  
 रागाशोकमहीरुहस्तबकितस्तत्पादपद्माहतः  
 खच्छे वक्षसि वल्लभस्य परितस्तच्छायमेतद्बहिः ॥ ८३ ॥

दुष्टास्ताः पुरुषं निरीक्ष्य रमणीपादार्द्रलाक्षारसे-

नाच्छेनाङ्कितवक्षसं ननु मुधा यासां व्यथा चेतसि ।

रागाशोकमहीरुहोऽन्तरुदितः किं नावकेशी भवे-

च्चेदन्यापि तथाविधेन न पदा निःशङ्कमाताडयेत् ॥ ८४ ॥

पूर्णं चन्द्रमयोगिनीजनमनःसंतापसंपादकं

सत्यं कामविदो वदन्ति विरहे चन्द्रादयो दुःसहाः ।

एतत्त्वत्तनुलभचन्द्रकलया सङ्गे तवैवाधुना

वक्षो दीर्यत एव विद्धि श्रुतिं त्वं नाथ दूरं व्रज ॥ ८५ ॥

दोष्णोः पत्रकमुद्रणा नयनयो रागोऽधरे कज्जलं

गात्रेऽपि क्षतमौचिती सुभगयोः स्याद्वाससो व्यत्ययः ।

आश्लेषेऽपि परस्परं परिमलः द्रागङ्गरागक्षतिं

किंमूलो हृदि पादपल्लवगललाक्षारसस्यादरः ॥ ८६ ॥

दत्ते तामरसेऽलिनाधरपुटे दृष्टा वराकी सखी

वासस्तत्परिधाय मुञ्चसि चिरं येनाङ्गरागं वमेत् !

मुद्रायै चटुले तथा विदधती प्राप्ता निशीथेऽधमा

नाभिज्ञानमुदाहरेति सुदती दूत्या रतं शंसति ॥ ८७ ॥

नाथ त्वं बहुवल्लभो वयममी जाता दयाभूमयो

भूयस्तत्पुष्पागतोऽसि सहसा तत्तेऽधिकं साहसम् ।

अन्यस्त्रीजनमुक्तमुक्तमधम स्पष्टापराधं नरं

चित्तेनापि खलु स्पृशन्ति न शठं चण्डालवद्योषितः ॥ ८८ ॥

दूरादुत्थितमुक्तमिष्टमधिकं स्वैर स्वयं वीजितं

पृष्ठं स्वागतमीरितं च रजनीवृत्तं सखीनां मिथः ।

लिप्तं वक्षसि चन्दनेन शयनं निद्रोचितं कल्पितं

यामिन्या मुषितं वितीर्य कुसुमं व्यक्तोऽपराधः कृतः ॥ ८९ ॥

अक्ष्णोर्निक्षिप कज्जलं श्रवणयोराधेहि नीलोत्पलं

पत्रं चारुकपोलयोर्लिख कचं पुष्पस्रजा पूजय ।



लाक्षामुज्ज्वलयाधुना चरणयोर्नीवीं च संभावय

प्रातः कोऽपि निगद्यते मृगदृशा रत्या चिरं तुष्टया ॥ ९० ॥

सीत्कारेण विना श्रमादपि विना श्वासेन वाचा विना

नीवीग्रन्थिविमोचनेन च विना गाढोपगूढं विना ।

तल्पेनापि विना विना सहचरीसङ्गेन दीपं विना

यत्किञ्चित्सभयं तदेव सुरतं दास्यं परं प्रेयसः ॥ ९१ ॥

आश्लिष्यन्नवधीरितश्चटुशतं कुर्वन्मुहुस्ताडित-

स्तल्पान्तादपसारितः स्मितमुखस्तिष्ठन्पुरो वारितः ।

नोदास्ते दयितः कथं दयितयापादानतो नेक्षित-

स्तन्मुग्धे सह यातनापरिणतिं तत्तत्स्वयं कर्मणः ॥ ९२ ॥

मानं मानमुदीरयन्ति कथया मानः स कीदृग्वदे-

न्मुग्धैवं निजवल्लभं स्मितमुखो मानार्थमूचे प्रियः ।

आश्लिष्य स्वयमादरेण दयितं गृह्णाति कान्ताधरे

पश्यन्तीषु सखीषु नाम सुकरो मानस्त्वयाभ्यस्यताम् ॥ ९३ ॥

उन्मीलन्ति सरोरुहाणि मुखतः सौरभ्यमुज्जृम्भते

दीपो दैन्यमुपैति ते मणिरुचा ध्वस्तप्रकाशः स्वयम् ।

इत्थं तेन रिरंसुना न कलिता यावत्करे तावता

कालेनोच्चरति स्म नाम किमपि खं ताम्रचूडः खलः ॥ ९४ ॥

गौरोत्तुङ्गपयोधराञ्चलवलच्चित्रोपचारोल्लस-

त्कस्तूरीरसलेपलेखमकरी सारम्भमुज्जृम्भते ।

पक्वप्रच्युतसर्वजाम्बवरसप्रस्फारजम्बूनदी

मीनो मेरुशिलातलेऽपतदिवोत्पत्य क्षणं निश्चला ॥ ९५ ॥

लावाण्यामृतनिर्झरा कृशतनुः काचिच्छरन्नर्मदा

पूरोन्मग्नपयोधरच्छलमिलद्गौराद्रिपादद्वया ।

आक्रान्ते जघनस्थले हि पुलिने कान्तेन मन्देतरं

काञ्ची सारसशावकैर्दरदलत्कण्ठैर्मुहुः कूजितम् ॥ ९६ ॥

रागात्संमुखमेत्य खण्डनसहो धन्योऽधरो रागवा-

निक नाशाकि पयोधरेण गुरुणा वक्षःशिलाताडनम् ।

न त्यक्तं जघनेन पौरुषमितो यावन्न जातो जये

कर्णेन त्रपयेव भूषणमधः क्षिप्तं स्थितेनैकतः ॥ ९७ ॥

प्रातःकञ्चुककर्मणीन्दुशकलं दृष्ट्वा कुचोपान्ततो

बालाचष्ट करद्वयाय निभृतं प्रच्छादयन्ती मुहुः ।

मूलं न क्षतमद्य ते नयनयोराकेकरं पश्यतोः

कर्णोपान्तमपागमत्कथयितुं बाहू रणत्कङ्कणः ॥ ९८ ॥

नीली मेचकपट्टसूत्ररचिता काञ्ची रणन्ती कलं

तादृक्पीननितम्बबिम्बफलके बद्धा स्वलद्वाससि ।

कन्दर्पोपरनाथकेलिशिखरिप्रस्थे चरन्ती मुहुः

कूजन्तीरनिविष्टसारसशिशुर्जम्बूनदीवाभवत् ॥ ९९ ॥

दीर्घाः संप्रति बासरास्तनुरियं नाम्ना त्रियामा तमी

सख्यो दीर्घकथालसा निधुवनं दीर्घायुरेवावयोः ।

दम्पत्योरिति जल्पतोः प्रतिनिशं नात्रावकाशः कचि-

न्नेत्रे केवलमन्तिके गुरुजनस्याग्रे स्थितं निद्रया ॥ १०० ॥

प्राची रागसमाकुला न सुदतीमानन्दयेदीक्षिता

प्रातः शैशवकैतवं कथयति श्रीखण्डशैलानिलः ।

विच्छायस्य सुधानिधेरुपरि सा दृष्टिः पुरस्तात्पते-

दित्थं द्वारमुदाजहार वसतेः कामी पुरः शिल्पिनः ॥ १०१ ॥

सख्यः किं स्तुत ता नवापि ककुभः स्यादुत्तरैवोत्तमा

यस्यां शंकरशैलजार्धकथया दृष्टो न मानोदयः ।

यस्यामेकरुचिः शशी न हिमतः पद्मं न याम्यो मरु-

न्न स्वेदो रतिपर्ययेऽपि सततं दीर्घा यया यामिनी ॥ १०२ ॥

किं त्वं जागरितोऽखिलमपि निशं मुप्ता कदाहं पुन-

येनैवं मुषिताधरच्छविरसौ प्राच्यां समुज्जृम्भते ।



दृश्यन्ते मणयः पुरः कतिपये व्योम्नि प्रकीर्णाः कचि-

दृष्ट्वा मण्डनसंपदोऽपि भवता त्वद्वल्लभाः सुस्थिताः ॥ १०३ ॥

इति तपःसिद्धतरखरतराम्रायसोमवंशावतंसश्रीमालकुलतिलकसंघपालश्रीमदेहडा-  
त्मजविविधवरुदराजीविराजमानश्रीधनदराजविरचिते शतकत्रये  
शृङ्गारधनदामिधानं प्रथमं शतकं समाप्तम् ।

नीतिधनदामिधानं द्वितीयं शतकम् ।

जिनवरपदपूजादत्तचित्तः सुवित्तः

खरतरमुनिशिक्षाधीतविश्वोपकारः ।

स जयति धनराजो देहलस्यैकवीरो

नयधनदमितीदं यस्य नाम्ना चकास्ति ॥ १ ॥

नीतिर्नाम सदञ्जनं क्षितिभुजां सूक्ष्मार्थसंदर्शकं

सिद्धः कोऽपि रसोऽपरो जयमनः सर्वायसां रञ्जकः ।

वारीवेन्द्रियमत्तवारणपतेश्चापल्यसंरोधिका

लक्ष्मीरक्षणयामिकः खलमनोदुष्टाहिवन्धौषधिः ॥ २ ॥

तारुण्यं प्रभुता धनं त्रयमिदं यत्रैकसंख्यं भवे-

त्तत्रास्ते न विवेकिता सहनयैर्वैकैकतो दाधया(?) ।

नित्या नैपुणनिष्ठया प्रतिपदं हस्तावलम्बो न चे-

देतस्याः किल दीयते निजनिजः पन्थाश्च तेषां न वा ॥ ३ ॥

नीतिः संपदि भूषणं विपदि वा दैवाद्विहन्तुं पुन-

दैवं सिद्धमहोच्चमा कृतधिया मन्देव संतोषकृत् ।

भूभृत्सद्य विहारकौतुकजुषो धात्रीव यस्याः श्रियो

धर्मस्यागमपद्धती रसवतां सन्मार्गदीपावलिः ॥ ४ ॥

कीर्तिश्रीव्यवहारसाधनतया पुसां प्रधानं नयः

संदेहार्णवमज्जदीश्वरमनःसंतारणे सत्तरिः ।

मन्त्रस्थानमुदारताञ्जतरणिः कामारिदर्पापहा

चेतःसंज्ञि सज्जनस्य रमते नानाविनोदास्पदम् ॥ ५ ॥

सूते संसदि संमदं वितनुते युद्धं विनैव श्रियं  
 रुन्धे दुर्जनचेष्टितं घति परं तेजांसि वैरात्मनाम् ।  
 बन्धून्वर्धयति प्रसज्य सुहृदः संतोषयेदेकतो  
 नीतिः कस्य न वल्लभोपकरणं नानाविधं तत्त्वतः ॥ ६ ॥  
 भूपैर्भूपसुतैः प्रधानपुरुषैरन्यैश्च सेवापरैः  
 सेव्यं नीतिविवेचनं तत इतो न स्यात्प्रसादः कचित् ।  
 हन्तुं वैरिणि सोद्यमे नयविधिः कुण्ठं करोत्यायुधं  
 शस्त्रेणापि विना करे नयविदां बुद्धिर्भवेदायुधम् ॥ ७ ॥  
 परिणतजनसेवा संगतिः सज्जनानां  
 कविगुरुमनुशास्त्रावेक्षणं सभ्यगोष्ठी ।  
 नृपसदसि नितान्तासत्तिरध्यात्मचिन्ता  
 गुरुनगरनिवासः कारणं नीतिवित्तेः ॥ ८ ॥  
 ज्ञेया नीतिर्भूमिपालेन यत्नाद्योगक्षेमौ यद्वशौ यत्प्रजानाम् ।  
 कार्याधीने यस्य मैत्रीं विधत्ते प्राणापायः पुत्रतोऽपीह नीयः ॥ ९ ॥  
 बालः पुत्रो नीतिवाक्योपचारैः कार्ये कार्ये यत्नतः शिक्षणीयः ।  
 लेखा लम्बा यामपात्रे विचित्रा नासौ नाशं पाककालेऽपि याति ॥ १० ॥  
 प्रकृतिभिरनुवेलं चिन्तनीयः कुमारो  
 नयविनयकुलीनाचारचातुर्यशौर्यैः ।  
 नरपतिकुललक्ष्मीर्हस्तिनी यत्र बद्धा  
 जयजुंषि युगवाहौ चञ्चलत्वं जहाति ॥ ११ ॥  
 मद्यासक्तिश्छद्मवादः परस्त्रीसेवा दाने कातरत्वं प्रमादः ।  
 लोकावज्ञेकान्ततो वासबुद्धिर्हासप्रीती राजपुत्रस्य दोषः ॥ १२ ॥  
 प्रकृतिवचसि जातप्रत्ययोऽधीनविद्यः  
 समधिकबहुशस्त्रः शिल्पविद्यागुरुश्च ।  
 प्रथममधिगतार्थो विद्विषाचाररीत्या  
 नरपतिरिति भुङ्क्ते राज्यमव्यग्रमेकः ॥ १३ ॥



भूमिर्भूपतिवल्लभा बहुगुणा नूनं प्रजास्तत्सुता-

स्तां वाञ्छन्नपि तान्निजानमिभवन्भूयेन वध्यः स्वयम् ।

भूम्यर्थं रिपुसंगरेष्वभिहता यान्तो रुपा संमुखं

योगिप्राप्यमवामुवन्ति हि पदं भूमीभृतस्तत्क्षणात् ॥ १४ ॥

भग्ने राजबले परेण बलिनाक्रान्ते रणप्राङ्गणे

धीरः कोऽपि निवर्तते यदि ततो धन्या प्रसूस्तस्य तु ।

एकैकस्य महाक्रतोः प्रतिपदं यस्य प्रशस्तं फलं

भीतत्राणफलातिरेकमहिमा लोके भवेदस्य वा ॥ १५ ॥

आरब्धस्यापवर्गे स्फुरदमलमतिर्मुक्तमानो नतानां

विचायत्तात्मवर्गेः प्रतिकृतिकुशलः सेवकानां कृतेषु ।

विज्ञानस्यैकसीमा गुरुगुणमहिमा धर्मकार्ये प्रवीणः

सेव्यो नाथो वदान्यः सहजकरुणया दीनवत्तावधानः ॥ १६ ॥

मर्मस्पृञ्जर्मवाचा कथितपरगुणः प्रस्तुते चोपकारे

दीने हानावधानो विदितमपि सकृद्दूषणं श्रोतुकामः ।

काले काले धनानां स्मरति च समये सेवकत्राकृतानां

तादृक्सेव्यो न सेव्यो यदि धरणिरियं राजशून्यापि जाता ॥ १७ ॥

बाढात्तत्स्करतोऽपि साहसिकतो वैधर्मिकात्कामुका-

द्धूर्तादक्षविनोदतोऽथ रजनीवीराच्च धात्रीसुतात् ।

कायस्थान्निजमन्त्रिणः स्वपुरुषाद्भामीणपुत्रादितः

प्रौढस्थानिकशासनाद्गरदतो रक्षन्प्रजाम्भूपतिः ॥ १८ ॥

परयुवतिकथाविदूषकानां वचसि न हासरसः सता विधेयः ।

अपरजति जनस्तथा कथायां पदमपरागपदं महद्विपत्तेः ॥ १९ ॥

किं नान्तर्मलिनः शशी न कुटिलः शेषो द्विजिह्वो न किं

शक्रः किं न बहुच्छलो ननु रविः सन्मार्गसंतापकृत् ।

मार्गः किं न मलीमसो हुतभुजो लोकैरिमेतादृता(?)

इत्थं चेतसि संनिधाय पिशुनो द्वेषे प्रवृत्तः सताम् ॥ २० ॥

[ष्णीमास्ते प्रसन्नो वितरणविमुखः संशयोत्साहकारी  
 दैवाज्जातेऽपराधे कथयति महसा शासनं प्राणहारि ।  
 विज्ञप्तः कोपमेति प्रसभमभिहितो हासमन्नोत्तरो वा  
 गर्वाखर्वप्रमादो रणगणितकुलः सेवनीयो न भूषः ॥ २१ ॥  
 अविगतजगतार्थो नीतिमार्गोपदेशा-  
 ज्ञनपदहितहेतुः सामदानप्रवीणः ।  
 बहुसचिवकुलेभ्यो दृष्टशिष्टोपचारः ।  
 स्थिरयति किल मन्त्री राज्यलक्ष्मीं चिरेण ॥ २२ ॥  
 सहायाः संग्रामे प्रथितकुलमाना मदशुदः  
 प्रवीणा बाणासे स्मरसमरभेदं विदधतः ।  
 वशं नीता विचैर्बिगलितभिदा नापि मिलिता  
 जयश्रीस्त्रीकारे तृणमिव निजासून्विजहतः ॥ २३ ॥  
 पापालापजडाः कलासु कुशलाः प्रेम्णा परं कोमला  
 भूभृत्कर्मणि निर्मलाः शुचितया लोकोपकारोद्यताः ।  
 लोभातीतधनार्जना जनमनःसंतोषकारीहिताः  
 सभ्या दम्भपराङ्मुखाः प्रतिपदं वाचां मृषा भीरवः ॥ २४ ॥  
 न्यायादेव धनार्जनं वितरणं पात्रेषु तस्य स्वयं  
 कान्ता रूपवती सती पुनरदः सङ्गः कदाचिद्यदि ।  
 लब्धो दीर्घतपस्ययापि तनयः प्रेप्यो रणे विद्विषां  
 केनायं विधिरङ्ग दुष्करतरः सृष्टः सतां शीलहृत् ॥ २५ ॥  
 वृक्षः सीमारजनिरवनीजातसीता नितान्तं  
 बाहुः पन्था नगरमुदितं संगरे सद्गटानाम् ।  
 कोशः केशो नयनमलसं संशये वाग्विचारो  
 दीर्घा रम्या नगरमटवीवीचयो नीतयश्च ॥ २६ ॥  
 दक्षः शूरो धर्मबुद्धिः कलाविद्वत्तौ निष्ठः शक्तिसिक्तो विविक्तः ।  
 स्वामिप्रेष्ये निर्भयः प्राणनाशे पात्यो यत्नात्सेवको भूमिपालैः ॥ २७ ॥



आलस्योपहतः सरातुरमना तैवप्रमाणो धने  
 भीरुः कातरसंगतो बहुगुरुः पुत्रप्रियो मन्दधीः ।  
 निद्रालुर्बहुभीषणोऽतिमुखरः पानप्रियोऽहंकृतः  
 शत्रोः पौरुषगायकः प्रतिवचोदाता च नो सेवकः ॥ २८ ॥  
 सौन्दर्यैकनिधिर्महाकुलमवा मञ्जुस्वराहादिनी  
 भर्तुर्भक्तिपरायणा करुणया संतोषयन्ती जनम् ।  
 नानाधर्मकथाविचारचतुरा दाक्षिण्यभृल्लक्षणा  
 योग्या पुत्रवती महोदयगुणा पट्टाभिवेकोचिता ॥ २९ ॥  
 मानाम्भोधेरगस्त्यः कुलमदविपुलच्छेदभेदे कुठारः  
 स्वातन्त्र्यं हाससीमा मदनरसवशप्रेयसीसङ्गविघ्नः ।  
 दैत्या हीनोक्तिपाठप्रबलबलगुरुर्लाघवस्यैकबन्धुः  
 सेत्रा केयं जनानां परगुणमहिमायासभावैकहेतुः ॥ ३० ॥  
 सिक्तः सेवासुधाभिः फलति नृपतरुर्वाञ्छितैरर्थजातै-  
 दैवं हत्वा नितान्तं वितरति विविधाः संपदः संगतात्मा ।  
 प्रौढाहंकारवैरिक्षितिधरशिष(स्व)रे हन्त वज्रायमाना  
 सद्यः प्रोत्साहयन्ती त्वहमहमिकया निन्दनीया न सेवा ॥ ३१ ॥  
 विज्ञानं नयकौशलं च शुचिता शूरत्वमन्तः क्षमा  
 सर्वोपाययथोचितप्रणयनं वक्तृत्वमन्तःसभम् ।  
 सत्यत्वं च परोपयोगि सकलं जीवादिकं यद्वशा-  
 तां सेवां मनसापि मा स्पृश सखे दुःस्वैकपात्रं महत् ॥ ३३ ॥  
 भूयो भूयो नमति शिरसा पादयोरीश्वराणां  
 दाञ्छन्नृचैः पदमधिफलं सान्ध्यन्नात्ममानम् ।  
 जीवं मुञ्चेच्छरशतहतो जीविकामीहमानः  
 प्रायो दुःखं सहति सुखिताहेतवे सेवकोऽङ्ग ॥ ३३ ॥  
 हीने तेन कुलेन लक्षणलवेनापृष्ठकाये तथा  
 पुण्यानामपि भाजनेन निपुणे नीतौ जने निर्गुणे ।

लक्ष्मीश्चञ्चलतां विहाय सहजामास्ते चिरं यत्फलं  
 सेवायास्तदवेहि वारणघटा द्वारे च या क्रीडति ॥ ३४ ॥  
 चकितहरिणयोषिल्लोलनेत्राञ्चलश्री-  
 र्नवदलसमहस्तावद्भ्रसच्चामराग्रः ।  
 सदसि सुखकथाभिर्नीयमानं दिनानि  
 प्रथयति खलु सेवा प्रौढिमाराधयन्ती ॥ ३५ ॥  
 अन्यस्याशयबोदि(धि)ता नययथा(ता)स्थानोपदेशज्ञता  
 विज्ञानाध्ययनश्रमप्रतिकृतिः सभ्यार्थसंख्यास्थितिः ।  
 नानादेशविनोदवेदनसुधीः कीर्तिक्रमाध्यापिका  
 सेवा काचन देवता परधनस्याकर्षिकोपासिता ॥ ३६ ॥  
 निद्राभोजनमासनं च वचनं हासोऽथ वेषः सुखं  
 तोषः कौतुकचेष्टितं कविकथा कामः क्रमो विग्रहः ।  
 वात्सल्यं निजपौरुषं नयविधिः प्रीतिः कथागीतिषु  
 प्रायः सेवकपूरुषस्य सकलं स्यादन्यवश्यं सदा ॥ ३७ ॥  
 त्रस्तानामुपकारिता सुबहुशो गर्वच्छिदां हंकृतः  
 कार्यारम्भणनैपुणं निजसुहृत्प्राप्तार्थसंयोजनम् ।  
 गोष्ठीशीलमहर्निशं नयविधिः प्रस्तावतो भाषणं  
 शङ्काभावधनार्जने रसिकता विद्यासु सेवाकृतः ॥ ३८ ॥  
 पिबन्ति जगतो मतं परिसरन्ति शत्रोर्गृहे  
 बहुच्छलकथारसा विविधशिल्पपण्याश्रयाः ।  
 वृथा तपसि सादरा नृपतिमन्निपुत्रप्रिया-  
 श्वरा नगरवीथिका कलितमन्दिरा भूभुजः ॥ ३९ ॥  
 दूरात्प्राप्तिपरम्पराश्चजननीपित्रोः कलावर्णनं  
 भूयान्बालदशारयो जनमनःसंतोषतः पालनम् ।  
 गानाग्राहकवादवर्धितमिदं मूल्यं नृपाणां ग्रहो  
 वाहस्याशयपौरुषाशनविधिर्वाच्यो हयाजीविभिः ॥ ४० ॥



पृच्छामो आतरो वः सकलजनमनोरञ्जनोपायमेकं  
 ब्रूध्वं विश्वोपकारव्रतनियतधियः शास्त्रमाद्यं विचार्य ।  
 सर्वेषां भो परोक्षे वद गुणनिकरं दोषलेशेऽपि मूढो  
 दम्भं दूराद्विमुच्याचर शुचि चरितं केवलं वाचिरेण ॥ ४१ ॥  
 अहंकारारिप्सोः परगुणविवक्षोश्च कलिता  
 भिदा सिद्धिं लिप्सोरुचितमुदयं कार्यमखिलम् ।  
 चिरेणैकः कार्यं घटयति परं दुःखबहुलं  
 सुखेनान्यः सद्यो गुणमनुवदन्तेन विहसन् ॥ ४२ ॥  
 धातर्जातरकारि चेतसि दया नाकारि किं तद्धनं  
 तच्चेन्निर्मितमादृता न किमियं तेषां विवेको न वा ।  
 सोऽपीष्टो यदि किं ततः सुकृतिनो नो याचकाः प्रापिताः  
 प्रायः सर्वगुणोपपादनविधौ वैमुख्यमाप्तं कुतः ॥ ४३ ॥  
 हूतावज्ञातृशङ्को दशरथनृपतेर्व्याधलीलानुरागो  
 बन्धुश्रीभक्तसरत्वं सहजशतगुरोर्वारुणी यादवानाम् ।  
 कौन्तेयस्याक्षदीक्षा परयुवतिरसो रक्षसामीश्वरस्य  
 भूयो भूयः प्रतिज्ञास्मरणमभिभावायैव रामस्य जाने ॥ ४४ ॥  
 निद्रामौनपरोज्झितं न तमसा क्रान्तं जरायां परं  
 नो दुष्टं निजकाचकामलरुजातीतार्थवीक्षापटु ।  
 शास्त्रं लोचनमेकमेव सफलं स्यादञ्जनं यत्सतां  
 गूढार्थं निधिमिक्षितुं कृतधियामुत्साहसंवर्धकम् ॥ ४५ ॥  
 छद्मन्यार्जवमार्जवे च कपटो द्विष्टेऽथ मैत्री तथा  
 मित्रे द्वेषणत्न हठेतिमृदुता स्यान्मार्दवे वा हठः ।  
 सुस्निग्धे परुषत्वमेव परुषे स्नेहो न वा स्वच्छता  
 स्तब्धे वानतिरेकतो न सुभगा भीते हिते निर्भयम् ॥ ४६ ॥  
 दोषावेक्षणचातुरी परधनव्यर्थव्ययोत्साहधी-  
 नीतिद्वेषधनादरो नयविदा निन्दा कथाया मिथः ।

विघ्नः पुण्यकथासु संसदि सतां हासस्य दृष्टान्तः  
 स्युर्दौर्जन्यनिबन्धनानि गुणिना हेयानि दूरादरम् ॥ ४७ ॥  
 न्यग्रोधाध्वनि रोपितोऽसि कृतिना विश्रामहेतोरथ  
 च्छायावानसि शीलितोऽसि न पुरा दृष्टोऽसि दूरात्कली ।  
 खेलद्वानरयूथनायकमुखत्रस्यच्छिन्नामहो  
 मूर्च्छामोहजलार्थिनी निपतिता कूपे कचिद्देहिनी ॥ ४८ ॥  
 रोहिण्या निजवल्लभस्य हृदये कस्तूरिकालेपनं  
 यद्दत्तं रसपेशलेन विधुना लुप्तं च न प्रेमतः ।  
 लक्ष्मैतत्किल कल्पितं समभवत्कस्मादिदं तत्कथो-  
 त्प्रेक्षाकौतुकतो विनिश्चितमिदं पापं महादुर्जनैः ॥ ४९ ॥  
 श्रोता चेत्यलजल्पितस्य पुरतो हुंकारदाता भवे-  
 देकः कोऽपि न सज्जनस्य चरिते दोषाः कियन्तस्तदा ।  
 संभाव्या यदि सज्जनस्य पुरतो दोषैकभूमिः कृते  
 दुष्टानामपि नो गुणाः कति कति स्युर्दोषजाते तदा ॥ ५० ॥  
 सिन्धो रत्नाकरोऽसाविति मुदितमनाः कोऽपि लुब्धो धनी नः  
 प्रासस्त्वत्तीरमाराजलमुपरसनं थूत्कृतं तृष्यतापि ।  
 दृष्टास्ते ते सहाया मकरविषधरा मज्जतो ग्रामरारो(?) -  
 भिन्नो मूर्धा क रत्नं चिरनिबिडमिलत्पङ्कममं नु दृष्टम् ॥ ५१ ॥  
 कोपारोपे चेतना धर्मभाजां दीने दृष्टे दीनतैवान्तरास्ते ।  
 कामासक्तवेकदारोपसेवा पर्वप्राप्तौ शीलनीयास्ति(?)रेव ॥ ५२ ॥  
 सुमतिभिरुदिता समाधिगम्या  
 परिणतपुरुषैः कृता समासा ।  
 नहि परिणतिभाजा येन जानन्ति शास्त्रं  
 न हि तदपि सदेतच्च धर्मे न नीतः ॥ ५३ ॥  
 कोऽयं लोकेऽपवादः स्तुतिनिकरपदे वद्यशीले चला श्रीः  
 साधूनुन्माद्य सद्यस्तरलयति चिरं भूयसा छद्मना यः ।



यस्तस्याश्चञ्चलत्वं क्लयति मनसा यातुमुद्यच्छलाया  
 दाने भोगोपयोगे व्ययकरणमदो दोषनिर्यातनाय ॥ ५४ ॥  
 उत्पत्तिः क्षीरसिन्धोः सहजशुचिरुचरेष पीयूषमूर्ति-  
 र्वन्धुर्देवस्त्रिलोकस्थितिकलितजनुर्दुःखभारेऽपि भर्ता ।  
 पद्मे केनोपदिष्टो भगवति कुलजा निन्दितो मन्त्रपाठो  
 यत्ते दृष्ट्वा जनानां सुखनयनमहो वैकृतं याति तूर्णम् ॥ ५५ ॥  
 गुरोर्वचनकारिता विधिषु दत्तभूरीक्षणः  
 पुरो भवति तेजसो वशितदर्पकः कर्मणि ।  
 कणादकृतसंमतिः प्रथितमन्युमानोदयः  
 सुराधिप इवोद्यतो भवति लोकपानाग्रणीः ॥ ५६ ॥  
 शुचिः स्फुरति नाम नो सदसि यज्वनामग्रणी-  
 निंजाशनविधौ कृतप्रचुरवर्गवृत्तिः क्षणात् ।  
 धनंजयमहोजसोस्तमसि चित्तजातस्मृतेः  
 पुरंदरकृतान्तयोः समतयेव मध्यस्थितिः ॥ ५७ ॥  
 धर्मावेक्षणकौतुकेन गणितप्राणिप्रमोदादयः  
 शक्तिप्रापितदण्डनीतिमहिमा वाहद्विषत्प्रेरणः ।  
 आयुर्मर्मविवेचनः सृतिजुषामेकः परासो रसा-  
 प्रायोपायवशीकृताखिलजगत्कोऽपीह धन्यो जनः ॥ ५८ ॥  
 नाम्ना पुण्यजनोऽयमाधिकपदो दृष्टप्रचेतःस्थितिः  
 स्वज्ञाधीतिविचक्षणः क्षणदया जाम्रद्विहारोदया ।  
 वाञ्छामात्रमुसिद्धकार्यगरिमा बीभत्सितो निर्भयो  
 धीरः कोऽपि चतुर्थदिक्पतिसमो मन्युप्रदद्वेषणः ॥ ५९ ॥  
 प्रतिजलनिधिजाम्रक्षामघामाभिरामः  
 क्षरणगतमहीमृत्यक्षसंवर्धनश्च ।  
 परिचितबहुशब्दो नागराजोक्तिबोधा-  
 द्ररुण इव विनीतो नायकः साध्यवक्रः ॥ ६० ॥

भूयो भूयो मृदुः सन्स्पृशति सुमनसः कम्पयज्जानुशाखा-  
 माशामेकां च गृह्णन्कवलयति दिशो वेगतः स्याद्दशापि ।  
 तोषं तोषं निजांशैरपि कुटिलगतीचाजसंभावमासः  
 सद्यस्तब्धान्नितान्तं नमयति तरसा स्यादकम्पो रुषापि ॥ ६१ ॥  
 बहुविधधनरक्षासिद्धवित्ताधिपन्नः  
 शुचिवित्तगतापन्मानसोऽपीशभिन्नम् ।  
 नरपतिकरयानः सर्वविज्ञानसीमा  
 नरपतिरिति चेष्टस्त्यक्तबन्धूपतापः ॥ ६२ ॥  
 सर्वज्ञोऽनन्तशक्तिः क्षितिभृदधिपतेः कन्यया दत्तरागो  
 नित्यं क्षिण्टुकुमारो गुणिगणपरिषद्गीततत्संपरायः ।  
 उद्यमेनैव प्रकोपे रजनिचर सहक्रीडया शीलितज्ञः  
 सर्वाधीशैकमान्यः कचिदपि विषये विद्यमानो नरेश ॥ ६३ ॥  
 भूभारोद्धरणैकसाहसरसो नानेक्षणः कार्यतो  
 विश्वाधीतवचःक्रमः कुटिलतामासां जहत्सेवया ।  
 निःशङ्को बलिना परेण निलये क्रान्तेन गोपायते  
 मित्रीयत्पुरुषोत्तमो विजयते नागेशवद्भूपतिः ॥ ६४ ॥  
 नामा निर्माणलीलागमितदिननिशो वेदवेदान्तसिद्धौ  
 शश्वद्दत्तावधानो विविधविधिकथाकौतुकाक्रान्तचित्तः ।  
 चात्रामात्राग्रसंस्थप्रकृतिकृतवचो राजहंसप्रचारो  
 धातेशः सप्रजानां प्रसरति सततं वाञ्छितार्थं वितन्वन् ॥ ६५ ॥  
 सौजन्येन सुखं ननाम मनसः सत्तापसत्ता कचि-  
 त्कीर्तिः कौतुकिनी विलोकयति सद्रस्तु स्वयं विश्रुतः ।  
 सर्वस्याशयवाससाहसरसश्चेदस्ति तत्सेव्यतां  
 जिह्वे तद्वद कोमलं परगुणं कल्याणि मैत्रास्पदम् ॥ ६६ ॥  
 भेदो वा पाण्डुता वा सहजपरिणतौ भूषणे स्यात्फलानां  
 पद्मो वा दारुणं वा भवति च सुभगं शालिकेदारभूमेः ।



पातो वा दूरतो वा दरणमनुतटं निम्नगानां विलोक्यो  
 दोषो जायेत वेषः कचिदपि विषये वस्तुजातिस्वभावात् ॥ ६७ ॥  
 यात्रामात्रप्रकारे प्रसरति विषयव्यापिनीनामशङ्का  
 वायोरेकः पुरस्तान्नरपातिकुलजैः शिक्षणीयो गणोऽसौ ।  
 स्वार्थभ्रंशानपेक्षापरहितनिरतिः श्रान्तसंवाहनं य-  
 द्विश्वं तेनोपदिष्टा जगति तु मरुता कार्यमिष्टं परस्याः ॥ ६८ ॥  
 नीचत्वे निम्नगाः स्युर्जगदुपकृतयेवौषधिः काननत्वे  
 शैलत्वं राजदुर्गं लवणसमुदयः स्वादसीमोषरत्वे ।  
 शालेयं स्यात्समत्वे स्थलतरमवने राजधानी मनोज्ञा  
 तत्किं सर्वसहायाः परहितनिरतं यन्न जातं विशेषात् ॥ ६९ ॥  
 नीचैरुच्चैः पदव्या घटयति नितरामुच्चमत्यन्तनीचं  
 ज्ञात्वा भूयः प्रयोगं रचयति नयतो तोषमन्यस्य कुर्वन् ।  
 रिक्तं पूर्णं वितन्वन्समुदयतितरां रेचयन्पूर्णमन्तः  
 कुम्भी यन्त्रोपजीवी परपरचलनोपायविज्ञो नरेशः ॥ ७० ॥  
 बध्नात्येकं विचार्य स्वगुणघटनया मालयान्यन्त्रियुक्ते  
 एकत्रैवोपविश्य भ्रमयति सकुलं मण्डलं गोचरेण ।  
 एकं कृत्वा प्रधानं दृढमधिकतरायामयुक्तं मनस्वी  
 तस्मिन्नारोप्य शेषं प्रकटयति धनं यन्नजीवीव भूपः ॥ ७१ ॥  
 नानाकार्योपयुक्तं लघुमपि च गुरुं तुल्यमानं गृहीत्वा  
 ज्ञातुं वस्तुस्वरूपं बहुषु परिगतेष्वेकमेकं क्रमेण ।  
 संबोध्य स्वस्थचित्तः समुचितविहितस्वार्थलाभो विचारा-  
 दन्यच्चान्यद्गृहीतुं नियमयति धनं भूमिनाथो वणिग्बन्धु ॥ ७२ ॥  
 भिन्नं संदधदावरेण सहसा भिन्दन्परं संहतं  
 वृद्धं साम्यमुपानयंश्च बहुना हीनं गुणैर्वर्धयन् ।  
 योगे कस्य च नोपपाद्य दृढतां रक्षन्दशामप्रतो  
 गाढं पीडयति प्रधानमसकृत्कश्चित्कुविन्दो यथा ॥ ७३ ॥

स्वातन्त्र्यादिव योषितो नयपथाभावादिव श्रीभरा  
 निःस्नेहादिव बान्धवाः परगुणद्वेषादिव प्रीतयः ।  
 कार्पण्यादिव सेवका बहुमृषालापादिव प्रत्यया  
 गर्वादन्यरता भवन्ति सहसा लोकाः स्वयं भूपतेः ॥ ७४ ॥  
 मर्यादा स्थितये करो नरपतेनार्थक्रियासंपदे  
 शश्वद्भूरिजयश्रिये रणकथा नैवान्यविच्छित्तये ।  
 पुण्यायैव धनार्जनं बहु मतं नो भोगसंपत्तये  
 शील्यैव नयस्थितिर्न परतो विश्वाससंवित्तये ॥ ७५ ॥  
 रविरिव विजिगीषुर्मण्डलं रक्तमुच्चै-  
 र्दधदुदयति पूर्वं शील्यन्दक्षिणाशाम् ।  
 तिरयति परतेजःसंहतिं कर्मसाक्षी  
 घटयति किल चक्रं भिन्नमन्यप्रयोगात् ॥ ७६ ॥  
 रजो भवति सुन्दरं तनुषु लग्नमेकान्ततः  
 शिशोः समरभूमिजं वियति नीतमुच्चैः पदम् ।  
 पतत्पुनरनाकुलं तरुणवीरकूर्चस्थितं  
 खलास्यपरिपूरकं सदसि कीर्तितं सर्वतः ॥ ७७ ॥  
 आकाशस्य विशालताथ महसामेकास्पदत्वं तमः-  
 प्राप्तौ व्रीडितचेष्टितं श्रुतिपथस्वारम्भहेतुप्रथा ।  
 सर्वाशैकनिबन्धनत्वमखिलज्येष्ठत्वनीरोगते  
 दीर्घायुष्टमनाकुलत्वमसकृत्संचिन्तनीयं सता ॥ ७८ ॥  
 सर्वस्यान्तश्चरति सततं रञ्जयत्येव विश्वं  
 स्पर्शादस्य स्फुरति शुचिता मित्रजीवायमाना ।  
 उच्चस्वायी प्रथितकुलता रम्बरम्यस्वभावो  
 वायुः सेव्यो द्विगुणचरितो भूतबर्गे द्वितीयः ॥ ७९ ॥  
 यच्चक्षुः पुरुषोत्तमस्य विविधालोकैकहेतोः परं  
 रूपस्यास्पदमेकमेव मरुतामाहारहेतुदयम् ।



तेजः सिद्धमनेकधास्थितमधिक्षेप्तुं न शक्यं परैः

शक्तिः काचन कौतुकाय सुधियां यस्यातिभूमीयते ॥ ८० ॥

दोषारम्भककौतुकेन शशिनो जातं महल्लाञ्छनं

तच्चेन्मण्डलमण्डितेति विमले व्यक्तं पुरो दृश्यते ।

तस्मादुज्ज्वलचारुतारचरितेनैकान्ततो मुच्यतां

दोषाशङ्कि चरित्रमुज्ज्वलतरं नूनं यशश्चिन्वता ॥ ८१ ॥

हासे वाचि निरीक्षणेऽपि सरसे लीलायिते वा मनो

मा धेहि प्रसभं निराकुरुतरां यान्तं कदाचिद्यदि ।

भूमिः कैतवकर्मणो धनमनु प्रेमोपपत्तिः स्थिरा

मत्तवैकजनिर्विना मदिरया वेश्या न वश्या नृणाम् ॥ ८२ ॥

वित्तं वीक्ष्यैव हासो बहुविधविनयो वञ्चनायोपयुक्तो

मोहस्यैवोपपत्त्यै दृढमृदुलभुजाश्लेषशिक्षोपदेशः ।

शीलभ्रंशाय पुंसां रतविधिषु गलद्वीडितं कैतवेन

प्रायो मूर्च्छास्मरार्तौ मनसि च कठिने मूर्च्छनायेतरस्य ॥ ८३ ॥

छन्ने ये कामयन्ते मलकुलजनुषः पापधीदत्तचित्ता-

श्चौयापायासवित्ता अपि जडमतयोऽहंकृताः पण्डकाश्च ।

सेव्याः सख्यो हि यासां किल धनविरहे वारणीया जनन्या

धर्मो यासां निजोऽयं कथमिह रमते वंशजः पुण्यजन्मा ॥ ८४ ॥

द्यूते वेश्यासु मद्ये नयत यदि सुखं वाञ्छसि आतरेकं

वित्ताधीनस्त्रिवर्गो भवति न तदिहाधीनचित्ते कदाचित् ।

चौर्यस्यैकास्पदं तन्नितयमपि मृषावादशब्दाभिधानं

बन्धुद्रोहैकसीमा विविधनयकथाद्वेषिणी पद्धतिः सा ॥ ८५ ॥

यागे सौरभनिर्भरः परपुरमोषे वला भूभुजा-

माकाशेति ततः परं च मरुता धूमः श्रिया मुज्यते ।

माने प्रेयसि संमुखे सुवदनानेत्राम्बु धत्ते श्रियं

किं वा बाष्पविनिर्गमोऽतिमधुरः स्यादन्निजामध्वरे(?) ॥ ८६ ॥

चन्द्रः पूर्णकलः फणी कृतफणः शाखी प्रसूनाञ्चितः

शूरः संगरसंमुखोऽध्वरमुखे विप्रः पुरः पूजितः ।

शुश्रूषाकृतगौरवोऽपि कथको वाजी तु पर्याणितो

निद्राणो गजनायको बहुरसः प्रेक्षावतां जायते ॥ ८७ ॥

यदि सदसि पुरस्ताद्वक्ति वाचस्पतिः किं

बहुबुधकविमध्ये वर्तमानस्तदेतत् ।

स्फुटरमनुकूलं वान(?)वित्रं तु वृद्ध-

श्रवसि कृतकथाया जायते तत्स्वभावात् ॥ ८८ ॥

विश्वस्ते खोपकारिण्यवितथवचने शुद्धबुद्धिप्रकारे

शूरे धर्मप्रमाणे तपसि कृतमतौ वेदविद्याप्रमाणे ।

सद्यः कामोपपत्तौ परयुवतिकथा पापवृद्ध्यैव भीते

मास्तां पापं कदाचित्परहितनिरतं भक्तिनग्रे स्वभावात् ॥ ८९ ॥

दूरं कृत्वापमानं प्रभुगुणगणनापेशलो मानमग्रे

तिष्ठन्तं संविभाव्य प्रकटयति निजं साधयत्कार्यमेकः ।

स्वार्थभ्रंशेन किञ्चित्फलमधिकमदो मानिनो मानपोषे

काले मानोऽपि कार्यः सपदि परिभवं चिन्त्यमाने परेण ॥ ९० ॥

लक्ष्मीं नाभेयनामाजयमजितमुनिः सद्भवं संभवोऽसा-

वानन्दं सोऽभिनन्दो मतिमपि सुमतिः सद्भपद्मप्रभुः सत् ।

पापापायं सुपार्श्वो वितरतु सततं धामचन्द्रप्रभुश्च

प्रत्यूहस्यान्तरायं सुविधिजिनपतिः शीतलः शान्तभावम् ॥ ९१ ॥

श्रेयान्निःश्रेयसानां विधिमथ नितरां वासुपूज्यश्च पूजां

वैमल्यं चेतसोऽन्तर्मुनिरपि विमलोऽनन्तनाथो यशोऽपि ।

धर्मो धर्मोत्तमो वा धनमधिधनदं शान्तिनाथः सुसार्थ

काव्यं श्रीकुन्धुनाथो रिपुमथनमरो मल्लिनाथः कथास्ताः ॥ ९२ ॥

सुव्रतो व्रतसंपत्तिं नमिनेमीनयामये ।

पार्श्वनाथः सुपार्श्वत्वं महावीरो बली बलम् ॥ ९३ ॥



चिन्तामणिः संप्रति भक्तिभाजां तपस्यया त्रासितदेवनाथः ।

दयोदयः प्रीणितसर्वलोकः सिद्धो गरीयाञ्जिनभद्रसूरिः ॥ ९४ ॥

जगति विदितनामा धर्मकर्माधिकारी

कुलनलिनदिनेशो मन्त्रविज्जुज्ज्ञणाख्यः ।

वनसमयविरामे लब्धकान्तिः शशाङ्क-

स्तुलयति यदि कीर्तिं यस्य नश्यत्कलङ्कः ॥ ९५ ॥

अमुष्य तनया जाता सौभ्रात्रविनयाश्रयाः ।

षडमी लोकपालाः किं यमराक्षसवर्जिताः ॥ ९६ ॥

श्रीचाहडस्तदनु वाहडसंघपालो

धीरस्तृतीय इह देहडनामधेयः ।

यथाकरस्तदनु पञ्चम आल्हनामा

षष्ठः समस्तगुणराशिरभूच पाहू ॥ ९७ ॥

दुर्गे मण्डपनामधेयमखिलक्षमामण्डलीमण्डनं

दृष्यद्गुर्जरपातिसाहिमहसामस्ताचलाग्राञ्चलम् ।

तृष्णाव्याकुलकुम्भसंभवमुनिस्वाचान्तरिक्ताणव-

स्फारापारगभीरसीरिपरिखाप्रेङ्खालसन्मेषलम् ॥ ९८ ॥

गोरीवंशैकरत्ने यवननरपतौ श्रीमदालंमसाहि-

माद्यहन्तावलौघक्षतरिपुनगरद्वारदीर्घोऽर्गलाग्रे ।

नीत्या तृप्यञ्जनान्तः स्थिरतरचरिते शासतीद्व्रपतापे

संतसारातियोषिद्विनयभरगलद्भूरिसंग्रामयासे ॥ ९९ ॥

तन्मन्त्री देहडः सन्दिनमणिविरुदोऽशेषतीर्थकराणां

चारित्रश्रोतृवृत्तिः खरतरमुनितो लब्धतत्त्वोपदेशः ।

गङ्गादेवी च साध्वी सुचरितकुलजासूत यं सूनुरत्नं

धीरः सोऽयं धनेशो यतत बहुतमः कौतुकेन त्रिशत्याम् ॥ १०० ॥

शृङ्गारनीतिवैराग्यशतकत्रयमञ्जसा ।

धनदाभिधया यातु प्रसिद्धिं विद्विरादृतम् ॥ १०१ ॥

वर्षे व्योमाङ्कवेदक्षिति(१४९०)परिकलिते विक्रमाम्भोजबन्धो-

वैशाखे मासि वारे त्रिदशपतिगुरोः शुक्लपक्षेऽहितिथ्याम् ।

जीवाब्दे सौम्यनाम्नि प्रगुणजनगणे मण्डपे दुर्गकाण्डे

ग्रन्थस्यास्य प्रतिष्ठामकृत धनपतिर्देहद्वयैकवीरः ॥ १०२ ॥

यावत्कल्पकथाकुतूहलकरी यावच्च जैनागमः

शेषं सादरमादधाति धरणीं शीर्षेण यावच्चिरम् ।

यावत्सन्ति पयोधयोऽपि निखिला मर्यादयोद्यन्मुदो

विद्वत्सु त्रिशती विराजतुतमां तावद्धनेशाज्ञया ॥ १०३ ॥

इति तपःसिद्धतरखरतराम्रायसोनवंशावतंसश्रीमालकुलतिलकसंघपालश्रीमद्देहडा-

त्मजविविधविरुदराजीविराजमानश्रीधनदराजविरचिते शतकत्रये

नीतिधनदामिधानं द्वितीयं शतकं समाप्तम् ।

वैराग्यधनदामिधानं तृतीयं शतकम् ।

सिद्धौ व्योम्नो द्वितीयस्तदुदितमरुतः संपदो यस्तृतीय-

स्तेजस्तोऽस्माच्चतुर्थो भवति च पयसः पञ्चमस्तन्निमिचात् ।

षष्ठः सर्वसहाया जलकलितजनेरेकरूपः समन्ता-

दाभासेनैव नाना जयति लयजनुःकारणं सोऽन्तरात्मा ॥ १ ॥

श्रीमालः श्रीविशालः खरतरमुनितोऽधीतधर्मोपचारः

पारावारान्यतीरप्रचुरदुरयशा दानसंतानबन्धुः ।

नानाविद्याविनोदस्फुरदमलशमः कामरूपाभिरामो

जीयाद्बन्धो धनेशः शमशतकमिदं यस्य नाम्ना विभाति ॥ २ ॥

संसारे सारवस्तुप्रथममुपगतं पुण्यमस्य प्रकारा-

हानं शीलं तपस्या त्रितयमभिहितं साधुसंघैर्विविच्य ।

स्वर्गस्तस्यापवर्गः सुखयति स च नो कंचन प्राप्तबोधं

वैराग्यं तस्य हेतुस्तदखिलमधुना कथ्यते मोक्षसिद्ध्यै ॥ ३ ॥

आलापो वीतरागैर्विषयपरिणतेरेकचित्तेन चिन्ता

साक्षात्कारो रुजाया जननमरणयोरोगमेषु प्रमाधीः ।



सत्त्वोद्रेकः स्वभावादिदमखिलमहो नश्वरं चेति बोधो  
हेतुर्वैराग्यजन्मन्यपि धनतनयस्त्रीवियोगः कदाचित् ॥ ६ ॥  
काष्ठान्ताबद्धरश्मी शशिदिवसकरावेव निर्माय पात्रे  
पुण्यं पापं त्रिविक्तस्तुल्यितुमसकृद्वाञ्छतीवेह कोऽपि ।  
पुण्यस्य ज्योतिरेतद्विलसति सवितुर्मण्डले दीप्यमानं  
चन्द्रस्यान्तर्यदेतन्मलिनमिव परं दृश्यते पापमेतत् ॥ ५ ॥  
शान्तिः काचित्कुमारी दमयमकुलजा शीलवीरैकबन्धुः  
पित्रा बोधेन दत्ता सममुपनिषदा मानिनेऽस्मै वराय ।  
वीरं संतोषमेकं विविधगुरुकुलाधीतनीतिं प्रसूता  
ग्रावाणो यस्य याताः कनकपरिणतिं शालयः शाकपाकाः ॥ ६ ॥  
शोकाग्निज्वाललीढे बहुविधविषयस्येहपूरे गभीरे  
संसारेऽस्मिन्कटाहे जनवनशकुनीन्मोहजालेन बद्धान् ।  
भर्जे भर्जे यदभन्विकटयति मुखं चन्द्रसूर्यच्छलन्त-  
र्दृश्येते कालदंष्ट्रे सदुडुपरिकरं कीकसं तत्प्रतीमः ॥ ७ ॥  
रज्यद्विम्बाघरग्री पिशितसवलितं रोमराजीवसूत्रं  
श्रूवल्लिखेपकालायसवडिस्मिदं तत्कटाक्षोपकर्षि ।  
अस्यां संसारनखां वितरति कुतुकी निर्दयोऽयं कृतान्त-  
स्तद्भासाल्पासधारां परिहरत परं आतरो लोकमीनाः ॥ ८ ॥  
नापेक्षा भूषणानां भवतु न नितरां चन्दनेनाङ्गराग  
स्तस्वारम्भोऽपि दम्भो वसति तरुणयोः प्रेम चेदेकमन्तः ।  
तद्वच्चित्तं विरक्तं यदि वसतिरियं कन्दरा बन्धुवाचः  
प्राणायामः सुखेन स्थितिरपि विदितं योगिनामासनं तत् ॥ ९ ॥  
कस्मै संचारदीपाः पथि पथि विहिताः पानमार्गं  
रम्भे कुम्भं निधाय स्वशिरसि पुरतः कस्य हृष्टा प्रयासि ।  
तीर्थे तीर्थे तपस्या रविचिरमधुना सोऽधुनेहाभ्युपेत-  
स्तावत्केशेन तर्लिकं कृतमिह नयतो जगत्से स्रष्टकाशः ॥ १० ॥

पित्रोरासीच्छिशुत्वे गतवति विगतं शैशवे तत्पुरस्ता-

जातं नारीषु पश्चात्तरुणिमनि गते मूलतस्तद्विनष्टम् ।

पुत्रे प्रेम स्थाविष्ठं यदभवदमलं तस्य नाशो न भावी

भावी चेच्चिन्तयामः पदमविक्रमदानन्दकन्दं तदन्तः ॥ ११ ॥

पुण्येऽरण्ये कदाचित्तरुवरनिबिडच्छायया जातशातः

श्राप्तः किञ्चित्समार्धिं परिचितपरमज्योतिरानन्दसान्द्रः ।

कर्मच्छेदापराधप्रकुपितशमनभ्रूकुटिभ्रंसहासा-

नेप्येऽहं वासराणां निमिषमिव शतं सज्जनैरीक्षमाणः ॥ १२ ॥

तल्पेऽनल्पे शयालोरचलजयलवप्राप्तनिद्रासमाधे-

र्हेमार्देरेकदेशे सहजपरिणतं विभ्रतः पत्रमङ्गे ।

शोभां दद्युः कदा मे विषमविषधराः पीडनादुच्छ्वसन्तः

सद्यः क्षीरोदपूरे फणिपतिशयने सुसपीताम्बरस्य ॥ १३ ॥

सिध्यत्यर्थद्वन्द्वस्थिरसकलजनोर्भाविनी मे पुरस्ता-

द्रङ्कोरङ्के शयालोरगधनबहलामोदमन्दाबिल्लस्या ।

गन्धादुद्वीज्यमाना सरसरसनया सृक्कणी लेलिहाना

रंहःसंहारधीरा मृगपतिरमणी पालिता स्वा शुनीव ॥ १४ ॥

भृङ्गारे भीतिभारावधिकमिति फलं पीतपत्रे तदेव

सौधे हिंसाप्रयत्नौ क्षितिधरविवरे निर्वृतिः सा समैव ।

खेदश्वासौ नटीनां घृतिरिह नयने केकिनाञ्चै तथैव

तस्मादायासभूयः सुखमिलविषिने योगिनां हेडयैव ॥ १५ ॥

भोगं प्रायः प्रयत्नाद्धटयति पुरुषो न स्वयं सिद्धिरस्मि-

न्नास्तामन्यत्प्रभूणां पवनलवसुखं तावदग्रे वदामः ।

येऽमी शश्वत्प्रवृत्ता जगदुपकृतये ये पशोरप्यवार्थ

हिंसा तादृक्पशूनां सरभसरमणीबाहुपीडा तदर्थम् ॥ १६ ॥

दस्योराराददृश्यान्नयशरणिमुखो विभ्रतः पञ्चबाणां-

स्वस्यन्तः केऽपि सन्तः सपदि तरुणतां पूरपारे विशन्तः ।



वक्षोजद्वन्द्वतुम्बीयुगमुरसि निजे गाढमावध्य नूनं  
 मग्नाः संसारनद्यां न पुनरुदितये जातु दुम्बीभरेण ॥ १७ ॥  
 का त्वं माया किमेतत्पृथगसि पुरुषादात्मनश्छद्मबुद्धे-  
 रात्मोदास्ते यथासावहमपि च तथा पर्यये पूरुषस्य ।  
 निर्णीता वीतरागैः परिषदि कथया सर्वथैवासतीति  
 किं सच्चात्मा तथात्वं किमिति न समता मादृशामीश्वरेण ॥ १८ ॥  
 आः किं नाद्यापि मुक्तः प्रतिजनि जगतामायुरल्पं गुरुभ्यः  
 श्रूयन्तेऽमी उपाया भवति विधिवशात्तावदायुः समाप्तम् ।  
 साधो किं तेन कायः किमु न धमनयः किं न नासासमीर-  
 संचारी तासु न स्युः किमु धरणिधराः कन्दराः किं न तेषु ॥ १९ ॥  
 नासाश्वासावरोधादनिमिषनयनारम्भतः कम्पहाने-  
 र्मुग्धा काचिद्वनान्ते शबरसहचरी देवतैवेति मत्वा ।  
 कण्ठे धत्ते मधूकसजमतिधवलामादरेणानमन्ती  
 राजिष्येऽहं यथायं हठकृतचरणः किंतु मुक्त्या रमण्या ॥ २० ॥  
 शश्वत्संघट्टनष्टो(?)परितुष शुचिभिस्तारकारक्तिकाभिः  
 कालः कूठः प्रमाता तुलयति जगतामायुरूनाभिनाभिः ।  
 तस्मादेवातिहीनं भवति जनिजुषामात्मना कर्मदोषा-  
 द्रुक्तं जानन्ननीशः प्रभुरयमधिकं सद्यते सर्वमस्य ॥ २१ ॥  
 नाडी काचित्सुषुम्ना प्रसरति परितो लम्बिका बद्धमूला  
 ब्रह्मस्थानेन्दुबिन्दुप्रसरणपदवी सर्पवक्राष्टवक्रा ।  
 तस्या वक्त्रे कथंचिद्दिशति यदि मरुत्तृप्तियोगो विनाशी  
 तुष्टा शश्वच्चतोऽमी हिमकिरणसुधां नाद्रियन्ते मुनीन्द्राः ॥ २२ ॥  
 कर्ध्वाधोरोधसिद्धश्वसनगतिवशाद्भिद्यमाना परान्त  
 द्वारानीता मृतांशप्रशमितमरणत्रासनिःशङ्कचारः ।  
 श्रीवस्तस्माच्चिरायुर्भवति किल जनः पिण्डमेवेहमानः  
 सिद्धीस्तास्ता दधानो गगनचरजना दृश्यतादिस्वरूपाः ॥ २३ ॥  
 त्र० गु० ७

धातः के तेऽपराधाः कथय मतिमतामिन्द्रियाणाममीषां  
 संसृज्यन्ते मुनीनामलमिह वपुषामूनि येषां बलेन ।  
 वद्वेव श्वाससिद्धे मनसि परिणते पञ्च नो वञ्चयित्वा  
 सिद्धे साध्ये कथंचित्सपदि परतरं ब्रह्म शुद्धं प्रयान्ति ॥ २४ ॥  
 चत्वारो योगभेदा द्विविधमिह मनो वायवः पञ्च पञ्च  
 द्विष्वः(?)साध्ये समाधिसिद्धिविधमुपगतं ध्यानमेकः परात्मा ।  
 सिद्धावस्थाश्चतस्रोऽप्यवयवघटनाकीर्तितेहाष्टसंख्या  
 योगारम्भेऽयमुक्तः परमपरिचयः संतताभ्याससाध्यः ॥ २५ ॥  
 कामाक्षामेतरेषु ज्वलनकचलिते मानिता नरुचक्रे  
 कान्ता कान्तेक्षणश्रीसरभसलहरीमगशीलोरुशैले ।  
 संसारक्षारसिन्धौ प्रविशति पुरुषः किं न रत्नद्वयं चे-  
 द्रोष्ठी विद्वज्जनानां परिषदि नृपतेर्भीतसत्त्वोपकारः ॥ २६ ॥  
 संसारस्यास्य मोके दिधिरतिसुकरो वर्णितोऽयं विचारा-  
 नान्नापेक्ष्याः सहाया धनमपि न हितं वाससां नापि चिन्ता ।  
 नाहारारम्भदम्भो वसतिरपि तथा नो न शय्योपतापः  
 पाल्याः पुत्रा न दारा मणिकनकमयैर्मूषणैर्नार्चनीयाः ॥ २७ ॥  
 केयं बाला वराकी तरल्यति दृशौ मन्दमानन्दहेतू  
 संशेते चेति चित्ते भवति न पुरुषः कोऽयमन्यः प्रकारः ।  
 आनन्दानाममैषां सततमलवतो पीतरास्थानिहृदा-  
 स्तर्कि कुर्मोऽनभिज्ञाः शिथिलयति मदं नाधुनापीदृगेतत् ॥ २८ ॥  
 न त्रस्ता भूपतिभ्यो मृगपतिकुहरे निर्विशन्तोऽपि धीरा  
 लीला येषां कदाचिद्विषधरवदने स्वाङ्गुलिक्षेपणेन ।  
 क्षुभ्यत्पञ्चास्यविभ्रद्गजकुलकलहे ये च मध्ये भवन्ति  
 स्फीतास्ते शान्तम्भावाः शिशव इव जिता लीलया वाणिनीभिः २९  
 दृष्टं यद्दृष्टमुच्चैरुदयति सुतरां मङ्गलभावहेतु-  
 र्दृष्टे(?)यत्रापवित्रं युवतिरपि भवेद्धर्मकर्मैकमनुः ।



तच्छेषे शुक्रयोगात्पुरुष इति परं तस्य चेत्पापवाञ्छा  
 तत्पुण्यं कीटजन्म प्रलयसमुदयौ यत्र सद्यः स्वभावात् ॥ ३० ॥  
 मातर्माये श्रुतासीरुपनिषदि परब्रह्मणस्त्वं द्वितीया  
 लीलायन्ते प्रपञ्चप्रकृतिपुरुषयोः कापि शक्तिस्त्वमेव ।  
 भूयो भूयोऽनुभूतं यदि तव चरितं त्वद्वधे पुण्यमेव  
 प्रारम्भः कुत्र पुंसः स्वत इव दुरितप्रागभावोऽपि सिद्धः ॥ ३१ ॥  
 लिम्पन्तश्चन्दनेन प्रतितनुसविषैः कण्टकैर्वा तुदन्तः  
 सानन्दं वा स्तुवन्तः प्रतिपदकथया दोषमुद्भावयन्तः ।  
 आसे आसे नयन्तो मधुरमथ विषं निक्षिपन्तः कदा मे  
 ते ते चैते समानाः सहजपरिणतज्ञानसिद्धिं गतास्याः ॥ ३२ ॥  
 द्वित्रैः सद्यः प्रसूतैः प्रथममुपचितं पञ्चषैर्जातदन्तः  
 सप्ताष्टैर्षुचचूडैः पुनरधिकदशैः शैशवातीतपुंभिः ।  
 विंशत्या त्रिंशता वा परिणतवयसां सैकपञ्चाशतैवं  
 द्यूते कालश्च कालीषणमुचितनुतः प्राणिभिर्नित्यमेव ॥ ३३ ॥  
 बद्धा रुद्धा विरुद्धा जनशशशिशवः सण्डिताः पुंवराहा  
 दर्पान्धाः स्कन्धबन्धे नरपतिमहिषा लक्षिता वीक्षणेन ।  
 विद्वत्तागानुरागात्पथि पथि निहता ज्ञानसिद्धोऽपि सिंहः  
 कालं व्याधेन नीतः स्ववशमिति जगत्कानने कर्मदावे ॥ ३४ ॥  
 वाताघातेन खिन्नो निशि निशि सुतरां कालचौरो निरासो  
 जीवं रक्षं समन्तान्मुमुषिषुरधिकं जागरूकस्य जन्तोः ।  
 द्वारे द्वारे कपाटं दृढमलघुतरं कर्म दत्त्वोपदिष्टं  
 ध्यानं कृत्वा प्रदीपं शसनपरिभवं सर्वतः संनिरुध्य ॥ ३५ ॥  
 भित्त्वा भित्तिं समाधिं विषयसुखकुशी कौशलेनैव सद्ये  
 यामिन्यां जागरूके मनसि शशिमुखीप्रेममद्येन मत्ते ।  
 बन्धुत्यागापराधान्महिमनि गलिते पञ्चसु न्यकृतेषु  
 मुष्णाल्येव प्रमादाच्छ्वसितधनमिदं प्राणिनां कालचोरः ॥ ३६ ॥

शीलं शीलं दिषक्षोः कलिदवदहनाद्विभ्यतः पुण्यमेरो-  
 रन्तः सन्तो विशन्ति भ्रुवमिह जगती जन्मधूमोपतापः ।  
 तर्कि नाराधयन्ति त्रिपुररिपुपदद्वन्द्वमेवं(?) य एष  
 ज्ञानापासारसेकाच्छमयति सपदि ज्वालजालं क्षणेन ॥ ३७ ॥  
 नाहं कस्यापि कश्चिन्न च मम ममता नाशमूलं किलैत-  
 न्नित्यं चित्ते प्रियध्वं यदि जगदखिलं नाम मिथ्येति बुद्धिः ।  
 एतस्याहं मगैतद्यदि मनसि तदा जन्मकर्मद्विधध्वं  
 मन्यध्वं गर्भचर्मावृत्तिमभयपदं किंतु पुण्यं कुरुध्वम् ॥ ३८ ॥  
 मूकीभावो गरीयान्यदि गिरि भविता दोषवादः परेषां  
 किं वा स्वेषां गुणानामनुकथनमदो भूयसा गौरवेण ।  
 दृष्टे वा साधुवादस्खलनमधिगुणे स्वापकर्षे तथोक्ते  
 मित्रा मित्रोपकारा प्रकृतिविमुखता भूपतीनां सभासु ॥ ३९ ॥  
 वीरे का कोकिलानां प्रसवममतया या न लीढा कदाचि-  
 द्भूर्तानामेव मोहः शिशुकविधिवशाज्जायते वायसानाम् ।  
 एवं ज्ञात्वाभिमानं मनसि विजहतां जायते बुद्धिरेका  
 संसारक्षारवारानिधिरपि मधुरो मुक्तिभाजां जनानाम् ॥ ४० ॥  
 कस्येदं सद्य मृत्योः किमिति कलकलो भीषणोऽसौ जनानां  
 शास्यन्ते पापवृत्त्या खलु धरणितलेनोपपन्नां किमेते ।  
 गङ्गानङ्गारिसङ्गात्स्खलदमलजलाकर्मकारुण्यपूर्णं  
 स्वाधीना यत्र जिह्वा गिरिपतितनया यानि नामानि यत्र ॥ ४१ ॥  
 यज्ञाज्जातात्समस्ताच्छतमखपदवी याज्ञिकादन्यतोऽभी-  
 सिद्धे साध्ये कश्चित्तपसि तु रविता चन्द्रता चेत्तमोभिः ।  
 नाशङ्का यत्र कस्मादपि यदि पदवी कापि दूरेऽपि दृष्टा  
 तस्यामस्यां रमन्ते हृदि कृतपरमज्ञानतत्त्वा मुनीन्द्राः ॥ ४२ ॥  
 मा जायेरन्कदाचिज्जगति कृतधियो जातुचिज्जन्म दैवा-  
 द्यस्माद्विश्वोपकारो वितरतु भगवान्कर्म तत्सर्वसाक्षी ।



कर्माभावः कथंचित्स्फुरतु समुदितो यत्र जातेन भूयो  
 जन्मारम्भः कदाचित्परिचितपरमब्रह्मणोऽद्वैतबुद्धेः ॥ ४३ ॥  
 प्रीतिर्बन्धौ समृद्धे गतवति विषदं दुःखमेकान्ततो य-  
 तोषस्ते तावता चेत्तदमल भवता कानने सोऽनुभाव्यः ।  
 कार्यश्चित्तप्रमोदो मधुसमयवत्कोरकश्रीसमृद्धे  
 माद्यन्मातङ्गभग्ने त्रिटपिनि नितरां दुर्विनेयो विषादः ॥ ४४ ॥  
 अन्तापत्संपदेषा परिणतिविरसाः कान्तयामी विलासा  
 आदावन्ते वियोगे परिचयमधुरे संगमे सज्जनानाम् ।  
 विद्यारत्ने प्रपन्नः खमतगुरुकथापक्षपातेऽभिमानो  
 वस्त्वेकं तत्किमास्ते परिचयसमये यस्य सर्वे समाः स्युः ॥ ४५ ॥  
 यद्यर्थं त्यागहेतौ न भवति विभवस्तस्य कुत्रोपयोगः  
 षड्वर्गादन्यतो वा विदधति च पदं कुत्र मासादयोऽपि ।  
 त्यागे तात्पर्यमस्य स्थितिरिति यदि तत्कोऽपि शान्तप्रकार-  
 स्तत्सर्वोपाधिशून्यैः शमविहगतरौ तत्समाधौ वसामः ॥ ४६ ॥  
 पुण्यारम्भेण सद्यःसुरपतिनगरस्यैव पन्थाः प्रकाशः  
 पापेनान्यः कृतान्तः प्रतिवसति मुखो ध्वान्तसंक्रान्तिघोरः ।  
 योऽयं पन्थास्तृतीयः कतिपयपुरुषप्रस्थितिक्षीणभावो  
 यात्रा तेन प्रयत्नादुभयपरिभवेनैव साध्या सुधीभिः ॥ ४७ ॥  
 किं कैशैस्तेऽपराद्धं वसतिरपि कथं द्वेषिणी मित्र जाता  
 किं पुत्रा वैरभाला कुलजयुवतिभिर्नाशितं किं न तामिः ।  
 यत्ते तां तामवस्थां चिरमिति गमिताः कानने काधिकाधी-  
 र्यावच्चित्तं न रक्तं परपुरुषपदाद्वैतरागेण तेन ॥ ४८ ॥  
 भूयो भूयस्तनुध्वं विधिमधिकधनं यज्ञवृत्तेः समन्ता-  
 त्सेवध्वं वा वनान्तं परिहृतविषमा बन्धुवर्गं विहाय ।  
 तीर्थे तीर्थेऽधिपर्वं प्रयतत तपसो पोष्य धर्मे यतध्वं  
 यावच्चेतो न शान्तं सुखलवकणिका दुर्लभा तावदेव ॥ ४९ ॥

गाढे गर्भान्धकारे चिरमुषितमनुच्छ्वासमेकान्तदुःखे  
 तत्पाके अश्यताघः कति कति शिशुतायातना नानुभूताः ।  
 अद्य त्वं पापचित्तं भ्रमयसि यदि वा यौवने चेतसं मां  
 तत्तत्कर्मपराधादुपचितमसंकृज्जन्मदुःखं सहश्च ॥ ५० ॥  
 सङ्गे . ताशरय्वोर्नियमितमरुतोर्मन्त्रमावर्तयन्तः  
 कुर्वन्तो वा वनान्ते समिधमनुविधं बोधयन्तो हुताशम् !  
 अभ्यस्यन्तस्तपस्यां पुरमथनपुरीसंनिधौ ध्यानमन्तः  
 सन्तो वा साधयन्तः परमपरिचयं वासरान्तं नयन्ति ॥ ५१ ॥  
 श्वासेनैकेन केचित्परिणतपवना मासमेकेऽप्यथैके  
 वर्षार्धे वर्षमन्ये क्षणमिव यमिनोऽभ्यासलेशान्नयन्ति ।  
 तस्माद् तासवश्यः पवनजयलयस्तेन चेतःस्थिरत्वं  
 तस्योपायेऽनपायो गुरुपदपदवीसेवनं कारणं स्यात् ॥ ५२ ॥  
 प्राणायामादिकर्मक्षपितदिननिशं निद्रया दूरमुक्तं  
 शब्दादिभ्योऽवधूतश्रवसुखकरणग्रामसिद्धावबोधम् ।  
 वेदान्ताद्वैतवादश्रवणमननतो लीनमिथ्यावभासं  
 पुंरत्नं यत्तसाध्या स्वयमिह वृणुते निर्मलाद्वैतसिद्धिः ॥ ५३ ॥  
 कार्पण्योत्पत्तिभूमिर्गुरुमुतसुहृदां वञ्चिकापण्ययोषि-  
 द्वाग्देवी दैन्यवाचां पररसमधुरस्वादलोलाग्रजिह्वा ।  
 चौर्यघ्नूतद्रुतीजं नय पथि कृतमो विभ्रमाम्बुप्रपातः  
 शीलापस्माररोगे विधिरकरुण का सिद्धये केह तृष्णा ॥ ५४ ॥  
 रम्भाहासोपहासस्त्रिदक्षपतिश्चचीसख्यसौख्यं च मुख्यं  
 पुण्यच्छेदे प्रमाणं तपति च रविता चन्द्रता जाड्यभूमिः ।  
 ताभ्यां येऽन्यक्रियेरन्गगनचरगणाः सन्सु ते चेति गोष्ठी  
 शिष्टानां यत्र तस्यामुपचितमतयः कर्मणा किं विदध्मः ॥ ५५ ॥  
 शीतांशूष्णीषमध्ये हरिणमिषमिललीलवासः शिरस्त्रे  
 जातः कालो जरावांश्चिरसमयपुमान्विश्वकर्मैकसाक्षी ।



आकाशश्मश्रुमध्ये पलितकवलितं भास्वता साधकेन  
 छिन्नं सज्जायमानं प्रसरति परितो रोमतारागणश्रीः ॥ ५६ ॥  
 अहि श्रान्तः समन्ताज्जनिमृतिगणितैर्जागरिष्यन्निशायां  
 प्रातः प्रारभ्यमौनव्रतगमितदिनान्मिक्षयन्धूकवन्धून् ।  
 सायं शेते कृतान्तो दिनकरशशभृल्लोचने मीलयित्वा  
 मौनव्याजेन विप्रा मुषितविधिममुं निन्दयन्ति स्वयं तम् ॥ ५७ ॥  
 सूक्ष्मं सूक्ष्मं विचिन्वन्नुचितमनुचितं कर्म जन्तोरनिद्रो  
 मन्ये वृद्धः कृतान्तो घनतिमिररुजाक्रान्तनेत्रप्रकाशः ।  
 एकं चक्षुर्निमील्याहनि तु शशधरं पश्यति प्रेतजातं  
 रात्रावर्कं कथंचित्कलयति सकलं विश्ववस्तुप्रमोदात् ॥ ५८ ॥  
 भूयो भूयोऽपि पश्यन्भ्रुकुटिविषमितप्रेक्षणद्वन्द्वमारा-  
 त्सावज्ञं यान्तमग्रे समुदितविमलब्रह्मतत्त्वावबोधम् ।  
 तेजोभूम्ना यदस्या स्फुटदिदमधुना दृश्यतेऽन्तः सकाचं  
 चन्द्रं प्रातर्द्वितीयं तदरुणमसकृज्जायते सूर्यनामा ॥ ५९ ॥  
 गर्वः कस्माद्धतास्ते रणभुवि रिपवः साधु के ते मनुष्या  
 धिग्धिक्कर्मैव तेषां क्षणविजयसुखं कर्म तादृक्तवापि ।  
 साधो कर्मैव किं तन्नियतिरिति यया सर्वमेतन्निबद्धं  
 तस्य च्छेदे किमस्त्रं परिचितिरमलब्रह्मणो मुक्तिहेतोः ॥ ६० ॥  
 कान्ता काचित्कुलीना स्मितसरसमुखी भीतिहेतुः पिशाची  
 पुत्रस्त्रेहोपगूढं दवदहनधिया दूरतो मोचनीयम् ।  
 बन्धुर्यत्रापदन्धुः सुहृदपि नितरां धातुको दस्युवर्गः  
 प्राप्तास्तत्रापवर्गाध्वनि पुनरधुना जन्मविच्छित्तिहेतौ ॥ ६१ ॥  
 पञ्चापीमे मदीयाः प्रतिजनि सहजाः पञ्चभूतानि तेभ्यो  
 दीयन्ते तद्विभज्य प्रतिभुवि मनसि प्रापितोऽसौ सुधांशुः ।  
 आत्मन्साक्षी त्वमेकः पुनरपि यदि मामाश्रयन्ते कदाचि-  
 त्कर्माकर्तुं क्षमोऽहं विषयपरिचयो नष्ट एव स्वभावात् ॥ ६२ ॥

कर्णावाकर्णयेतामुचितमनुचितं त्ववस्पृशेच्चन्दनादी-

नीक्षेयातां नितान्तं परतरयुवतेश्चक्षुषी रूपजातम् ।

मिथ्यावादाद्वदेद्वा मृदुरसरसने नासिके जिघ्र गन्धा-

द्धन्दीमोक्षो भवद्धर्मम कृपणपटोरद्य लब्धः कथंचित् ॥ ६३ ॥

विश्वज्ञानैकहेत्वोः प्रकृतिपुरुषयोः संगमे पञ्च पुत्रा

एकैकज्ञानभाजः कथमजनिषत प्रायशो बुद्धिमन्तः ।

सर्वेषां सर्वबोधः कथमपि भविता चेत्तदा विश्वभाजा-

मुन्मादः कुत्र माता विधिरपि वधिरो लोकवृत्तं तु शृण्वन् ॥ ६४ ॥

आरोहे दुर्गमायास्त्रिदशपतिपुरीदीर्घसोपानपङ्के-

र्मध्ये धर्म स्वमंशं सपदि विदधतस्ते गुणानां स्मरामः ।

सद्यः सारम्भरम्भा स्मितलवकणिका लोलनेत्राञ्चलश्री-

रद्धा बन्धुं भवन्तं कश्यति तदिमं मार्गमेव त्यजामः ॥ ६५ ॥

कर्माणि आतरः किं स्वमनसि मलिनाः कारणं(?) धूयमादौ

युष्माभिः संस्कृतेऽस्मिन्वपुषि समुदयो ज्ञानबीजाङ्कुरस्य ।

गोभिः फालेन पुंसां प्रसभमभिहते भूमिभागे शरादौ

मिष्टः स्पष्टः समन्ताद्भवति हि नितरामिक्षुदण्डप्ररोहः ॥ ६६ ॥

द्वित्रेप्वेवावतारेष्ववहितमनसो मे भवन्तः सहाया

धर्माः कर्मोपचाराद्भवत नहि मृषा यावदाराधयामः ।

पादद्वन्द्वं गुरुणां हरचरणदुघैः(?) चित्तमारोपयाम-

स्तिष्ठामो वीतरागैरमरपुरधुनीनीरतीरे वसामः ॥ ६७ ॥

संसारक्षारसिन्धोरधरदलमिलत्ताम्रपर्णीतटान्तः-

प्रोन्मीलद्वासशुक्तिस्फुरदलधुरुचां दन्तमुक्तामणीनाम् ।

नास्माकं जातु लोभः क्वचिदमरधुनी पातुका तञ्जलित(?)

मे किं मोकं शरीरं सपदि कृतधियो मुक्तिमासादयामः ॥ ६८ ॥

प्राप्तो बन्धाय हेतुर्निरवयवविभोः कर्मलेशानुपङ्गो

दृष्टान्तो व्योम सिद्धं विशति कथमिदं गर्भमन्धान्धकारम् ।

व्यापारेणापि सिद्धः परगुणरचिते तान्यबन्धानुरोधो

जीवास्ये चापराधात्प्रकृतिरिह भवेत्कायसर्गे सहायः ॥ ६९ ॥



वीणावादेऽबलानां वचसि च तनु तं प्रेममादोषवादे  
 विश्वेषां रूपजातं परमुपचिनुतां रूपतोऽन्याङ्गनानाम् ।  
 मिष्टं यद्यत्र सत्यं विधिषु परिणतं ब्रूत किं वोऽपराधा-  
 दद्यानां वोऽपराधाज्जगति विचरतां नेह पारः कदाचित् ॥ ७० ॥  
 दारा जातोपकारा अजनिषत यतः प्रीतिभाराः कुमारा  
 वित्तानीतानि यूयं विविधविधिमुखे स्वोपयोगं चिरेण ।  
 मित्राणि प्रार्थये वः स्वलितमपि कदा मित्रकार्यान्मनो मे  
 कर्मच्छेदोद्यमाय क्षितिधरविवरे वासमीहामहेद्य ॥ ७१ ॥  
 अद्धा शुद्धा जरेयं यदनघचरणन्यासमात्रेण केशाः  
 सत्तेहा एव देहे स्फुटमलिनरुचो नाम जाता विशुद्धाः ।  
 अस्या एवेन्द्रियाणि ध्रुवमदमनया बोधितानि प्रसज्य  
 प्रायो नैवोत्सहन्ते क्षणमपि सहसोपासतेऽम्बामिव स्वाम् ॥ ७२ ॥  
 एकस्मिन्त्यस्य वासो नयवति चपला निश्चला यत्र नित्यं  
 क्षीणेनैकेन सख्या नियमयति रिपून्पञ्चपञ्चापि यश्च ।  
 स्वैर्य येनाद्य नीतो रसयति न रसश्चन्द्रसूर्याध्वनीनो  
 ब्रूते काचित्कुमारी भवति स पुरुषो मां वृणीतां बलेन ॥ ७३ ॥  
 चाञ्चल्यं मुञ्च चेतस्त्वमणु ननु महद्भूयसे येन तत्त-  
 त्सर्वं कुर्वे न गर्वस्तव श्रुति गतेः प्रीतिभागस्मि साधो ।  
 आस्ते कश्चित्पुनर्नस्तमिह न भगवानाप्तमेकान्ततत्त्वा-  
 मात्मानं चेन्न कुर्यात्पुनरपि विषयात्को निवर्तेत मूढः ॥ ७४ ॥  
 मुग्धत्वं शैशवीये प्रतिविशति पुनर्यौवनीयेऽभिलाषा  
 ये जाता भोगहेतोः प्रतिवसति ततो नर्तिता वानरीव ।  
 तत्रैते वार्षकीये प्रसरति विषयोऽसौ विषप्राय एव  
 प्रायोऽवस्थाधिकेयं व्यभिचरति मनोवाञ्छितं यत्र जातु ॥ ७५ ॥  
 विद्यारम्भो न दम्भो विधिरपि यजुषां नैव दम्भः कदाचि-  
 च्छासस्तम्भो न दम्भो व्रतविधिनियमो नापि दम्भस्तपो वा ।

विज्ञाय ज्ञानदम्भो वितरणमधिकं नापि दम्भो धनानां  
 भावेनैकेन हीनं निखिलमिदमहो दम्भमुद्रां वहामः ॥ ७६ ॥  
 विज्ञा यज्ञेन वित्तव्ययमुषितमहाकोशजातेन पुण्यं  
 तीर्थे तीर्थे तपस्याक्षपितदिननिशं जायते यत्तु किञ्चित् ।  
 कुर्वद्भिर्वोपवासान्त्रतमृतुषु नवं क्लेशतः पालयद्भि-  
 र्ध्यानेनैकेन सद्यः फलमधिकतरं जायते योगभाजाम् ॥ ७७ ॥  
 नो मौनं नापि दैन्यं न गुणगुणकथा नापि कन्था न पन्था  
 न त्यागो बान्धवानामनशनमपि न स्नानमेकान्ततो न ।  
 मातर्मातर्वचो न क्षितितलशयनं नापि न(?) क्लीवता वा  
 वैराग्यं नाम बोधो यमदमकलनामात्रया स्वप्रकाशः ॥ ७८ ॥  
 साक्षात्कारोऽप्यणूनां प्रसरति पुरतो योगिनां यत्समाधा-  
 वन्तर्गामीति चक्षुस्तादिदमिह महो को न वेदप्रसिद्धम् ।  
 पुंसोऽधीनो विहारः करणपरिकरस्येति सिद्धं न विद्मः  
 पापे पत्यौ सहायाः कलुषमतिजुषस्तत्र मा निन्द जीव ॥ ७९ ॥  
 शब्दादानोपयोगं श्रवणमिदमहो तस्य लोकेऽपराधः  
 कोऽयं पापप्रवृत्तौ प्रभवति करणं नाम भोगाय पुंसः ।  
 सुप्ते मत्ते प्रमत्ते जलरयपतिता याति नौः कर्णधारे  
 जात्यैवाचेतनायाः खलु कलुषलवः कोऽपि संभावनीयः ॥ ८० ॥  
 आकाशस्यात्मसिद्धेरपि रविशशिनोः पर्वते या नितान्तं  
 सायं प्रातः प्रकाशक्षतिरिह विदुषा कारणं चिन्तनीयम् ।  
 जातो वातो यदस्माद्हनसमुदयोऽभूत्ततोयास तस्मा(?)  
 ताभ्योऽभून्मेदिनीयं सदुरितपुरुषासङ्गिनी कर्म तस्याः ॥ ८१ ॥  
 अव्यक्तं नाम किञ्चित्प्रकृतिरिति महाज्जायतेऽस्माच्च तस्मा-  
 ज्जातोऽहंकारनामा प्रकृतिमहदहंकारतः पञ्च तत्तत् ।  
 तेभ्यः पञ्चेन्द्रियाणि त्रिगुणगुणलवप्राप्ततत्तद्द्राणि  
 प्रायस्तैरेव भुङ्क्ते निजविषयरसं पुरुषः कर्मबद्धः ॥ ८२ ॥



माता वा मातुलो वा प्रभुरपि जनको बान्धवो वा सुहृद्वा  
 विद्याभ्यासे सतीर्थ्यस्तपसि सहचरा गेहिनी वा सुता वा ।  
 प्रेमस्थानानि तुल्या गुरुपदपदवीरेणुनानातु(?)नामी  
 यद्वाङ्मात्रेण दृष्टिर्भवति नवनवा ब्रह्मपर्यन्तमार्गा ॥ ८३ ॥

वेदाः शास्त्राणि गाथा मुनिभिरभिहितानीतिहासाः पुराणा-  
 न्यास्यश्वासप्रवृत्तेर्मलिनतररुचीनीतिनेहामहेद्या ।  
 यद्गुह्यं नैव कस्मादपि सहजशुचिस्फीतसारं विशुद्धं  
 तद्ब्रह्मप्रीतिहेतोरचललयलवप्राप्तबोधं भजामः ॥ ८४ ॥

गार्हस्थ्यं नाम धर्मो भवति यदि महान्बुद्धिरित्याद्रियध्वे  
 जातामेतां विवेकात्परिणयत सुखं शान्तिकामां कुमारीम् ।  
 देहे गेहे चरन्तो जनयत च सुतं ज्ञानमानन्दकन्दं  
 सद्यः संतोषयन्तो मरुदतिथिवरात्पञ्चपञ्चाध्वनीनान् ॥ ८५ ॥

निर्बाणं गन्तुकामस्त्वमसि यदि तदा मुञ्च कर्माणि दूरा-  
 देकं तद्ब्रह्म चित्ते कुरु सपदि महामोहसंदोहहारि ।  
 बोधे यस्यास्य सद्यो विषयविषधरो नैति पार्श्वे कदाचि-  
 न्नैवं नैव प्रभावं प्रकटयति निजं सत्कृतं दुष्कृतं च ॥ ८६ ॥

चक्षुः किञ्चिद्विवक्षु त्वमसि न विदितं कैतवं जीवबन्धो-  
 र्जीवस्यैतस्य गर्भे दुरितमनुभवन्मोचितोऽसौ मयैव ।  
 केनोपायेन साधो विषयसुखभरात्त्वं निवार्य प्रयत्ना-  
 दन्तर्गामीह भूत्वा सममपि मनसा ब्रह्म दृष्टं कदाचित् ॥ ८७ ॥

शब्दातीतं यदन्तः किमपि न विषयः स्पर्शनस्यापि कश्चि-  
 न्निर्गन्धेनैव नासा प्रभवति रसनास्वादहीने किमर्था ।  
 अन्तर्गामीह भूत्वा तदमलममलानन्दसंदोहहेतुं  
 पश्यामि ब्रह्मजिह्वेतरमुदितेमवस्वादवैरस्यमञ्चत् ॥ ८८ ॥

योगश्चेतोनिरोधे परिचितपरमब्रह्मकर्मैति मन्ये  
 तस्योपायाः कियन्तो यमनियममुखान्यष्ट ते वर्णेनीयाः ।  
 येषामभ्यासयोगे समुदयसि शमश्चेतसः स्यात्स्थिरत्वं  
 साक्षात्कारः समाधौ प्रभवति विमलब्रह्मणोऽद्वैतसिद्धेः ॥ ८९ ॥

आत्मन्यध्यात्मयोगो मुनिभिरभिहितः स्वानुभूतश्चिरेण  
 ख्यातः केनाधुनायं बहिरपि न भवेद्यत्प्रपञ्चः समस्तः ।  
 साक्षात्कारो ह्यमुष्य प्रथयति सकलं विश्वजातं हि मिथ्या  
 चक्षुश्चेदन्तरात्मन्यवहितमनिशं क्षोदमात्राश्रयेण ॥ ९० ॥  
 देशे सक्तो विविक्ते भयविकृतरूपां हेतुरिक्तेति रिक्ते  
 नात्यन्तं शीतभाजि प्रतपनरहिते चोच्चशब्दादिवर्जे ।  
 अस्मिन्नास्तीर्यवर्यं पृषदजिनमलं क्रोमलं वा विकाद्यं(?)  
 कौशेयं वान्वगाहि प्रचुरशुचिशुणं चासनं कल्पनीयम् ॥ ९१ ॥  
 कृत्वा पद्मासनाख्यं दृढमधिकलयं नातिदीर्घोर्ध्वकायः  
 कम्पं निर्जित्य तःवा स्थिरतरनयनो नासिकाग्रे निमीलन् ।  
 पाणानुत्तानसंस्थे करतलमपरं धार्यमुत्तानमेव  
 ज्ञेयं योगाङ्गमाद्यं प्रभवति न यतो व्याधिरालस्यमस्मात् ॥ ९२ ॥  
 सिद्धानामासनानि श्रममदमदनव्याधिबाधोद्धुराणि  
 यानि ख्यातानि तेषामपि च परिचयः सेवनीयः प्रयत्नात् ।  
 तस्माच्चेतःस्थिरत्वं भवति च मरुतः साध्यमार्गप्रवेशो  
 नालस्यस्योदयः स्यादिति हठयतिनामेकतो वल्लभः स्यात् ॥ ९३ ॥  
 अभ्यासेनासनानां प्रतिदिवसमथालस्यमौत्सुक्यमन्त-  
 र्जित्वा निद्रां च योगी गुरुचरणरजश्चिन्तयन्स्वस्थचित्तः ।  
 प्राणायामं विदध्यात्वहिरभिमुखते मारुतानेकनासा-  
 रन्ध्रेणापीय तृष्णीं धमनिमुपचितां पूरयेन्निस्तरङ्गः ॥ ९४ ॥  
 कर्मैतत्पूरकाख्यं तदनु वितनुते कुम्भकं नीतमन्त-  
 र्वायुं नाड्यां निरुद्धं समयगणनया तुल्यया पूरकेण ।  
 नासारन्ध्रेण भूयस्त्यजति च मरुतः कुम्भितानल्पवेगा-  
 न्मात्रास्मिन्पूरकस्य प्रभवति नियतं रेचकं कर्म चैतत् ॥ ९५ ॥  
 मात्रैकोङ्कारपाठैर्द्विरधिकदशभिस्तादृशो द्वादश स्यु-  
 र्मात्राश्चेत्सिद्धमेतत्पणवजपविधिस्तत्परं निर्जयोऽपि ।



प्राणायामो विधेयो जपविधिविरहादेष सिद्धो जपाख्यः

स्यादेतच्च द्वितीयं क्रमकथनतया प्राणसंरोधनामा ॥ ९६ ॥

चान्द्री नाडी दिने चेदुदयति रजनी स्यात्तदा योगमार्गे

भानोर्नाडी निशायां भवति दिनमिदं संधिरेतन्ममत्वम् ।

सूर्येणापूर्य सम्यग्ध्रुवमिह शशिना रेचयेज्जातशातः

संकेतोऽयं मुनीनां पवनविधिपुषामेतदर्थं विचारः ॥ ९७ ॥

प्रत्याहारं तृतीयं वपुरभिदधति ज्ञानिनो रिच्यमानं

कुम्भीभूतं समीरं प्रणयगणनया तुल्यमापूरकेण ।

नीतं नासापुटेन प्रथममुपचितं येन चान्येन तस्मा-

न्मन्दं मन्दं विहेयं स्थिरतरमनसा योगिना ध्यानयोगात् ॥ ९८ ॥

येनोपायेन वायुः प्रविशति यमिनः पश्चिमे मार्गसंघौ

तत्राधेयः प्रयत्नः पथि पथि विमले तत्र तत्र क्रमेण ।

कामन्बिन्दुस्खलीनां सपदि परिसरं वायुरेकान्तसुस्थः

स्वादुं बिन्दुं सुधाया वपुषि च सकले सेचयन्स्थैर्यमेति ॥ ९९ ॥

योगस्याङ्गं चतुर्थं वदति बुधजनो धारणेति प्रसिद्धं

यस्यामस्यामिलाया वदनपरिगतं नीतमन्तः समीरम् ।

भूयो जातं सुषन्नो(खं नो) दरवरकुहरे निस्तारंगं स्थिरं च

मात्रायोगेन मुञ्चेद्वपुषि च सकले जायते शून्यतापि ॥ १०० ॥

ध्यानासक्तः स्थिरास्यः कियदशनकृताहारतोषस्तपस्वी

जित्वा सर्वेन्द्रियाणि प्रसभमुपगतः खेचरत्वं प्रसिद्धः ।

सिद्धिर्वाचामनी वा स्फुरति च परितो जातसंतोषपोषो

निर्दोषः पूरुषः स्यादिति नियततया धारणा कर्मणीह ॥ १०१ ॥

लीनं स्वात्मानमात्मन्यवहितमनसा चक्षुषा चान्तरेण

भिन्नं ध्यानेन कृत्वा कलयति लयतो निर्विशेषात्मवृत्तिः ।

सूच्छरूपं लयं यद्भजति बुधजनो मीलिताक्षो विनिद्रो

मात्रां द्वित्रि(!)प्रपञ्चां स्थिरपवनगतिः शश्वदभ्यासयोगात् ॥ १०२ ॥

मुञ्चेचेतश्चलत्वं नयनपथबहिर्भूतमर्थं च पश्ये-

जानीयाद्दूरतोऽपि श्रुतिपथरहितं शब्दमाकर्णयेच्च ।

निर्णेत्तुं भावि वस्तु प्रभवति निजया जातया ज्ञानबुद्ध्या

यत्रेदं ध्यानमङ्गं तदिदमुपगतं योगिनो मुक्तिसिद्धोः ॥ १०३ ॥

आकाशस्येह मध्ये खगसदृशमनुस्यूतमाकारभावं

नारूपं वस्तु किञ्चित्कलयति मनसा रूपवच्चेति मत्वा ।

चिन्तातीतो न शून्यो वियदिह विहगाकारमाधारमात्रं

सत्येनासौ समाधौ रचयति परमान्भौतिकाणुन्परेव ॥ १०४ ॥

मन्दं मन्दं यदन्ता रचयति वपुषो मध्यमक्षिप्रपन्नं

रुद्धा द्वाराणि सर्वाण्यपि नवगणितान्यादृतो ध्यानमार्गे ।

निष्कम्पा तालुमूले स्थिरयति रसनां चक्षुषी मीलयित्वा

पीयूषं स्वादु सद्यो रसयति गलितं दन्ततो लग्नदन्तः ॥ १०५ ॥

नोत्पत्तिः स्याज्जराया मरणमपि भवेद्दूरतोऽस्मान्नराणां

नाहंकारो न रोषः सकलजनहितः सत्त्वसंतुष्टचित्तः ।

वायोरभ्यासलीने यमविधिषु रते योगविस्तिद्वबुद्धिः

सिद्धिं निर्वाणमार्गप्रचरणमृदुताकारणमनीक्ष्यमाणः ॥ १०६ ॥

कर्मण्यध्यात्मसंज्ञे समुदितविषयावज्ञया चित्तवृत्ते-

रौत्सुक्ये चापनीते व्यवहितविगलन्निद्रया जागरूकः ।

अत्यन्तं नाशकासवतिन(?) निरशनश्चित्तजाग्रन्न यस्यै

दीर्घायुः पूरुषः स्यादिति नियमविधौ दत्तनित्यावधानः ॥ १०७ ॥

इत्यङ्गेषु स्थिरेषु प्रभवदुरुशमः क्षीणसर्वापराधः

श्रावं श्रावं गुरुभ्यो बहु(?)मुपनिषदं ब्रह्म निर्णयि सम्बद्ध ।

कृत्वा साक्षादशेषं जगदपि लयतो लीयमानं तदन्त-

र्योगी संसारसारं फलमनुभवति प्राप्तब्रह्मैकरूपः ॥ १०८ ॥

इति तपःसिद्धतरस्वरतरास्त्रायसोनवंशावतंसश्रीमालकुलतिलकसंघपालभीमोद्दृष्टा-

त्मजविविधभिरुदराजीविराजमानसंघपतिभीषनदराजविरचिते ~~कालरात्रौ~~

वैराग्यधनदामिधानं तृतीयं शतकं समाप्तम् ।



गिरिचरविरचितं

गङ्गीफाखेलनम् ।

गिरो वरोऽसौ कवितां स्वपदैरितीरयत्यल्पितकष्टभासा ।

धर्मस्य बाला तवकस्त्वनेन रसोद्गमः श्रीपरितोषणाय ॥ १ ॥

गङ्गीफाभिधखेलनं तु दिवसे सूर्याग्निशीन्दोर्भवे-

त्पत्राण्येककजातिजानि रविसंख्यान्याढ्यचित्राणि च ।

तज्जात्यष्टकमेवमग्रगदितं नामात्र यन्मोहरे-

त्यर्केशं किल रूपसंज्ञमिति यत्स्यात्तत्तु चन्द्रेश्वरम् ॥ २ ॥

चतुर्भिर्वा विद्विस्त्रिभिरथ च खेलक्रमविधिः

सुखार्थं चित्तस्य क्रियत इह कालकमणकृत् ।

कथं कार्यः सौऽपि प्रथममथ पत्राणि सफला-

न्यवश्चित्राण्यत्र त्यजतु स तु कश्चिन्नरवरः ॥ ३ ॥

एकत्र पत्राणि करोतु कश्चिन्नरोऽनुमानादपरोऽत्र भागम् ।

शेषं च भागं च तदग्रमर्थो विभज्य दत्ते निजदक्षमर्त्तात् ॥ ४ ॥

यथा च—

चित्रं त्वेकत एव पत्रनिकरे पत्राण्यवश्चित्रिता-

न्यज्ञात्तैव यथातथं मुहुरितश्चत्वारि तेभ्यो ददौ ।

चत्वारो यदि मानवा जिनमितानि स्युस्तदाथ त्रय

श्चेत्स्युर्दन्तमितानि च प्रतिनरं पत्राणि सर्वत्र च ॥ ५ ॥

अथ पत्रविभागकर्तुर्नरस्य प्रशंसामाह—

सर्वत्र भागं समतां नयंस्त्वं प्रयासि चोर्ध्वं पदमत्र मित्र ।

एवं तुलादण्डविवेकमेकस्त्वमेव धन्यः कुरुषे युगेऽस्मिन् ॥ ६ ॥

रजनीदिनयोर्दिवाकरः समभागो तुलयाग्नि संगतः ।

रजनीमनुरञ्जयत्यतः किल नीचत्वमगाद्विभाकरः ॥ ७ ॥

अथ खेलः—

दिनेऽर्के परं पत्रमेकं गृहीत्वा प्रयातीन्दुरेवं निशि प्रायशोऽत्र ।

महान्तो यतो यत्र कुत्रापि कार्ये कमप्येकमादाय गच्छन्ति चान्यम् ॥ ८ ॥

आयाताय नृपाय पत्रमपरे चिक्रीडितारः पृथ-

ग्दत्त्वा स्वीयजयाख्यपत्रनिकराद्यन्निन्ददूराश्रयम् ।

क्रीडन्त्यत्र नृपप्रयाणसमयादूर्ध्वं तु तन्मन्त्रिणे

दत्त्वाग्रे क्रमतः पृथगृथगमी क्रीडन्ति निन्दन्ति च ॥ ९ ॥

तत्र क्रमः—

एकतः क्रमगता जयकर्त्र्यश्चङ्गमोहरकुमाचवराताः ।

उत्क्रमं दशयुताज्यपत्रात्ताजखरूपसमसेरगुलामाः ॥ १० ॥

नृपतिः प्रथमं ततोऽस्य मन्त्री क्रमतः खेलति सर्वदत्तपत्रैः ।

इति तन्निजजातिपत्रयूथक्रमखेलोऽत्र मया विचार्य चोक्तः ॥ ११ ॥

अमान्मन्त्री क्रीडितश्चेद्भूपात्प्रागेव भूपतिः ।

तदानीं च त्वमायाति तथा सर्वत्र कल्पना ॥ १२ ॥

स्ववामगो यः स नरोत्तमः स्यादक्षे नरो हीनबलः स उक्तः ।

नरोत्तमक्रीडनयोग्यकालात्स्वक्रीडनस्यावसरो यतोऽस्ति ॥ १३ ॥

नरोत्तमेनार्पितखेलपत्रे विधिर्यथोक्तः खलु खेलनस्य ।

स हीनवीर्यार्पितखेलपत्रे पत्रद्वयस्यापि भवेत्कदाचित् ॥ १४ ॥

निजखेलमनुस्मरन्क्रमादुपपत्रेष्वखिलेषु दत्तदृक् ।

मतिमान्सुविचार्य सर्वतोऽधिकजेता भवति स्वपत्रतः ॥ १५ ॥

स्वसंनिधौ यस्य नृपस्य मन्त्री परत्र भूपो यदि को विधिः स्यात् ।

स मन्त्रिमर्त्येन नृपस्य जात्या पत्रं तदा निःसरणाय देयम् ॥ १६ ॥

पूर्वपत्रविनिःसृत्यैर्जितपत्रगणादलम् ।

जात्या नेयं यतस्तत्र त्यक्त्वा निन्द्यं दलं निजम् ॥ १७ ॥

एवं स्वपत्रादिमपत्रमेकं निष्कास्यतेऽत्र द्वितयं तथा न ।

खेलक्रमादष्ट दलानि यावदिहावशिष्यन्ति विधिस्तु तावत् ॥ १८ ॥

निष्कासने चेत्स्वसमीपपत्रमेकं तु तात्कालिकखेलयोग्यम् ।

वर्तेत तर्ह्येवमसौ विधिः स्यान्नो चेत्तदा याचितपत्रदानम् ॥ १९ ॥



अत्रोदाहरणम्—

चङ्गेश्वरायार्पितपत्रमेकं नवाङ्कितं यत्सविधेऽस्य भूपः ।  
तस्योपपत्रेषु नवाङ्कपत्रादल्पानि यद्यादिदलात्क्रमेण ॥ २० ॥  
स्युस्तर्हि तत्रान्तिममेकपत्रमादाय चङ्गेश्वरयानमेव ।  
देयं तदान्यद्दलमीश्वराय सर्वैः सदायं विधिरूहनीयः ॥ २१ ॥  
चन्द्रादिभूपेष्वियमेव रीतिः परं तु पत्रे विधिरन्यथोक्तः ।  
पञ्चाङ्कपत्रे तु षडङ्कपत्रं निष्कास्यते व्युत्क्रमतो यतोऽदः ॥ २२ ॥

अथ याचकस्वरूपम्—

शान्तो दान्तः प्रगल्भश्च गौरः कमललोचनः ।  
संमुखो दक्षिणस्थश्च सोऽत्र याचक ईरितः ॥ २३ ॥

अथ दानविधिः—

सर्वाण्येकत्र पत्राणि कृत्वा तानि सुगोप्य च ।  
संस्थाप्य याचकाग्रेऽपि याचयेति वदेत्ततः ॥ २४ ॥  
अष्टाधिकदलेष्वाद्यमन्तिमं च न दीयते ।  
यावत्संस्थ याचकोक्तं विगणय्य तथा दलम् ॥ २५ ॥  
त्यजेत्तस्याधिकारो यस्तेन पत्रं तु नीयते ।  
चेदष्टाल्पदलानि स्युस्तदाद्यन्तेऽपि दीयताम् ॥ २६ ॥  
याचनात्पत्रमायातं तत्र पत्रद्वयस्य न ।  
खेलो भवेदितीदं तु जानन्त्येव मनीषिणः ॥ २७ ॥

अथोपसंहारः—

यावनी पावनी भाषा न हि चेन्नोच्यतामिति ।  
गर्हितात्पङ्क्ततो जातं पङ्कजं कथमादृतम् ॥ २८ ॥  
वदेन्नानृतमित्येषा श्रुतिस्तर्हि कथं नराः ।  
वदन्ति व्यवहारार्थमसत्यं तद्वदत्र च ॥ २९ ॥  
न दोषः सकले वाक्ये येनान्ते सुखमेधते ।  
इति चेत्कीडनं तुष्टौ किं नातोऽदः सुखावहम् ॥ ३० ॥

ज्योतिर्विच्छिन्नसूनुशंकरसुतो गीर्वाणसद्भाषया  
 चित्तालस्यनिवारणाय विदुषां बालैरपि प्रार्थिताम् ।  
 गङ्गीफामिधखेलनक्रमविधेः पद्यामनिन्द्यामिमां  
 पद्यैः सद्गुणकाग्रणीर्गिरिधरः पूर्णो चकार स्फुटाम् ॥ ३१ ॥  
 इति गङ्गीफाखेलनम् ।

### तैलङ्गव्रजनाथधिरचितं

मनोदूतम् ।

(सहृदयहृदयाह्लादनापरनामकम् ।)

सटीकम् ।

ब्रह्मादिदेवतावृन्दवन्दनीयपदाम्बुजः ।  
 दूरीकरोतु हृदयजाड्यं मे नन्दनन्दनः ॥  
 जयन्ति श्रीगुरोः पादनखचन्द्रमरीचयः ।  
 यैर्निहस्य तमो गाढं खान्तं मे विशवीकृतम् ॥  
 स्वयं कृते मनोदूतकाव्ये भव्ये समासतः ।  
 व्याख्या बालावबोधाय क्रियते मञ्जुभाषिणी ॥  
 भूयोभूयः प्रणम्याहं याचे बद्धाञ्जलिर्बुधान् ।  
 बालभाषितमित्येव क्षमस्व चापलं मम ॥

अथ 'काव्यं यशसेऽर्थकृते व्यवहारविदे शिवेतरक्षतये । सद्यः परनिर्कृतये कान्तासं-  
 मिततयोपदेशयुजे ॥' इत्याद्युक्तं काव्यफलं पश्यन्सहृदयहृदयाह्लादकैरुद्धतकरणशान्तरसप्र-  
 धानैः सहृदयानां भगवद्भक्तिरसिकानां मनसि सद्यः सहजानन्दसमुल्लासप्रवणं मनोदूताख्यं  
 काव्यं चिकीर्षुस्तस्य निर्विघ्नसमाप्तये शिष्टाचारपरिप्राप्तं स्वेष्टदेवतास्मरणार्थं बलुनिर्देशा-  
 त्मकमाशीर्वादात्मकं च मङ्गलमुपनिबध्नाति—

दधद्वासः पीतं सजलजलदश्यामलरुचि-

सुंदा पूर्णो कुर्वन्नधरसुधया सन्मुरलिकाम् ।

१. इदं हि सटीकं काव्यमनेन तैलङ्गव्रजनाथामिधेयेन १८१४ (A. D. 1758)  
 वैक्रमवत्सरे श्रीवृन्दाटव्यां निर्मितमिति ग्रन्थसमाप्तिश्लोकतोऽवगम्यते. पुस्तकं चास्य  
 ग्रन्थस्यैकमेव २७ पत्रात्मकं राजगुरुवरश्रीदत्तभट्टानां सरस्वतीसदनत आसादि-  
 तम्, अतस्त्वेषामुपकारं स्मिरसा निन्दमः



समन्तादभीरीजनपरिवृतो आनुतनया-

तटान्तःसंचारी मम हरतु ह्यरी हारंरघम् ॥ १ ॥

दधदिति । अत्र वासःपदेन द्रौपदीवल्लदानसामर्थ्यम्, मुदा पूर्णमिति द्रौपद्या आन-  
न्दपूर्तिदातृत्वं च व्यज्यते । तेन च मुद्रालंकारेण समासोक्तिर्व्यज्यते । 'सूच्यार्थसूचनं मुद्रा  
प्रकृतार्थपरैः पदैः' इति 'समासोक्तिः परिस्फूर्तिः प्रस्तुतेऽप्रस्तुतस्य च' इति, तेनालंकारे-  
णालंकारध्वनिः । तेनास्थोत्तमकाव्यत्वम् । 'इदमुत्तममतिशयिनि व्यङ्ग्ये वाच्याङ्कनिर्वुधैः  
कथितः' इति । शिखरिणीवृत्तम्—'रसै रुद्रैश्छन्ना यमनसभलागः शिखरिणी' इति ।  
दधदिति च पदं धारणपोषणरूपमङ्गलसूचकम् ॥

पुनरपि विघ्नबाहुल्यशङ्कया तन्निरासायासीर्वादरूपं मङ्गलमुपनिबध्नाति—

श्रुतिप्रोक्तैः सूक्तैर्मुखरितमुखैर्नारदमुखै-

र्मुनीन्द्रैर्निस्तन्द्रैर्निटिलतटवद्भाजलिपुटैः ।

कृतस्तोत्रो वित्रासितसकलसुत्रामविमतो

जगन्नाता घाता द्रुतमभिमतानि प्रदिशतु ॥ २ ॥

श्रुतिप्रोक्तैरिति । मुखरितमुखैर्नारदो मुखेऽग्रे येषां तैर्मुनीन्द्रैः निटिलतटे ललाट-  
तटे वद्भाजलिपुटैः कर्तुभिः श्रुतिप्रोक्तैः सूक्तैः करणभूतैः कृत्वा कृतं स्तोत्रं यस्य । 'स्त्वः  
स्तोत्रं वुतिः स्तुतिः' इत्यमरः । वित्रासिताः सकलाः सुत्राण्य इन्द्रस्य विमताः शत्रवो येन ।  
'सुत्रामा गोत्रभिद्वज्री' इत्यमरः । 'विमतारासिदुर्हदः' इति केशवः । सोऽभिमतान्यसी-  
ष्टानि प्रदिशतु । 'दिश अतिसर्जने' ॥

हरिद्राभद्राभाभुतवसनभृद्वाषवविभु-

र्महेन्द्राचाराध्यः सुरविमतकृद्रावणरिपुः ।

बुचन्द्रातन्द्राभाधिकवदनमुद्राभिलसितः

स तन्द्रानिद्रां मे दल्यतु फणीन्द्राविशयनः ॥ ३ ॥

हरिद्वेति । हरिद्रया मद्रा या आभा तद्भवद्भूतं वसनं विभर्ताति तथा । सुराणां विम-  
तकृद्विरोधकारी यो रावणस्तस्य रिपुः । बुचन्द्रस्य प्रसिद्धगगनचन्द्रस्य या अतन्द्रा पूर्णा  
आभा ततोऽन्यधिका या वदनमुद्रा मुखशोभा तयामिलसितः शोभितः । स्पष्टमन्यत् ॥  
नमस्कारात्मकं मङ्गलमाह—

सभामानीतामाकुलहृदमबामार्जुनवधू-

मकामामुद्दामाधिकजनितभामारिकलिताम् ।

सुसामाभिप्रीतो दुरितहरभामा स दयते

प्रणामानां पात्रं स भवतु सुदामामिमतदः ॥ ४ ॥

सभामिति । सभां प्रति आनीताम् । अत एवाकुलं हृद्यस्यास्ताम् । अवामां ऋ-  
ज्वीम् । 'वामः सुन्दरवक्रयोः' । अकामामनिच्छन्तीम् । उद्दामाश्च ते अधिकं जनितो  
भामः क्रोधो येषां तैरां भिः कलितां पीडितां यो दयते स्य । 'करुणायां तु दयते-  
ऽनुगृह्णात्यात्मनेऽपि च' इति आख्यातकोशः ॥

अत्र वक्ष्यमाणकथायां द्रौपद्या भगवच्छरणगमनस्य कथनीयत्वात्स्वस्यापि तच्छरण-  
लमाह—

गृहापत्यस्वात्मस्वजनमयपाशैः परिवृते

ह्यनन्धोऽप्यन्धोऽहं बत निपतितोऽन्धौ सृतिमयं ।

न चान्यं खोद्गारे कमपि परिपश्यन्विधिमहो

दयासिन्धुं बन्धुं निखिलजगतस्त्वामुपसृतः ॥ ५ ॥

गृहापत्येति । गृहाः स्त्री । आत्मा देहः । 'आत्मा चित्ते धृतौ यन्ने विषणायां कलेवरं  
इति विश्वः । स्वजना बन्धवः । अन्धौ कूपे । 'पुंस्येवान्धुः प्रही कूपः' इत्यमरः । विधि-  
प्रकारम् । 'जाया जनी गृहा दाराः पुंभून्नि दयिता च सा' इति महीपः ॥

अदान्तः सच्छुद्धिः श्रुतिसमुदितैः साधनगणै-

र्विहीनः पात्रं न त्वमसि कथमप्युद्धृतिविधेः ।

त्वयेत्थं नो वाच्यं कथमपि गजाजामिलमुख-

प्रवृत्त्या विश्वासः समजनि दृढो मे यदुमणे ॥ ६ ॥

अदान्त इति । 'जाजामिलौ मुखे येषां तेषां प्रवृत्त्या वृत्तान्तेन । 'वार्ता प्रवृत्तिः-  
तान्तः' इत्यमरः । स्पष्टमन्यत् ॥

शरण्यश्च जगति त्वमेव नान्य इत्यत्रोदाहरणमाह—

पुरा पापासक्तैः शकुनिरविपुत्रान्धतनयै-

र्वलादच्यूते जित्वा कुरुसदसि कृष्टा द्रुपदजा ।

कृपापारावारं श्रुतिहृदयहारं त्रिजगता-

मुदारं त्वां हित्वा कथय शरणं कं गतवती ॥ ७ ॥

पुरेति । कुरुसदसि कृष्टा आकृष्टा । त्रिजगतामिति निर्धारणे षष्ठी । उदारं महान्तम् ।  
उदारो दातृमहतोः' इति विश्वः ॥

तस्यैव श्रीभगवतो माहात्म्यैकदेशं कविर्वर्णयति—

यदा त्वत्साहाय्यादखिलहरितां पाण्डुतनयै-

र्जयो लब्धो भीमादिभिरमरदुष्प्राप इह तैः ।

तदारब्धे यज्ञे नृपविजयहेतौ नृपतिना

ध्रुवं सर्वा संपद्धरणितलगा तत्र ददृशे ॥ ८ ॥



यदेति । हरितां दिशाम् ॥

अथ राजसूयावभृथसमयशोभां पाण्डवदिविजयं मयकृताद्भुतसभाशोभातिशयं युधिष्ठिरमहाभाग्यं भगवत्साहाय्यं च दृष्ट्वा संतप्तेन दुर्योधनेन च्छलद्युतेन पाण्डवाभिर्जित्य सभायां द्रौपदीमानाय्य कष्टं प्रापयित्वा धर्मपरान्पाण्डवान्पीडयतातिदुर्नय आरब्ध इति भगवता तेषां कष्टं परिहृतमिति राजसूयादारभ्य कविः कथां प्रस्तौति -

ततो यज्ञस्यान्ते ह्यवभृथदिने त्वं स्वमहिषी-

समेतो द्रौपद्याः स्वपतिसहिताया अनुसर ।

धरासंस्थैर्दृष्टः स्तिमितनयनैः कौतुकभरा-

त्पृथापुत्रस्याज्ञापर इव जनैर्विष्टपपते ॥ ९ ॥

तत इति । स्पष्टम् ॥

त्वया त्रातेनाग्नेर्दितितनयतक्षणाभिरचितां

सभां दिव्यामिन्द्रज्वलनवरुणैरप्यसुलभाम् ।

मणिस्तम्भोपेतामनलदिनरत्नाधिकरुचिं

पृथापुत्रो लेभे तदिह किल हेतुस्तव दया ॥ १० ॥

त्वयेति । अग्नेः खाण्डवदवाग्नेः सकाशात्त्वया त्रातेन रक्षितेन दितितनयतक्षणा विनयेन । 'तक्षा त्वक्षाथ वार्धकिः' इति रभसः । दिनरत्नं सूर्यः ॥

तत्र षड्भिः सभां वर्णयन्दुर्योधनस्यानुतापमाह—

कदाचिद्धान्धारीतनयशतमुख्यो हृदि बह-

न्महात्मानं द्रष्टुं मयविरचितामद्भुतसभाम् ।

विवेश क्रोधेप्यनिलदवधुदूनः करतले-

ऽसिधेनुं विभ्राणः शकुनिसहजाभ्यामनुगतः ॥ ११ ॥

कदाचिदिति । शतमुख्य इति । ज्येष्ठ इत्यर्थः । दवधुः संतापस्तेन दून उपतप्तः । असिधेनुश्छुरिका । 'छुरिका चासिधेनुका' इत्यमरः । 'कटारी' इति भाषायाम् ॥

मणीनां ज्योत्स्नाभिश्छुरितविवरे द्वारि निविश-

न्हृदं भित्तिभ्रान्त्या भ्रमितमतिरासीत्कुरुपतिः ।

अथो रत्नज्योतिर्विवृतविवरद्वारसदृशे

प्रदेशे संजातः पृथुतरशिरोघातविवशः ॥ १२ ॥

मणीनामिति । ज्योत्स्नाभिः कान्तिभिः । 'ज्योत्स्ना चन्द्रप्रभा कान्तिः शुक्लपक्षनि-  
शासु च' इति हैमः । छुरितं मिश्रितं विवरमवकाशो यस्य तादृशे द्वारि । अथो रत्नज्योति-  
र्भिर्विवृतं उद्घाटितं विवरमवकाशो यस्य तादृशे ॥

स्थले चासीद्वाढं गरुडमणिसत्त्वण्डरचिते

जलभ्रान्त्यां मूढो निजवसनसंकोचनपरः ।

सनीरे राजीवादिरुपचितेऽत्रापि सरसि

स्वलन्मग्नः सोऽमूत्स्फटिकनिचिताश्मस्थलधिया ॥ १३ ॥

स्थलेति । गाढमत्यन्तम् । स्फटिकैर्निचिताः खचिता ये अश्मानः । नीलाश्मान इत्यर्थः । नीलमणिकुट्टिमेषु स्फटिकशकलखचितत्वान्नाश्रान्तिर्जातेत्यर्थः ॥

प्रदेशे कस्मिंश्चित्स्फटिकरचिते रत्ननिफरैः

परीते चातुर्यान्मयविरचिताद्विभ्रमकरे ।

व्रजन्मन्दं मन्दं ह्यररपिहितं द्वारमिति त-

दृढभ्रान्त्या दोर्भ्यां विघटनपरोऽभून्निपतितः ॥ १४ ॥

प्रदेश इति । रत्नानां निकरैः समूहैः परीते व्याप्ते । 'समूहनिकरव्यूह-' इत्यमरः । अरराभ्यां कपाटाभ्यां पिहितं दत्तकपाटमिति भ्रान्त्या विघटनं कपाटोद्घाटनं तत्परः निपतितोऽभूत् । 'कपाटमररं तुल्ये' इत्यमरः ॥

अयं वृक्षावासः श्रम इह मया नोद्य इति च

प्रयातोऽपि स्वैरं न खलु गतवानन्तमलसः ।

पुरः पश्यन्पश्चान्मणिनिचयकान्त्यावनमति-

अमंस्तत्याजासौ मनसि भृशरूढं जडमतिः ॥ १५ ॥

अयमिति । वृक्षावासो ह्युपवनम् । 'आरामः कृत्रिमं वनम्' इति शाश्वतः । इह मया श्रमो नोद्यः परिहरणीय इति स्वैरं प्रयातोऽप्यन्तं अवसानं न गतवान् । नानाविधमणिकिरणाङ्कुरसमुद्भूतया किसलयप्रसूनफलाढ्यलतातरुभ्रान्त्या वाटिकाभ्रमेण सर्वत्र मणिमयस्थले गच्छन्भ्रान्तोऽभूदिति भावः ॥

कचिद्रक्ताम्भोजप्रकरखचितैर्गारुडमणि-

प्रभाभिः काप्यच्छस्फटिककिरणैः श्वेतकमला ।

कचिन्नीलै रत्नैरसितनलिनेवातिललिता

विचित्रा सा दृष्टा नृपतितनयेनाद्भुतसभा ॥ १६ ॥

कचिदिति । तत्र स्फटिकमणिकुट्टिमेषु नीलमणिकुट्टिमेषु वा खचितैः पद्मरागकु-  
रविन्दशकलै रक्तकमलभ्रान्तिः नीलमणिकुट्टिमेषु खचितैः स्फटिकहीरकखण्डैः श्वेतपद्म-  
भ्रान्तिः स्फटिककुट्टिमेषु नीलकमलभ्रान्तिरिति ज्ञेयम् ॥



इति प्रायोनानाविधपरिभवोद्भ्रान्तहृदयः

सवैलक्ष्यो दुःखात्किमपि च विधातुं न निपुणः ।

स भीमेनाक्षिप्तः परिकलितहास्येन सुमृशं

निवृत्तः संतापं हृदि दधदसाधारणमहो ॥ १७ ॥

इतीति । सवैलक्ष्यः सलज्जः ॥

तथा दृष्ट्वा संपद्भरमनुपमं तत्कतुवरे

वशीभूतान्भूपान्विपुलतरकीर्तिं च जगति ।

महत्वं पार्थस्यातिशयितमथालोक्य कुरुराड्

विषण्णो वैलक्ष्यं निरतिशयमागान्मनसि सः ॥ १८ ॥

तथेति । महत्त्वमिति दुर्योधनेन धृतराष्ट्रस्य पुरतोऽग्रे वक्ष्यमाणमित्यर्थः ॥

समागत्यागारं निजमतिशयेर्ष्याकुलमना

मनागप्याधातुं मनसि न च शक्तः शमविधिम् ।

दधन्मौनं पृष्टोऽप्यथ शकुनिना हेतुमवद-

न्निजे दुःखे चिन्ताजलनिधिनिमग्नोऽभवदसौ ॥ १९ ॥

समागत्येति । ईर्ष्यायां परोत्कर्षदर्शनजनितया । मनागीषदपि शमविधिमाधातुं न शक्तः । हेतुं अवदन् अकथयन् ॥

यदासौ निर्बन्धादाग्रहेण । निरुद्धः कथयितुमुद्याचितस्तदा तत्सर्वं पार्थैः कृतं दिग्वि-

निरुद्धस्तत्सर्वं परिभवभवं दुःखमवदत् ।

कृतं पार्थैराशाविजयमथ यज्ञस्य विभवं

नृपाणां वश्यत्वं तदिति सकलं कारणगणम् ॥ २० ॥

यदेति । निर्बन्धादाग्रहेण । निरुद्धः कथयितुमुद्याचितस्तदा तत्सर्वं पार्थैः कृतं दिग्विजयादि सर्वं परिभवभवं स्वतिरस्कारजनितं दुःखमवदत् ॥

सखे वारंवारं किमिह मम दुःखस्य शकुने

निदानं ज्ञात्वापि स्वयमनभिजानान इव माम् ।

समापृच्छस्येवं ननु विदित एवास्ति भवतः

समस्तोदन्तोऽयं मम हृदयदाहेऽधिकपटुः ॥ २१ ॥

सखे इति । निदानं हेतुं अनभिजानानोऽनभिज्ञः ॥

परिभवदुःखं चतुर्भिराह—

दिशां पूर्वादीनां विजयविधिरन्यैरसुलभो

नृपैः किं वा देवैरपि स इह पार्थैरधिगतः ।

वधोऽयं दुःसाध्यः किल मगधराजस्य च पुन-

र्हतिः सा यज्ञेऽस्मिन्महति शिशुपालस्य सुहृदः ॥ २२ ॥

दिशामिति । मगधराजस्य जरासंधस्य ॥

सखेऽन्यत्ते वच्मि प्रततवरयज्ञे नृपतयो-

ऽवकाशं न प्रापुर्बहुमणिधनोपायनभृतः ।

विधेयाः सेवायामवहिततराः कार्यकरणे

प्रतीक्षन्तो धर्मात्मजनयनपातं सकरुणम् ॥ २३ ॥

सखे इति । उपायनमुपहारः । 'उपायनमुपग्राह्यमुपहारस्तथोपदा' इत्यमरः । अवका-  
शमवसरं युधिष्ठिरदर्शनावसरम् । 'विधेयो वचनग्राही' इत्यमरः ॥

इदं वारंवारं परिकलयतश्चेतसि सदा

न मे शान्तिर्भ्रान्तिर्मनस इह गाढं विलसति ।

वरं बहौ पातो गरलमशितं वोचितमहो

न मानभ्रंशेऽस्मिन्नुचित इद् मे जीवनविधिः ॥ २४ ॥

इदमिति । गरलं विषम् ॥

अशक्तोऽहं दुःखोपनयनविधौ हीनकरणः

सहाया संपत्त्या शिथिल इव शक्त्या विरहितः ।

विरुद्धं संपश्यन्नहह बहुधा दैवहतकं

विचिन्त्य प्राणानां परिहरणमेवाद्य शरणम् ॥ २५ ॥

अशक्त इति । हीनकरणः साधनरहितः । दैवं दिष्टम् । विरुद्धं विपरीतम् । परिहरणं  
त्यागः ॥

इदं वाक्यं दुर्योधनमुखसरोजोद्गतमथो

समाकर्ण्य प्राह प्रणयपरतन्त्रः स शकुनिः ।

कथं तान्वीर्याढ्यान्भृशमनुगृहीतान्मुरजिता

जितारातीन्द्रा कुरुवर वृथा खेदमयसे ॥ २६ ॥

इदमिति । प्रणयेन प्रीत्या । अयसे प्राप्नोषि । 'अय गतौ' ॥



अथ दुर्योधनदुःखोपशमार्थं पाण्डवानां सहायसंपत्तिमर्जुनपराक्रमं भगवत्साहाय्यं  
चाह पञ्चमिः—

शराणां प्रक्षेपैर्गगनमनुकीर्णं रचयतः

सुनासीरं वीरं गतमदमधीरं कृतवतः ।

करालात्कालाग्नेः स्वतनुमभितो रक्षितवतो-

ऽर्जुनस्यातिप्रीत्यै व्यरचि मयतक्षणाद्भुतसन्ना ॥ २७ ॥

शराणामिति । अनुकीर्णं व्याप्तम् । सुनासीरं इन्द्रम् । 'वृद्धश्रवाः सुनासीरः' ॥

गिरीन्द्रस्योद्धर्ता परममदहर्तामरपतेः

समुद्धर्ता खेषां सततहितकर्ता प्रणमताम् ।

निराकर्ता भास्वन्महस इति भर्ता त्रिजगतां

स कर्ता कार्याणां यदि वद किमेषामसुलभम् ॥ २८ ॥

गिरीन्द्रस्येति । गोवर्धनस्योद्धर्ता स चेत्तेषां पाण्डवानां कार्यकर्ता तदा किमसु-  
लभम् । न किमपीत्यर्थः ॥

स कर्तुं चाकर्तुं प्रभुरपरथा कर्तुमपि चे-

त्समर्थः पार्थानामभिलषितसिद्धौ धृतमतिः ।

नमेयुस्तान्देवा अपि विहितसेवादरभरा

नृदेवाः स्युः के वा जगदखिलमेवास्ति वशगम् ॥ २९ ॥

स इति । अपरथा अन्यथा कर्तुमकर्तुमन्यथा कर्तुं समर्थः स भगवान्यदि पार्था-  
नामभीप्सितसिद्धौ धृतमतिस्तदा सर्वं तेषां सुलभमित्यर्थः ॥

हुताशात्सुप्रीतादधिगतवतः स्यन्दनवरं

तथा दिव्यान्यस्त्राप्यपि च धनुरक्षय्यमिषुधिम् ।

गुडाकेशस्याहो क इह तुलनां यास्यति स चे-

द्दिशां जेता वीरो भवति किमु ते विस्मय इह ॥ ३० ॥

हुताशादिति । तुलनां साम्यम् ॥

विधेयं पार्थानां परिकलय दैवं यदिह ते-

ऽभ्युपायाः प्रारब्धाः क्षयमुपगताः पूर्वविहिताः ।

स लाभो द्रौपद्या द्रुपदनृपतेरभ्युपगमः

समग्राया भूमेर्विजय इह सख्यं भगवता ॥ ३१ ॥

विधेयमिति । दैवं विधेयं अनुकूलं परिकलय जानीहि । तदेवाह—स इति ॥

तथाप्येकं यन्मे मनसि तदिहाकर्णय वचः

सहायैर्नो हीनस्त्वमसि कुरुवंशाम्बुधिविधो ।

शतं ते सोदर्या गुरुरपि सपुत्रः सुरनदी-

तनूजो राधेयो ह्यहमपि विधेयाः स निरतम् ॥ ३२ ॥

तथापीति । सहायानाह—शतं त इति ॥

सहायैरेभिस्त्वं जयसि हरितो निश्चितमिदं

ततो यज्ञश्रेष्ठं कुरुकुलमपाकर्तुमुचितः ।

ददद्दानं भूरि प्रथितजयसंजातसुयशा

न तापस्य स्मर्ता बकरिपुकृताक्षेपजनुषः ॥ ३३ ॥

सहायैरिति । हरितो दिशः । दददिति । 'नाभ्यस्तात्-' इति नुमभावः । ताप-  
स्येति स्पृशेति 'अधीगर्थ-' इति षष्ठी । तापं न स्मर्तेत्यर्थः ॥

मुदं धेहि स्वान्ते परिहर विषादं भज धृतिं

समर्थोऽसि स्वीयं सकलमभिलाषं कलयितुम् ।

महोत्साहा धीराः किमिति परसंपत्समुदया-

लभन्ते वैधुर्यं करकलितकल्याणविधयः ॥ ३४ ॥

मुदमिति । वैधुर्यं दुःखम् ॥

इतीदं संजल्पं सुबलतनयोक्तं श्रुतिपथं

समानीय प्रज्ञानयनतनयः संमदमधात् ।

मितं च प्रोवाच प्रकटितनिजार्तिस्तु शकुने

विजेतव्याः पार्थास्तदभिविजयात्सर्वविजयः ॥ ३५ ॥

इतीदमिति । संजल्पं वाक्यम् । संमदं हर्षम् । 'प्रमोदामोदसंमदाः' इत्यमरः ॥

त्वदुक्तसहायसंपत्सत्त्वेऽपि ते दुर्जया इति जये प्रकारान्तरं पृच्छति—

न ते शक्या युद्धे कथमपि कृतास्त्राः सुरगणै-

रजेया दैत्यैश्च प्रकटभुजवीर्याः कृतधियः ।

यथा शक्रोऽम्येतान्परिभवितुमन्येन विधिना

यथा चेज्जानीषे द्रुतमुपदिशाशु प्रणयतः ॥ ३६ ॥

न ते इति । स्पष्टम् ॥



विना युद्धं पार्थानभिभवितुमिच्छन्तमचिरा-  
दिदं प्राह स्वैरं शकुनिकितवोऽन्धस्य तनयम् ।  
अयं ज्येष्ठः कुन्तीसुत इह यदि द्यूतसदने  
समाह्वयानेयस्त्वरितमथ जेष्यामि तमहम् ॥ ३७ ॥

विनैति । कितवोऽक्षदेवी । 'स्यादक्षदेवी कितवः' इत्यमरः ॥

समाहूतो द्यूते ध्रुवमिह समायास्यति पृथा-  
तनूजः संपश्यन्ननभिगमने धर्मविरहम् ।  
ततो राज्यं कोशं मणिवसुगजाश्वादि सकलं  
हरिष्याम्यद्वाहं तव हितकरोऽस्म्यक्षकुशलः ॥ ३८ ॥

समाहूत इति । धर्मस्य विरहं अभावं अधर्मम् । वसु धनम् । 'वसु स्वर्गे रत्ने  
वृद्धौषधे वने' इति हैमः ॥

इति श्रुत्वा दुर्योधननरपतिर्मातुलमथो  
जगाद त्वं प्रज्ञानयनपुरतो ब्रूहि सकलम् ।  
स मत्सेहाधीनो यदि तव वचः श्रोष्यति तदा  
करिष्यत्युद्योगं त्वयि निहितभारः कुरुपतिः ॥ ३९ ॥

इतीति । धृतराष्ट्रस्य पुरतस्त्वं ब्रूहीति मातुलं जगादेति संबन्धः ॥

तथोक्तेऽसौ दुर्योधननृपतिना साकमवनी-  
पतेः पार्श्वं गत्वा शकुनिरवदद्वाक्यकुशलः ।

महाराज श्रीमन्कुरुकुलशिरोभूषणमणे  
न जानीषे पुत्रं कथमिह विवर्णं कृशतरम् ॥ ४० ॥

तथोक्ते इति । साकं सहेत्यर्थः । 'साकं सत्रा समं सह' इत्यमरः । वाक्यकुशल  
इत्यनेन यथास्य मनसि क्षोभः स्याद्विदुराद्युक्तं च न कुर्यात्तथोक्तवानिति सूच्यते । तच्च  
सभापर्वणि स्फुटम् ॥

इति प्रज्ञाचक्षुः शकुनिवचसार्वेव सहसा  
प्रतोदेन प्रायो द्रुत इव सशङ्कः समभवत् ।  
अपृच्छच्चाप्येनं किमिति हरिणस्त्वं कृशतरो  
विवर्णः पुत्रासि स्फुटतरमथावेदय मम ॥ ४१ ॥

इतीति । प्रतोदेन कशया द्रुतः पीळितोर्बा अश्व इव । 'वाञ्छिंयाहार्वागन्धर्व'—  
इत्यमरः । हरिणः पाण्डुः । 'हरिणः पाण्डुरः पाण्डुः' इत्यमरः ॥

समश्नासि प्राज्यं पिशितमथ भक्ष्यं बहुविधं  
दधासि प्रावारान्मणिस्वचितभूषागणधरः ।

वयस्यैः संभूय व्रजसि मृगयां पश्यसि बहु  
प्रकारं संनृत्यं किमिति हरिणस्त्वं कृशतरः ॥ ४२ ॥

समश्नासीति । प्राज्यं भूरि । पिशितं मांसम् । प्रावारानिति । 'द्वौ प्रावारोत्तरा-  
पङ्क्तौ' इत्यमरः । मृगयां आखेटकम् ॥

अयं कालः क्षिप्रं कथयितुमातं प्रामसमथः  
स गान्धारीपुत्रः शकुनिजनितोत्साहतरलः ।  
पितुर्वाक्यं श्रुत्वानिलतनयदुर्वाक्यजनितं  
तिरस्कारं स्वीयं समकथयदाक्षेपविधृतः ॥ ४३ ॥

अयमिति । अनिलतनयो भीमसेनः ॥

अये राजन्भीमः सदसि विचरन्तं यदसह-  
ज्जवादं चाकार्षीत्तदिह हृदयं प्रज्वलति मे ।  
न चेच्छामि प्राणान्कथमपि विघर्तुं मृतिरहो  
वरा मे न श्रेयो जगति नियतं जीवनमिह ॥ ४४ ॥

अय इति । विचरन्तम् । सभां द्रष्टुमिति शेषः । प्रवादं निन्दाम् । प्रज्वलति  
संतप्तं भवति ॥

संतापहेतुमाह—

ममामूचैः साकं प्रचुरतरवैरं विधिवशा-  
त्त एवाद्य प्राज्यं सुखमनुभवन्तीह रिपवः ।  
अहो मे विग्जन्म क्षितितलवृथाभारकरणं  
धिगायुर्धिक्षौख्यं यदिह रिपुभिः स्यात्परिभवः ॥ ४५ ॥

ममेति । स्पष्टम् ॥

न राज्यं नो यानं न च विविधवासांसि न हया  
न नृत्यं नो भक्ष्यं विविधरसमन्नादि च न मे ।



न कान्ता नो हर्म्याण्यपि रिपुपरीहासजानेत-

प्रतीकारस्याद्य प्रमदमुपधातुं पटुतराः ॥ ४६ ॥

नेति । प्रतीकारस्त्रिरस्कारः ॥

निकारो मच्चित्ते नृपतिवर कुन्तांसुतभवः

पदं चित्ते धत्ते स्मृतिमुपगतश्चेदनुलवम् ।

तदा लेखाधीशप्रभृतिपुरसंपत्परिभव-

प्रचण्डोऽपि प्रायो मम सुखसमूहो गरलति ॥ ४७ ॥

निकार इति । 'निकारः स्यात्परिभवे' इति धरणिः । लेखाधीश इन्द्रः । गरलति गरलमिवाचरति । 'क्ष्वेडस्तु गरलं विषम्' इत्यमरः ॥

विभो दृष्टे तस्मिन्क्रतुवरमहे तस्य तपसः

सुतस्य क्षौणीन्द्रैर्य इह धनरत्नार्पणविधिः ।

कृतः प्रायो जिष्णोरपि न स भवेदेव किमतः

परं वाच्यं दुःखं किमिह मम हृत्कृन्तनविधौ ॥ ४८ ॥

विभो इति । क्रतुवरस्य महे उत्सवे । 'मह उद्भव उत्सवः' इत्यमरः । तपसः सु-  
तस्य युधिष्ठिरस्य ॥

अथ राज उतेजनार्थं खनिश्चितचूतकार्ये राजानमनुकूलयितुं राजसूयशोभां त्रयस्त्रि-  
ंशत्पथैराह—

कलिङ्गाः सौराष्ट्रा मगधमरुमत्स्याधिपतयः

परं चौलाः पाण्ड्याः क्रकथशकहूणाङ्गवरटाः ।

अथान्ध्राः पौण्ड्राश्च द्रविडवसुधानाः शिबिभवाः

प्रतीक्षन्ते धर्मात्मजनयनपातं सकरुणम् ॥ ४९ ॥

कलिङ्गा इति । सप्तम् ॥

पुरङ्गा मातङ्गा अपि रथवरा वस्त्रनिचयाः

सुवर्णं प्रावाराजिनविनिधसत्कम्बलचयाः ।

अनर्वा रत्नौघा अपि वसुमतीपालभृतकै-

रूपानीता यत्नामृपतिनयनातिथ्यमभजन् ॥ ५० ॥

पुरङ्गा इति । द्युतकैः ॥

तदवसरे राज्ञामपि प्रवेशो दुर्लभोऽभूदित्याह त्रिभिः—

क्षणं तूष्णीमाःस्व द्विजगणसमाराधनपरो

नृपः पत्नीशालामधिवसति दीक्षामुपगतः ।

इदानीं मौढ्यल्यत्रितकुशिकजन्मात्रिपुलह-

क्रतुव्यासस्फोटायनलिखितजाबालिसहितः ॥ ५१ ॥

क्षजमिति । तत्र राजसूये राज्ञां प्रवेशसमये इति परिजनानां द्वारपालानां उच्ची-  
र्वचनान्यशृणवमिति तृतीयेनान्वयः ॥

ननु श्रीकृष्णादीन्प्रति वक्तव्यं तत्राह—

स भक्त्या विप्राणां चरणकमलान्यर्चति हरि-

हिंढम्बद्विड्क्ष्याण्युपहरति भव्यान्यविरतम् ।

गुडाकेशः क्लेशानपरिगणयंस्तान्परिचर-

त्यजसं तत्पूजोपकरणपरौ चापि यमलौ ॥ ५२ ॥

स इति । यमलौ नकुलसहदेवौ ॥

सदस्यैः शाण्डिल्यद्वितभरतपैङ्गारुणिवसु-

प्रधानैर्लौगाक्षिध्रुवकवषजैमिन्यनुसृतैः ।

समाकीर्णे पुण्ये क्रतुसदसि नास्माकमधुना-

ऽवकाशो विज्ञप्तेरिति परिजनोत्तीरशृणवम् ॥ ५३ ॥ (विशेषकम्)

सदस्यैरिति । स्पष्टम् ॥

अथ द्वारपालानां त्रिभिर्विज्ञप्तिमाह—

अयं काशीशस्त्वां प्रणमति तथा कोसलपतिः

समीहां त्वत्पादाम्बुजयुगलसंवीक्षणमहे ।

दधानो द्वार्यास्ते नृपतिलकचोलाधिपतिर-

प्यसंख्यान्मातङ्गांश्चरणयुगले ढौकयति ते ॥ ५४ ॥

अयमिति । ढौकयति उपायनीकरोति ॥

तुरङ्गान्गान्धाराधिपतिरुपदीकृत्य सततं

प्रतीक्षां कर्तुं ते निवसति नृप द्वारि नियतम् ।

तथा काञ्चीनाथः सममिह विभो चेदिपतिना

सितोऽसौ काम्बोजो नृपवर तथा कैकयपतिः ॥ ५५ ॥



नुरङ्गानिति । उपरीकृत्य उपायनीकृत्य ॥

इति द्वाःस्त्रैरुच्चैरधिगमितनत्यादरविधी-

निरुद्धान्द्वार्येव प्रततविनिघोषायनयुतान् ।

समायातान्नाज्ञः कथमपि निविष्टान्नपतिना

कृतायामाज्ञायामहमिति तदापश्यमस्त्रितान् ॥ ५६ ॥

इतीति । उच्चैरिति यथा द्वारे स्थितास्तेऽपि विवृतिं शृण्वन्ति तदर्थं अधिगृप्ति-  
प्रापितो नत्यादरविधिर्येषाम् । निरुद्धानिति । आज्ञां विना प्रवेष्टुमशक्यत्वात् । अपश्य-  
मिति त्रयाणामन्वयः ॥

अथ तत्र वेदशास्त्रसंपन्नानां ब्राह्मणानां समाजं तत्तच्छास्त्रप्रमेयैकदेशनिरूपणपूर्वकं  
च शास्त्रस्वरूपकथनं सुयोधनोक्त्या निरूपयति 'ऋचः' इत्येकादशभिः । तत्र वैदिकानां  
पठनप्रकारमाह—

ऋचः शिक्षाभ्यासाधिकललितकण्ठादिनियत-

स्त्रालप्रोक्षद्वर्णस्वरमधुरताराः श्रुतिसुखाः ।

यजुंषि स्वच्छन्दं क्रमपदजटाजूषि मुनयः

सुसामान्याथर्वाण्यपि किल पठन्तः ऋतुवरे ॥ ५७ ॥

ऋच इति । शिक्षायाः 'अथ शिक्षां प्रवक्ष्यामि पाणिनीयं मतं यथा' इत्युक्तरूपायाः  
'शिक्षा कल्पो व्याकरणम्' इति वेदाङ्गभूतग्रन्थविशेषस्य योऽभ्यासो गुरुमुखात्संप्रदाया-  
नुसारेण पठनं तेनाधिकं ललिता मनोहराः कण्ठादीनि यानि नियतस्थलानि तेभ्यः प्रो-  
चन्त उच्चार्यमाणा ये वर्णा अकाराद्यान्निषष्टिः खराब्धोदात्तादयस्तेर्मधुरास्तारा उच्चैः प-  
ठ्यमानाः । ततः कर्मधारयः । अतएव श्रुत्योः कर्णयोः सुखकारिणी ऋचः पठन्तः ।  
ऋचप्रधानं वेदम् । ऋग्वेदमित्यर्थः । क्रमपदजटाजूषि तद्युक्तानि यजुःसामाथर्वाणि  
च पठन्तः । क्रमपदेत्यादि त्रयाणां विशेषणम् । लिङ्गविपरिणामेन ऋचामपि विशेष-  
णम् । ऋचिविशेषणं च लिङ्गव्यत्ययेन यजुरादीनां विशेषणम् । त्रिषष्टिवर्णास्तु ह्रस्वदीर्घ-  
श्रुतमेदेन अणो नव दीर्घाभावात् । ऋवर्णलृवर्णाश्चलारः ह्रस्वाभावादेवाष्टौ । विसर्गा-  
नुस्वारजिह्वामूलीयोपष्मानीयाश्चलारः । एवं पञ्चविंशस्तावन्तश्च स्पर्शाः, यवलाः सातु-  
नासिका निरनुनासिकाश्च षट् । एको रेफः । शषसहलक्षाः षट् । एवं त्रिषष्टिः । शि-  
क्षाप्रकारस्तु—'आत्मा बुद्ध्या समेत्यार्थान्मनो युक्ते विवक्षया । मनः कायामिमाहन्ति  
स प्रेरयति मास्तम् ॥ मास्तस्तूरसि चरन्मन्द्रं जनयति खरम् । सोदीर्णो मूर्ध्वभि-  
हृतो वक्रमापद्य मास्तः ॥ वर्णाजनयते तेषां विभागः पञ्चधा मतः । खरतः  
कालतः स्थानात्प्रयत्नानुप्रदानतः ॥ उदात्तश्चातुदात्तश्च खरितश्च खरास्त्रयः । ह्रस्वो  
दीर्घः श्रा इति कालतो नियमा अवि ॥ अष्टौ स्थानानि वर्णानामुरः कण्ठः शिरस्तथा ।



जिह्वामूलं च दन्ताश्च नासिकोष्ठौ च तालु च ॥ प्रयत्नानुप्रदानौ तु यत्नद्वैविध्यभेदतः । प्रयत्न आभ्यन्तरीयो बाह्य इत्यपि भेदतः ॥' एवं पठनप्रकारं फलं चाह—'व्याघ्री यथा हरेत्पुत्रान्दन्ताभ्यां न च पीडयेत् । एवं वर्णाः प्रयोक्तव्या नाव्यक्ता न च पीडिताः ॥ सम्यग्वर्णप्रयोगेण ब्रह्मलोके महीयते ॥' अन्यथा पाठे दोष उक्तः—'कृतीर्यादागतं द्रवमपवर्णं च भक्षितम् । न तस्य पाठे मोक्षोऽस्ति पापाहेरिव किल्बिषात् ॥ सुतीर्यादागतं व्यक्तं स्वाम्नायं सुव्यवस्थितम् । सुखरेण सुवक्त्रेण प्रयुक्तं ब्रह्म राजते ॥' अन्यच्च तत्रैव—'मन्त्रो हीनः खरतो वर्णतो वा मिथ्याप्रयुक्तो न तमर्थमाह । स वाग्वज्रो यजमानं हिनस्ति यथेन्द्रशत्रुः खरतोऽपराधात् ॥' इति । एतादृशीः ऋचः यजूंषि सुसामान्याथर्वाण्यपि क्रतुवरे पठन्तो मुनयो दृष्टा इति नवमश्लोकेनान्वयः । शिक्षोक्तकण्ठतात्वादित्यतस्थानसमुच्चार्यमाणवर्णस्वरसहितोच्चतरपठनेन कर्णसुखकारिपदक्रमजटासंहितापाठनिरतास्त्वृत्विजो दृष्टा इति भावः ॥

परे यत्र प्रातःसवनकजना व्यग्रमनसः

समुद्युक्ता माध्यंदिनसवनहोमस्य समये ।

मुनीन्द्रास्तार्तीये नृवरसवने दत्तहृदयाः

परं धार्याभिज्ञाः कलितशुभसांनार्यविधयः ॥ ५८ ॥

परे इति । प्रातःसवनमाध्यंदिनसवनतृतीयसवनानि गायत्रत्रैलुभजागतच्छन्दोरूपाणि कालविशेषाः ऋत्विजाम् । एतत्कर्मकल्पग्रन्थादवसेयम् । धार्या ऋक् अग्निसमिन्धनपाठ्या । सांनार्यं हविः । 'ऋक् सामिधेनी धार्या च या स्यादग्निसमिन्धने' इत्यमरः । 'सानार्यं हविरमौ तु हुतं त्रिषु वषट्कृतम्' इति च । 'धार्यसांनार्यनिकाध्यधार्यामानहविर्निवाससामिधेनीषु' इति निपातः । सम्यक् नीयते होमार्थमग्निं प्रतीति सांनार्यं हविर्विशेषः । हुतं त्रिषु वषट्कृतमित्यस्यार्थः । वषट्कृतं हुतं वषट्कारमन्त्रेण हुतं त्रिषु वषट्कृतं पयः वषट्कृतः पुरोडाशः वषट्कृता अवागूः । एवं च तत्तत्कालीनहोमसमयश्रावधाना वै याज्ञिका धार्यादिमन्त्राभिज्ञाः चातुर्होत्रकर्मकुशला दृष्टा इति संबन्धः ॥

मीमांसाप्रमेयमाह—

श्रुतिं लिङ्गं वाक्यं प्रकरणमथ स्थानकमहो

समाख्यां जानन्तः कलितपरदौर्बल्यनिधयः ।

लिङ्गं धात्वर्थं त्रिविधविधिबादं च निगमा-

नुरूपं मन्वानाः क्रतुसदसि मीमांसकवराः ॥ ५९ ॥

श्रुतिमिति । 'श्रुतिलिङ्गवाक्यप्रकरणस्थानसमाख्यानां समवाये पारदौर्बल्यमर्थविप्रकर्षात्' इति सूत्रेण भगवाजैमिनिः श्रुत्यादीनां पूर्वपूर्वबलीयस्त्वमाह । तत्सूत्रविषयश्चात्र पद्ये । तथा हि—श्रुतिलिङ्गादयः षड्विध विनियोजकाः तत्र विरुद्धयोः समवाये समुच्चये



न संभवतीत्येकेनापरस्य बाधो वक्तव्यः । स च बलवता दुर्बलस्येति स्थितिः । तदु-  
क्तम्—पारदैर्बल्यमिति । यदपेक्षया यत्परं तदुर्बलम् । तत्र हेतुः—अर्थविप्रकर्षादिति ।  
पूर्वापेक्षया विलम्बेनार्थप्रत्यायकत्वात् । तत्र निरपेक्षो रवः श्रुतिः । यथा ग्रीहीनवह-  
न्तीति । अत्र क्रियाजन्यफलभागित्वं कर्मत्वं बोधयन्ती द्वितीया निरपेक्षैव ग्रीहीणामवधा-  
तशेषित्वं प्रतिपादयति । अर्थविशेषप्रकाशनसामर्थ्यं लिङ्गम् । यथा बहिर्देवसदनं दामीति ।  
अत्र लवनार्थप्रकाशतया बहिर्लवने विनियोगः । परस्परकाङ्क्षावशात्कल्पितेकस्मिन्नर्थे  
पर्यवसितानि पदानि वाक्यम् । यथा देवस्य त्वासविनुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो  
हस्ताभ्याममये जुष्टं निर्वपामीति । अत्र लिङ्गेन निवापे विनियुज्यमानस्य समवेतार्थभागस्य-  
कवाक्यताबलेन 'देवस्य त्वा' इत्यादिभागस्यापि तत्र विनियोगः । लब्धवाक्यभादानां  
पदानां कार्यान्तरापेक्षावशाद्वाक्यान्तरेण संबन्धः । आकाङ्क्षपर्यवसन्नं प्रकरणम् । यथा स-  
न्निधौ यजतीत्यादि । अस्य हि दर्शपौर्णमासकर्मभावाकाङ्क्षायां पाठवशाच्छेषत्वम् । स्थानं  
क्रमः । स चानेकस्यान्नातस्य संविधिविशेषान्मानम् । यथा दग्धिरस्यदन्वो भूवासमित्यामे-  
याभीषोमीययोरुपांशुयागः क्रमेण ब्राह्मणेषु पठितः, मन्त्रभागेऽपि क्रमेणानुमन्त्रयं पठि-  
तम्, तत्राभेयाभीषोमयोरिति नैव विनियोगसिद्धिः । दग्धिरसीत्यत्र तु न लिङ्गादिविनि-  
योजकम् । किंतु यस्मिन्प्रदेशे ब्राह्मणे उपांशुयागविधानं तत्रैव मन्त्रेऽप्यस्य पाठ इति  
क्रमादुपांशुयागानुमन्त्रणेऽस्य विनियोगः । समाख्या योगबलम् । यथा हौत्रमौद्गात्रमि-  
त्यादि । तत्र होतुरिदं हौत्रमित्यादियोगबलेन होत्रादिसमाख्यातानि कर्माणि होत्रादिभिरनु-  
ष्ठेयानीति । विरोधोदाहरणान्याकरे द्रष्टव्यानि । अयमेव सूत्रनिर्देशः पूर्वपदार्थे कृतः ।  
लिङ्गमिति । 'ज्योतिष्टोमेन स्वर्गकामो यजेत' इत्यत्र 'यागेनेष्टं भावयेद्' इति यज-  
घातोर्योगरूपोऽर्थः । लिङ्ग इष्टभावनरूपोऽर्थोऽभ्युपगम्यते । त्रिविधविधिवादमिति ।  
अपूर्वविधिर्नियमविधिः परिसंख्याविधिरिति ॥

व्याकरणस्वरूपमाह—

समुद्भूतं यत्तज्जगदुपकृतौ पाणिनिमुने-

मुखाभोजात्कात्यायनकृतविशेषार्थकलनम् ।

मुजङ्गेन्द्राधीशोद्भवगहनसद्भाष्यविवृति-

प्रकर्षाद्धं शास्त्रं सदसि कथयन्तोऽतिसुधियः ॥ ६० ॥

समुद्भूतमिति । जगदुपकृताविति निमित्तार्थे सप्तमी । पाणिनिकात्यायनपतञ्ज-  
लिभिः सूत्रवृत्तिमहाभाष्याणि कृतानीति तथात्रोक्तं तच्छास्त्रं पाणिनिव्याकरणं कथयन्तो  
इष्ट इति पूर्ववदन्वयः ॥

ज्योतिःशास्त्रमाह द्वाभ्याम्—

धनुर्ज्यासत्कोटिप्रततमुजसंज्ञादिललितं

ग्रहाधीशप्रोक्तं गणितगुरुगर्गाधिगतम् ।



भचक्रोद्यः कक्षाकलनसहितं ज्योतिषमहो

समग्रं जानन्तः स्फुटगणितबीजेषु कुशलाः ॥ ६१ ॥

धनुर्ज्येति । धनुर्ज्याकोटिभुजकक्षादिसंज्ञस्तच्छास्त्रे उपनिबद्धास्त एव ज्ञेयाः ।  
समग्रं स्कन्धत्रयात्मकम् : स्फुटगणितं पाटीगणितम्, बीजमव्यक्तगणितम् ॥

भदन्ताः सर्वज्ञा ह्यजवृषनृत्युम्मेन्दुसदन-

द्विपद्विद्वज्जाक्षी वणिगलिधनुर्धारिमकरैः ।

सकुम्भैः सन्मीनैर्धुननिशिशिभौमज्ञगुरुभिः

सुयुक्तं जानन्तः पर इह खगोलं सुमतयः ॥ ६२ ॥

भदन्ता इति । 'स्नाह्नदन्तो ज्योतिषिको दैवज्ञो दैवलेखकः' इति केसवः । अजो मेषः । वृषः प्रसिद्धः । नृत्युम्भं मिथुनम् । इन्दुसदनं कर्कः । द्विपद्विद्व सिंहः । क-  
जाक्षी कन्या । वणिक् तुल्य । अलिर्धृत्तिकः । धनुर्धारी धनुः । शेषं स्पष्टम् ॥

अथ तर्कशास्त्रविषयमाह—

वितण्डाजल्पौधैर्विरहितसुवादोद्धुरगिरः

प्रमाणैः प्रत्यक्षादिभिरपि च मेयक्रमविदः ।

अभावाद्यव्यग्निसफुटलसितहेत्वच्छविलस-

न्मतिप्रौढा वैशेषिकमतविशेषप्रणयिनः ॥ ६३ ॥

वितण्डेति । तत्र स्वपक्षस्थापनाहीना परपक्षदूषणमात्रावसाना वितण्डा, उभय-  
पक्षवती नानावक्तृकपूर्वोत्तरपक्षप्रतिपादकवचनसंदर्भात्मिका कथा जल्पः, तत्त्वबु-  
द्धिस्तोः कथा वादः । तत्रैवं व्याख्या—वितण्डाजल्पौधैर्विरहितः शोभनो यो वादस्तेनो-  
द्धुरा उत्कृष्ट गीर्येषाम् । प्रत्यक्षादिभिश्चतुर्भिः प्रमाणैर्मैयानां प्रमेयानां प्रत्यक्षानुमित्युप-  
मितिशब्दानां क्रमं विदन्ति । अभावाभ्यां अत्यन्ताभावाभ्यां आढ्या अ-  
भावघटिता या व्याप्तिस्तथा स्फुटं लसितस्तद्विशिष्टो यो हेतुर्धूमो वह्निव्याप्य इत्येवं-  
स्पष्टत्र अच्छा विलसन्ती प्रतिभारूपा मतिर्ज्ञानम् । व्याप्तिविशिष्टहेतुताज्ञानमित्यर्थः ।  
अत्र प्रौढा । वैशेषिके सप्तपदार्थस्य काणादमते विशेषेण प्रणय आसक्तिर्येषाम् ॥

पुराणज्ञा धर्माधिकरणविदः कापिलमत-

प्रगल्भा योगज्ञाः स्वरविततसंगीतकुशलाः ।

कवित्वालंकाराद्भुतविविधसंनटकमिदा-

मिधानग्रन्थज्ञा भरतमुनिसूत्रार्थनिपुणाः ॥ ६४ ॥

पुराणज्ञा इति । धर्माधिकरणं सृष्टिः । कापिलमतं सांख्यशास्त्रम् । योगः पात-



जलसूत्राणि । खरैः षड्जादिसप्तमिर्वितते विस्तीर्णे मंगीते कुशलाः । नाटकानां भिदा  
दशविधत्वम् । अभिधानं नामलिङ्गानुशासनम् । भरतसूत्रं रसशास्त्रम् । स्पष्टमन्यत् ॥

धनुर्वेदाभिज्ञाः सकलमनुशास्त्रोक्तविविध-

प्रकारैर्विष्ण्वीशद्विपवदनसूर्याद्रिपमुवाम् ।

उपास्ति जानन्तः कविगुरुसमा बुद्धिविभवै-

रये नानादेश्याः क्रतुसदसि दृष्टा द्विजवराः ॥ ६५ ॥

धनुर्वेदेति । मनुशास्त्रं मन्त्रशास्त्रम् । हरौ मध्यगते शंकरेभास्येनागमुता इति  
विष्णुमुख्यत्वेनात्रोक्तं विष्ण्वीशेति । नानादेशेभ्य आगता नानादेश्याः ॥

अथ निर्गुणब्रह्मस्वरूपं विशेषणद्वारा कथयंस्तच्छास्त्रविषयमाह—

निराकरं नित्यं गुणरहितमद्वैतममल-

प्रकाशं खानन्दानुभवसहितं नाशरहितम् ।

परं ब्रह्म खान्ते सततमुपशान्ते कलयतः

समाधिस्थान्ब्रह्मात्मजशुकमुखानैक्षिपमहम् ॥ ६६ ॥

निराकारमिति । 'अपाणिपादो जवनो ग्रहीता' 'अविनाशी वारेयमात्मा', 'एक-  
मेवाद्वितीयम्' इत्यादिश्रुतिप्रतिपाद्यं ब्रह्म ध्यायन्तः ब्रह्मात्मजाः सनकाद्याः ॥

स्फुरद्बहोर्होत्तंसं श्रुतमुरलिकानादविवश-

स्मराक्रान्तखान्तब्रजयुवतिनेत्रान्तकलितम् ।

त्रयीमृग्यं ध्यानात्परिकलयतो भक्तिसुभगा-

नृताथार्थान्शाण्डिल्यप्रभृतिमुनिवर्यानकलयम् ॥ ६७ ॥

स्फुरदिति । श्रुतो यो मुरलिकानादस्तेन विवशाः स्मराक्रान्तखान्ता या ब्रजयुव-  
तयस्सासां नेत्रान्तेन कलितम् ॥

स्रवद्गण्डाभोगैर्मधुकरकलध्वानसुभगैः

समन्तादाकीर्णं गिरिवरनिभोपायनगजः ।

सदश्वैः काम्बोजैर्जवजितसमीरैर्बहुविधै-

स्तथा नानादेश्यैर्निचितमभवत्पाण्डवसदः ॥ ६८ ॥

स्रवदिति । निचितं व्याप्तम् ॥

पयो दध्यन्नाज्यं विविधरसभक्ष्यं बहुविधं

तथा लेह्यं पेयं द्विजसुहितकृच्चोप्यमपि च ।

असंख्यातं सूदैरुपहृतमभूद्भोजनविधौ

दिवारात्रं राजंस्तदिह कुतुकं मे जनयति ॥ ६९ ॥

पय इति । द्विजानां सुहितं तृप्तिं करोतीति तथा । सूदैः पाककृद्भिः ।  
दानं निरूपयति—

गजानामश्वानां द्रविणनिचयानां सुविलस-

द्भ्युतीनां रत्नानामपि सुवसनानां च निचयः ।

द्विजातिभ्यः सृष्टः प्रतिदिनमसंख्यः सुमतिना

पृथायाः पुत्रेण क्षितिपवचसो नास्ति विषयः ॥ ७० ॥

गजानामिति । द्रविणं द्रव्यम् । 'हिरण्यं द्रविणं द्युम्नम्' इत्यमरः । सृष्टः प्रति-  
पादितः ॥

शिशुपालवधहेतुभूतं श्रीकृष्णपूजनमाह—

इदं चित्रं चान्यच्छृणु नरपते तत्र यदभू-

त्समाजे पूजोपक्रमणसमये पार्थमनसि ।

विमर्शोऽभूदित्थं प्रथममिह कस्यार्चनविधि-

र्विधेयो देवर्षिक्षितिपतियुते यज्ञसदसि ॥ ७१ ॥

इदमिति । चित्रमाश्चर्यम् । विमर्शो विचारः कस्य प्रथमं पूजनमित्येवंरूपः ॥

ततस्तूर्णीं सर्वेष्वनधिगततत्त्वेषु सदसि

स्थितेषु प्रोवाच क्षितिप सहदेवः समयवित् ।

विहाय श्रीकान्तं निखिलजनकान्तं नरपते

नितान्तं कः पूज्यः कथय यदि चित्तेऽस्ति विधृतः ॥ ७२ ॥

तत इति । अनधिगततत्त्वेषु अप्राप्तनिश्चयेषु ॥

निधानं भक्तानां सुकृतमपिधानं समयिना

समाधानं बुद्धेः किमपि च विधानं श्रुतिगिराम् ।

प्रधानं पुण्यानां विमलपरिधानं नयनयो-

र्मुदाधानं हित्वा क इव परिपूज्योऽन्तविबुधः ॥ ७३ ॥

निधानमिति । निधानं निधिः । अपिधानमनादृतम् । विधानं श्रुतिप्रतिपाद्यम् ॥



पुनस्तस्यैवासाधारणान्कतिपयगुणानाह—

न यच्छक्यं दानैर्बहुविधविधानैरसुलभं  
तपोभिर्दुष्प्रापं जपयजनपूजादिसहितैः ।  
अलभ्यं धाम खं दिशति दयया यः प्रभुरसौ  
स्वभक्तानां तस्मात्क इह परिपूज्योऽपरबुधः ॥ ७४ ॥

न यच्छक्यमिति । स्पष्टम् ।

स्मृतिं यातः सद्यः शमयति मनोमोहपटलं  
हृदि ध्यातो भक्तैर्दलयतितमां दीर्घदुरितम् ।  
वचः प्राप्तो विघ्नानपनयति सर्वास्तनुभृतां  
तमीशं हित्वान्यः क इह परिपूज्योऽस्ति जगति ॥ ७५ ॥

स्मृत्यतिमिति ! स्पष्टम् ॥

इतीदं तद्वाक्यं श्रुतिपुटसुधासेकसदृशं  
निपीय प्रेमाद्रा सुरमनुजसंसत्समभवत् ।  
विहायैकं चैवं भगवति कृतद्वेषमतुला-  
भिमानं संस्पर्धातिशयकलुषीभूतहृदयम् ॥ ७६ ॥

इतीति । चैवं शिशुपालम् ।

ततः पार्थः प्रीतिप्रसरविवशः प्रेमपुलका-  
चिताङ्गो भीमाद्यैर्मुदित इह सत्त्विक्परिवृतः ।  
शुभे हैमे पीठे स्थितमखिलकान्तं बहुविधै-  
र्विधानैरानर्चाखिलविबुधवन्द्यं यदुवरम् ॥ ७७ ॥

तत इति । प्रीतेः प्रसर आधिक्यं तेन विवशः ।

सदूर्वाश्यामाकं सरसिजसुगन्धाद्यविविध-  
प्रसूनौघभ्राम्यन्नलिकुलकलध्वानसुभगम् ।  
स्थितं विष्णुक्रान्तायुतकनकपात्रे भगवतः  
पदाम्भोजद्वन्द्वेऽर्पितममलपाद्यं नृपतिना ॥ ७८ ॥

सदूर्वेति । 'श्यामाकविष्णुक्रान्ताब्जदूर्वाः राद्यजले क्षिपेत्' इति पाद्यस्वरूपकथ-  
नपूर्वकं पाद्यकल्पनमादावुक्तम् ॥

‘अर्घपात्रे क्षिपेद्दूर्वातिलदर्भाग्रसर्षपान्’ इत्युक्तप्रकारमर्थमाह—

सगन्धं सिद्धार्थक्षतयवसुदूर्वाङ्कुशातिलैः ।

सुयुक्तं पुष्पाब्जं शिरसि निदधेऽर्घं वरपतिः ।

सजातीकंकोलं सुरकुसुमसंयुक्तममलं

जलं राज्ञा तस्याचमनावेधये दत्तमभवत् ॥ ७९ ॥

सगन्धमिति । ‘लवङ्गजातीकङ्कोलं निक्षिप्याचमेत्’ इत्युक्तप्रकारमाचमनमाह—  
सजातीति । ‘जातिः स्त्री गोत्रजन्मनोः । जातीफले च मालस्याम्’ इति हैमः । ‘कङ्कोलकं  
कोशफलम्’ इत्यमरः । ‘शीतलचीनी’ इति भाषायाम् । सुरकुसुमं लवङ्गम् । ‘लवङ्गं  
देवकुसुमम्’ इत्यमरः ॥

ततस्तं स्नानाद्यैर्विविधमणिभूषासुवचनैः

सुगन्धैर्माल्यैरप्यतिसुहितकृद्भक्ष्यनिचयैः ।

समाराध्य प्रेम्णा प्रणयभरवद्भाञ्जलिपुटः

सपत्नीकः कुन्तीसुत इह कृतार्थः समभवत् ॥ ८० ॥

तत इति । स्पष्टम् ॥

अमृदुचैर्घोषो निखिलमनुजानां जय विभो

चिरं जीवेत्याग्नेडित इह महाहर्षजनकः ।

फलं कोपप्रीत्योः सममिह विभक्तं भगवता

तदा चैवे पार्थेऽपि च सकललोकैकविदितम् ॥ ८१ ॥

अभूदिति । आग्नेडितं जय जय जीव जीवेत्येवंरूपम् । ‘आग्नेडितं द्विस्त्रिरुक्तम्’  
इत्यमरः ॥

अथ द्वाभ्यां स्वस्व दुःखकारणमाह—

इदं सर्वं तिष्ठत्वपरमिदमेकं मम हृदि

प्रविष्टं शल्यं यत्कथमिव पुनर्निःसरति तत् ।

समां द्रष्टुं याते मयि जलनिमग्ने अभवशा-

द्विहस्योच्चैर्गमो वसनयुगलं बत्किल ददौ ॥ ८२ ॥

इदं सर्वमिति । स्पष्टम् ॥

प्रतीहारआन्त्या मम हतिरभूच्चित्सहिते

प्रदेशेऽथ द्वारि प्रचुरतरभित्तिभ्रमवशात् ।



स्थितस्य द्रौपद्याः परिजनयुतायाः सहसितं

वचः प्रज्ञानेत्रात्मज इति मनो विह्वलयति ॥ ८३ ॥

प्रतीहारेति । प्रतीहारस्य द्वारस्य भ्रान्त्या । व्री द्वार्द्वारं प्रतीहारः' इत्यमरः ।  
मितिप्रदेशे गच्छतो द्वारभ्रान्त्या हतिरभूत् । अथ द्वारे पूर्ववद्विपरीतभ्रान्त्या मिति-  
रेवेयमिति स्थितस्यागच्छतः । प्रज्ञानेत्रस्यान्धस्यात्मज इति वचो दुःखबीजम् ॥

इमे सस्त्रीकाश्चेत्कुटिलहृदयाः पाण्डुतनयाः

परीहासं चक्रुर्विविधमदमत्ता बहुविधम् ।

प्रतीकारं कर्तुं यदि च न भवेयं क्षम इह

खयं धिक्को जन्म ध्रुवमनुचितं जीवनमपि ॥ ८४ ॥

इमे इति । प्रतीकारं प्रत्यपकारम् ॥

इति प्रज्ञानक्षुर्निजतनयदुःखौघमखिलं

निपीय श्रोत्राभ्यां मनसि विदधे खेदमतुलम् ।

अवोचच्चाप्येनं शममुपदिशन्वाक्यमनघं

स्थितिज्ञो लोकानामतिविशदबुद्धिर्धृतिपरः ॥ ८५ ॥

इतीति । अनघं शमप्रधानत्वान्निर्दोषम् ॥

तदेवाह—

सुखं दुःखं दैवादुपनमति गच्छत्यपि परं

न धीरस्तत्र स्याद्व्यथित इह हृष्टोऽपि न भवेत् ।

ध्रुवं पश्यन्बुद्ध्या सततमनिवार्यं विधिशतै-

र्जगत्यां पर्यायागतमखिलसाधारणमपि ॥ ८६ ॥

सुखमिति । भावानामागमापायित्वाहुर्निवार्यत्वाच्च शमेनैव निवृत्तिरिति भावः ॥

यदा यस्माद्येन खयमिह विना यत्नमनघ-

स्वभागात्संप्राप्तं यदतिबहु चाल्पं च सुधिया ।

विधेयः संतोषो निजमनसि चेत्सौख्यमतुलं

न दुःखं तस्य स्यात्कचिदपि न तापो न च रिपुः ॥ ८७ ॥

यदेति । स्वज्ञानकल्पिता एव शत्रुमित्रोदासीनाः । विवेकदृष्ट्या तु संतोषात्स्वरूपत्वा-  
द्ब्रह्माद्वयत्वेन द्वितीयः स्वभावाच्च भयशङ्कापि । 'द्वितीयाद्वै भयं भवति' ? इति । तस्मा-  
त्संतोषेणैव सुखं भवति इत्यान्यथा यत्नशतैरिति भावः ॥

ननु दैवविहितं दुःखं ज्वरादि सोढुं शक्यम्, कथं शत्रुकृतं दुःखं सोढव्यमिति चेत्तत्राह-

जनः सर्वः स्वीयं मुकृतमनुमुञ्चेऽथ दुरितं

ततो दोषः कस्मिन्सुत वद विधेयः सुमतिना ।

मदीयोऽयं शत्रुर्मम जनितमेतेन सुतरा-

मनिष्टं कष्टं चेत्यहह कुमतेर्वै विलसितम् ॥ ८८ ॥

जन इति । इदं सर्वं स्वप्रारब्धमेव नान्यकृतम् । शत्रुणेदं कृतमिति तु मोहविलसितमेवेत्यर्थः ॥

वचो गम्भीरार्थं मधुरतरमुक्तं नृपतिना

कटुत्वं भेजे तद्भृदि कलुषिते कौरवपतेः ।

सितापि द्राक्षातो मधुरसुरसा पित्तविकृते-

ऽतितित्का किं न स्याज्ज्वरयुतमनुष्यस्य रसने ॥ ८९ ॥

वच इति । अपिभिन्नक्रमः । द्राक्षातोऽपि मधुरसुरसा सिता शर्करेत्यर्थः ॥

शमोपदेशमसहमानः साधिक्षेपं दुर्योधन आह—

अथैनं गान्धारीसुतशतवरिष्ठोऽरुणदृशा

निरीक्षन्क्षोभेणाकुलितहृदयः क्रूरमवदत् ।

समर्थः सन्नकस्मात्परिभववचांस्यानिलिमुखो-

द्भूतानि क्षोणीश श्रुतिपथविदाहीन्यभिसहे ॥ ९० ॥

अथेति । स्पष्टम् ॥

तद्वाक्यमनूय दूषयति—

सुखं दुःखं दैवोपनतमिति सत्यं तदपि च

प्रबुद्धाः सद्बुद्धिद्विणबलसाहाय्यत इह ।

बलाजित्वा दैवं प्रबलमनिवार्य कुमतिभि-

र्विराजते सर्वोपरि पुरुषधीराः कतिपये ॥ ९१ ॥

सुखमिति । स्पष्टम् ॥

त्वया यत्संदिष्टं सरलमतिना ज्ञानमनघं

यतीनामारण्यप्रगुणविधिभाजां समुचितम् ।

कथं मादृक्पात्रं भवति जगतीपालकुलजः

समुत्पन्नारातिप्रभवपरितापार्दितमनाः ॥ ९२ ॥



त्वयेति । सरलमतिनेति साकूतोक्तिः । आरण्यानां वानप्रस्थानां यः प्रगुणविधि-  
स्तद्भाजाम् ॥

कारणबाहुल्यात्त्वां प्रतीदं दुःखं श्रावितम्, प्रतीकारस्त्वस्मदधीन इत्याह—

पिता वृद्धो मान्यस्त्वमसि मतिमान्कृत्यविदिति

स्वदुःखं प्रोक्तं ते तदिह बहुभिर्हेतुभिरिह ।

अहं कर्णो दुःशासनसुबलजौ चापि नियतं

समर्थाश्चत्वारो ह्यभिलषितसिद्ध्यै किमपरैः ॥ ९३ ॥

यित्तेति । स्पष्टम् ॥

ननु कथं चत्वार एव भीष्मद्रोणादीनां सत्त्वात्तत्राह—

गुरुर्द्रोणः खेहं वहति कपिकेतावतितरां

स भीष्मोऽपि प्रायः कलयति मुदं धर्मतनये ।

प्रकारैः सर्वैस्तान्भजति विदुरः पाण्डुतनया-

नुदासीनस्त्वं चेदहह विधिरेवाद्य कुटिलः ॥ ९४ ॥

गुरुरिति । स्पष्टम् ॥

वचः साधिक्षेपं नृपतिरिति पुत्रस्य मनसा

विचिन्त्य ज्ञात्वार्तं भृशमनुनयन्प्राह मतिमान् ।

तवापि क्षोणीशाः सुत भुवि विनेयाः क्रतुवरं

त्वमप्येवं कर्तुं प्रभवसि सहायैः परिवृतः ॥ ९५ ॥

वच इति । अधिक्षेपस्तिरस्कारस्तत्सहितम् । अनुनयप्रकारमाह—तवापीति ।

सहायानेवाह—

अहं भीष्मो द्रोणस्तदनु तनयोऽस्याङ्गनृपतिः

प्रियोऽयं ते दुःशासन इह विधेयाः सविदुराः ।

तथान्ये शल्याद्या मगधमरुकर्णाटपतयः

कलिङ्गाः काम्बोजा अपि वत तवाज्ञापरवशाः ॥ ९६ ॥

अहमिति । गुरोस्तनयोऽश्वत्थामा ॥

क्रियन्तां संमारा विविधवसुभाराश्च यजन-

शितिः सम्यङ्ग्रेया विविधशुभयूपैः परिवृता ।

समाह्वय व्यासप्रभृतिमुनिवर्यानथ शुभे

मुहूर्ते दीक्षाया ग्रहणमिह कर्तुं कुरु मनः ॥ ९७ ॥

क्रियन्तामिति । संभारा उपकरणानि । वसूनां द्रव्याणां भारः ॥

हिरण्यं सन्मुक्ता विविधमणयोऽलंकृतिशता-

न्यनर्घा रत्नौघा विविधवसनान्यन्ननिचयाः ।

गजाश्वं गावश्च प्रचुरपयसो वत्ससहिता

द्विजेभ्यो देयाः स्युः ऋतुसदसि तुष्टेन भवता ॥ ९८ ॥

हिरण्यमिति । गजाश्वम् । सेनाङ्गत्वादेकवद्भावः । ऋतुसदसि यज्ञशालायाम् ॥

पितुस्तद्वाक्यं स श्रुतिपथमथानीय पुनर-

प्यवोचद्भो राजञ्शकुनिरिह किञ्चित्कथयति ।

समग्रां द्यूतेन श्रियमपहरामि ध्रुवमहं

छलात्कौन्तेयानामिति वितर तत्संमतिमिह ॥ ९९ ॥

पितुरिति । स्पष्टम् ॥

न चात्र विदुरः प्रष्टव्य इत्याह—

यदि त्वं कार्येऽस्मिन्विदुरमनुपृच्छस्यनुपदं

निषेद्धा निश्चित्य व्यथितहृदसौ पाण्डवकृते ।

तदा मृत्युर्मे स्याच्छरणमिह राजंस्त्वमपि च

ध्रुवं तुष्टो जीया विदुरसहितो हायनशतम् ॥ १०० ॥

यदीति । अनुपदं तत्कालम् । निषेद्धा निषेधं करिष्यति ॥

राज्ञ उतेजनार्थं पुनरपि स्वदुःखमेवाह—

यदा द्वारभ्रान्त्या मणिरचितमिच्छावधिविश-

न्नथाघातं प्राप्तः पतित इह तस्मिन्नवसरे ।

भृशं संशोचन्तौ निभृतहसितौ दक्षतनयौ

गृहीत्वा हस्ते मां सृतिमदिशता तद्दहति हृत् ॥ १०१ ॥

यदेति । आघातं प्रहारम् । सृतिं मार्गम् । 'पन्थानः पदवी सृतिः' इत्यमरः ।  
दक्षतनयौ नकुलसहदेवौ ॥

अथ धृतराष्ट्रस्तन्निर्वन्धात्सर्वमङ्गीकृतवानित्याह—

अथैतन्निर्वन्धं गुरुतरमवेत्य क्षितिपतिः

सभां द्यूतस्यार्हा रचयितुमनुज्ञामथ ददौ ।



समानेतुं पाथोन्विदुरमनुनीयाप्यनुचिते

निदेशे चक्रे स प्रवणमनयाधीनहृदयः ॥ १०२ ॥

अथैतदिति । अनुनीयापीति अपिभिन्नक्रमः । अनुचितेऽपि निदेशे यथाकथं-  
चित्प्रवणं अनुकूलं चक्रे ॥

स गत्वा पार्थानां सदनमवदद्यत्कुमतिना

कुरूणां नाथेन स्वहृदि निहितं द्यूतविधये ।

ततः श्रुत्वाह्वानं विदुरवचनात्पाण्डुतनयः

स्मितं कृत्वा वाक्यं मितमिदमवोचन्निपुणधीः ॥ १०३ ॥

स इति । स्पष्टम् ॥

विभो क्षत्तः सर्वं तव विदितमेवास्ति जगति

प्रकर्षं बुद्धेश्च त्वदधिगतवन्तो वयमिह ।

स राजा लोकानां स्थितिर्विदुलप्राज्यधिषणः

कथं द्यूतक्रीडां कलहजननीं कन्दलयति ॥ १०४ ॥

विभो इति । क्षत्तः हे विदुर । त्वत् त्वत्तः ॥

समाहृतश्चाहं कथय न कथं यामि विमृश-

न्कलेर्द्युते वासः सकलजनमेधाधिकलितः ।

तथापि त्वं यन्मे ह्युपदिशसि कार्यं हितविधौ

विधेयं वा नो वा तदिह करणीयं भ्रुवमिह ॥ १०५ ॥

समाहृत इति । 'आहृतो न निवर्तेत द्यूतादपि रणादपि' इत्युक्तेः । द्यूते कलेः  
कलहस्य कलियुगस्य वा वासः सर्वजनविदित इत्यर्थः ॥

किंचास्मिन्कार्ये दैवमेव प्रधानम्, तदधीनश्च जनो न स्वाधीनः । 'मतिरुत्पद्यते तादृग्व्य-  
वसायोऽपि तादृशः । सहायास्तादृशा एव यादृशी भवितव्यता ॥' इति वाक्यादिति विदुरः  
प्रत्याह—

तथा पार्थेनोक्तः सदसि विदुरः प्राह मतिमा-

न्यासौ संदिष्टः सुतपरवशः कौरवपतिः ।

अभयं भयं वा परिणतिशुभं वाप्यशुभकृ-

न्न जानाति प्रायो व्यपगतविचारो नियतिमाक् ॥ १०६ ॥

तथेति । अशुभकृदिति कार्यस्य विशेषणम् । नियतिर्दैवम् । 'भाग्यं ह्यी नियति-  
र्विधिः' इत्यमरः ॥

इति श्रुत्वा धीमान्सहजपरियुक्तो द्रुपदजा-  
समेतः खं सैन्यं सकलमुपदिश्यानुगमने ।

रथारूढो दिव्याभरणवसनो धर्मतनयः

प्रयातः साशङ्को विदुरसहितो हास्तिनपुरम् ॥ १०७ ॥

इतीति । स्पष्टम् ॥

प्रविश्याथ प्रज्ञानयनभवनं योग्यविधिना

कृतातिथ्यः सर्वान्प्रणतिभिरथाभ्यर्च्य मुदितः ।

निशां नीत्वा प्रातः शकुनिरचितं द्यूतसदनं

विवेश स्वैर्भीमादिभिरपि चतुर्भिः परिवृतः ॥ १०८ ॥

प्रविश्येति । स्वैः । भ्रातृभिरिति शेषः ॥

अथाहूतो दुर्योधनसहितगान्धारपतिना

नृपः सोऽक्षक्रीडामभजत पृथायाः प्रथमजः ।

वृतो भीष्मद्रोणार्यमतनयबाह्वीककुरुराद्

कृपाश्वत्थामाद्यैर्विदुरनृपपुत्रप्रभृतिभिः ॥ १०९ ॥

अथेति । स्पष्टम् ॥

हिरण्यं कुप्याद्यं मणिनिचयमर्थौघमखिलं

निखर्वाब्जानेकप्रयुतनियुताद्यं यदपि च ।

महीमश्वाज्जात्याङ्गिरिसमशरीरानपि गजा-

नजैषीदुर्धूते कुटिलतरबुद्धिः स शकुनिः ॥ ११० ॥

हिरण्यमिति । कुप्यमिति ताभ्यां यदन्यत्तत्कुप्यमित्यर्थः । अर्थानां ओघम् ।  
'अर्थैर्विभवा अपि' इत्यमरः । जात्यानुत्तमजातीयान् ॥

ततोऽजैषीदुर्धूते नकुलसहदेवावनिलजं

गुडाकेशं पश्चाच्छकुनिकितवो धर्मतनयम् ।

अथैनं प्राहैवं द्रुपदतनयां द्यूतविधिना

पणीकृत्यात्मानं परिकलय मोक्षं जयसि चेत् ॥ १११ ॥

तत इति । परिकलय विचारय ॥

पराजैषीत्तामप्यथ शकुनिकर्णान्धतनया-

म्बिकापुत्रो हर्षं परतरमगुस्तत्र सदसि ।



विहायैतानन्ये क्षितिनिहतनेत्रा विमनसः

स्वन्नेत्राम्भोभिर्धिंगिति परमं दुःखमभजन् ॥ ११२ ॥

परजैषीदिति । अम्बिकापुत्रो धृतराष्ट्रः ॥

अथासौ संप्रेक्ष्य क्षितितलसमालोकनपरा-

ञ्जितान्धूते पार्थान्रवितनयमूचे कुरुपतिः ।

जितेयं दासीत्वं भजतु मम कृष्णा किमधुना

विलम्बः कार्येऽस्मिन्क्रियत इह सागच्छतु सदः ॥ ११३ ॥

अथेति । कृष्णा द्रौपदी । इह कार्यं किमधुना विलम्बः क्रियते । आगच्छतु आयातु ॥

अवाच्यं तदुर्व्योधनकथितमाकर्ण्य विदुरः

समुत्थाय क्रोधान्निखिलमनुजे शृण्वति सति ।

जगादोच्चैः क्रोधाद्भचनमिदमालोक्य च पुनः

समुद्भूतामन्दप्रतिघभरसंरक्तनयनः ॥ ११४ ॥

अवाच्यमिति । निखिलमनुज इति जाल्यभिप्रायमेकवचनम् । प्रतिघः कोपः ।

‘कोपः क्रोधामर्षरोषप्रतिघा’ इत्यमरः ॥

विदुरवाक्यं पञ्चभिराह—

अरे मन्द प्रज्ञानयनसुत किं ते व्यवसितं

न जानीषे शीर्षे निवसित इहाशीविषधरान् ।

किमर्थं कोपेनाकुलितमनसः पाण्डुतनया-

न्वृणीषे मन्दात्मन्मरणविधये स्वस्य सहसा ॥ ११५ ॥

अरे इति । सष्टम् ॥

न दासीत्वं प्राप्ता दुपदधरणीपालतनया

यतो न्यस्ता राज्ञा ध्रुवमियमनीशेन कुमते ।

कृतं ह्येतद्भूतं तव मरणबीजं कलय भो

समासने मृत्यौ भवति विपरीता किल मतिः ॥ ११६ ॥

नेति । पूर्वं स्वस्य द्यूते विजितत्वादनीशत्वम् ॥

पुरैवासौ राज्ञे कथितमसकृन्मे ध्रुवमहो

विनाशो द्यूतेऽस्मिंस्तव सुतशतस्यापि नियतः ।

कुलाङ्गारे पापे त्वयि शकुनिसापेक्षचरिते

निबद्धप्रेमायं भवतु फलभावपातकतरोः ॥ ११७ ॥

पुरैवेति । अस्मै राज्ञे धृतराष्ट्राय मे मया असकृत् बहुवारं किमुक्तं तदेवाह—अस्मि-  
न्यूते तव सुतानां शतस्याप्यवश्यं विनाशः । भविष्यतीति शेषः । दुर्योधनं प्रत्याह—  
कुलाङ्गारे इत्यादि ॥

एतैः सह विरोधे महदनिष्टमित्याह—

दिशां जेता जिष्णुर्हृतवकहिडिम्बादिसुभट-

प्रसिद्धव्यापारप्रथिततरकीर्तिः पवनजः ।

यमौ नित्यं शत्रुक्षपणकरणे बद्धनियमौ

न जानीषे किं रे यदिह विषमश्चासि सहसा ॥ ११८ ॥

दिशामिति । जिष्णुरर्जुनः । पवनजो भीमः ॥

तिष्ठन्तु भीमादयः, युधिष्ठिरक्रोध एव त्वां भस्मीकरिष्यतीत्याह—

न यावत्त्वां धर्माचरणशरणः साधुचरितः

क्षमी दान्तो मिथ्यावचनरहितो लोकमहितः ।

पुरा पश्यत्युग्रज्वलनकणमुग्दारुणदृशा

परं तावत्कूरं शमनवदनं पश्यसि न रे ॥ ११९ ॥

न यावदिति । पुरा पश्यति । प्रक्ष्यतीत्यर्थः । 'यावत्पुरा—'इति पुरायोगे लङ् लट् ।

इति क्षिप्तोऽत्यन्तं विदुरवचनैरप्यनुसर-

न्स कर्णादीन्दुष्टान्मनसि न च खिन्नोऽभवदसौ ।

अथ प्रातीकाम्यं द्रुपदतनयायाः स्वभवन-

स्थिताया हानार्थं ह्यदिशदवनीपालतनयः ॥ १२० ॥

इतीति । हानमाह्वानं तदर्थम् । 'द्वृत्तिराकारणाह्वानं' इत्यमरः । प्रातीकाम्य इति  
दूतस्याभिधानम् ॥

स दूतस्तद्राज्ञो वचनसमकाल द्रुपदजा-

सकाशं गत्वोच्चैरवददथ दुर्योधनवचः ।

जितां द्यूते त्वामाह्वयति धृतराष्ट्रस्य तनयो

नियोक्तुं त्वां दासी भवसि पणिता द्यूतसदने ॥ १२१ ॥

स दूत इति । उच्चैरिति । अन्तःपुरे प्रवेष्टुमशक्यत्वादुच्चैरित्युक्तम् ॥



अथैनं पप्रच्छ द्रुपदतनया द्यूतसदने  
 नृपः कस्माद्धेतोर्वत पणनमेवं समकरोत् ।  
 क एवं लोकेऽस्मिन्कथय परिदीव्येद्धृतमति-  
 र्यथा पार्थः स्वार्थाकुशलहृदयो बुद्धिविधुरः ॥ १२२ ॥

अथेति । स्पष्टम् ॥

अथो दूतः प्राह प्रथितकुलजेऽसौ तव पति-  
 र्यदा भीमं चान्यानपि निजमथात्मानमकरोत् ।  
 पणद्रव्यं पश्चात्त्वमसि पणितातो नरपतिः  
 सभायामस्यां त्वाह्वयति धृतराष्ट्रस्य तनयः ॥ १२३ ॥

अथो इति । स्पष्टम् ॥

किमात्मानं पूर्वं परिपणितवान्मां नु नृपतिः  
 सभां गत्वा पृष्ट्वा पुनरिह समायाहि सविधे ।  
 ध्रुवं ज्ञात्वा पश्चादयि नय सभां मामिति तथा  
 नियुक्तो दूतोऽसौ नृपसविधमागात्पुनरपि ॥ १२४ ॥

किमिति । स्पष्टम् ॥

द्रौपदीवाक्यमाह—

अये राजन्कृष्णा वदति सकलान्वः पुनरियं  
 न राज्ञोऽनीशस्य प्रभवति मयि स्वत्वमधुना ।  
 अनार्यं चेत्सर्वैरधिगतमहो दैवहतकै-  
 र्विनाशः सर्वेषां ध्रुवमपरिहार्यो हि भविता ॥ १२५ ॥

अये इति । स्पष्टम् ॥

तदधिकक्षेपवचः श्रुत्वा क्रुद्धः सन्दुःशासनं प्रेषितवानित्याह—

तथा दूतेनोक्तः सहजमथ दुःशासनमिदं  
 जगादासौ दुर्योधन इह मतेनाङ्गनृपतेः ।  
 अये दूतो भीमात्परमिह बिभेति त्वमधुना  
 बलादेनां कृष्णामुपनय करिष्यन्ति किममी ॥ १२६ ॥

तथेति । अङ्गनृपतेः कर्णस्य । मतेन संमतेन ॥

ततो गत्वा सोऽन्तःपुरभवनमेनामृतुमतीं  
 बलाद्धत्वा केशेष्वहह शठबुद्धिर्नृपसुतः ।  
 सनाथामप्यारादितरजनपत्नीमिव सभा-  
 मनैषीत्पार्थानां पुरत इह हा दैवहतकः ॥ १२७ ॥

तत इति । स्पष्टम् ॥

तथा नीतां कृष्णामरिकरगतामेकवसनां  
 रजोध्वस्तां वीक्ष्य क्षितिपतिसभा साश्रुनयना ।  
 न यातुं न स्थातुं समशकदथो किञ्चिदपि वा-  
 मिधातुं श्रोतुं वा हृदयकृतधक्कारवचना ॥ १२८ ॥

तथेति । हृदये कृतं धक्कारवचनं यथा । दुर्योधनभयादित्यर्थः ।

कर्णस्य द्रौपदीं प्रति वचनमाह द्वाभ्याम्—

अथावादीत्कर्णः किमिति न करोष्युन्नतमिदं  
 मुखाब्जं किं लज्जास्पदमिह भवत्याः कथय नः ।  
 तदैवेयं लज्जा द्रुपदतनयेऽद्भ्या परिहृता  
 वृता यल्लोभेन ध्रुवमिह तदा पञ्च पतयः ॥ १२९ ॥

अथेति । स्पष्टम् ॥

इदानीं गान्धारीतनयवशगासीप्सितमहो  
 समृद्धं ते कृष्णे परिहर पतीन्दीनमनसः ।  
 जितासि द्यूतेऽस्मिन्सुमुखि धृतराष्ट्रस्य धरणी-  
 पतेः पुत्रेणाद्य क्षममिह तदाज्ञानुसरणम् ॥ १३० ॥

इदानीमिति । स्पष्टम् ॥

ततोऽसौ दुष्टात्मा निजमनुजमाहातिशठधी-  
 रिमां दुष्टां पापां विगतवसनामाशु कुरु भोः ।  
 परीहासस्यैवं फलमनुभवत्वाशु कुटिला  
 पतीनां दासत्वं मम गतवतामद्य पुरतः ॥ १३१ ॥

तत इति । स्पष्टम् ।

अथासौ दुःखार्ता द्रुपदतनया वीक्ष्य दयिता-  
 न्परित्रातुं योग्यानपि समयबद्धान्विधिवशात् ।



सभायामानीता शरणरहिता जालपतिता

कुरङ्गीव त्रासाद्भृशतरमसौ कम्पममजत् ॥ १३२ ॥

अथेति । समयबद्धान् सलमयपाशबद्धान् ॥

तदानीमनन्यशरणा सा भगवत्स्मरणं कृतवतीति कथयितुं कविर्मनसो दूतत्वं परिक-  
लय्य कथां रचयति—

विचारं चाकर्षीदहह न पिता नापि दयिता

न पुत्रा न आता शरणमिह मेऽद्यास्ति न गुरुः ।

ऋते भक्ताधीनाद्यदुकुलवतंसादपर इ-

त्यञ्चो स्मरं स्मरं मुररिपुमहं यामि शरणम् ॥ १३३ ॥

विचारमिति । स्पष्टम् ॥

स चात्यन्तं दूरे क इह तमधावेदयति मे

समासन्नं दुःखं भृशमपरिहार्यं प्रयतनैः ।

तदर्थं खान्तं तत्सविधमुपनेत्यामि निजमि-

त्यसौ संबोध्य खं द्रुपदतनया चित्तमवदत् ॥ १३४ ॥

स चेति । प्रयतनैः प्रयत्नैः । खान्तं मनः । 'खान्तं हन्मानसं मनः' इत्यमरः ॥

अथान्यविषयासक्तिं त्यक्त्वा तत्परस्यैव चित्तस्य भगवति प्रवृत्तिरिति वक्तुं मनसः  
प्रशंसापूर्वकं खदूत्येऽलुकूलयितुं प्रार्थनामाह सप्तमिः—

हृषीकाणामीशं त्वमसि सकलानां त्रिभुवनं

क्षणाद्गन्तुं शक्तस्तदिह कलये दूत्यनिपुणम् ।

इतो गत्वा शीघ्रं मधुमथनपार्श्वं कथय मे

प्रवृत्तिं दीनाया भ्रुवमशरणाया हृदय भोः ॥ १३५ ॥

हृषीकाणामिति । 'इन्द्रियाणां मनश्चास्मि' इति गीतोक्तेः ॥

अयि खान्तं क्लान्ता भृशमहमिह त्वां पटुतरं

विधाने निश्चित्य भ्रुवमनुनयामि प्रणयतः ।

हृषीकाणामीशं कथमिदमयोग्यं तव पुनः

करिष्ये दूतत्वं तदिति किल मा गा विधुरताम् ॥ १३६ ॥

अयीति । स्पष्टम् ॥

‘न हि प्रयोजनमनुद्दिश्य मन्दोऽपि प्रवर्तते’ इति न्यायात्तत्र प्रवर्तयितुं महत्प्रयोजने  
समाधिस्थयोगिचित्तागोचरस्य भगवतो दर्शनेन ते महाल्लामो भविष्यतीति महत्प्रयोजन-  
माह—

महांस्ते लामोऽयं यदिह यमिनस्त्वां दृढतरं  
निरुद्धान्तर्युञ्जन्त्यसकृदनुकूलं प्रणयतः ।

समाधिस्था यस्य स्मरणविषये तं यदि पुरो

मनः साक्षात्पश्येः किमधिकमितस्तेऽस्ति कथय ॥ १३७ ॥

महानिति । यस्य स्मरणविषये योगिनस्त्वां दृढतरमन्तर्निरुद्धासकृद्वारंवारं युजन्ति  
तं यदि त्वं साक्षात्पश्येस्ततोऽधिकं किमस्ति ॥

पूर्वोक्तं हरीकेशत्वमेव प्रतिपादयति—

न नेत्रं रूपस्य ग्रहणकुशलं नापि रसनं

रसज्ञाने गन्धग्रहणविषये घ्राणमपि न ।

न शक्ता त्वक्स्पर्शानुभवजनने श्रोत्रमपि च

त्वया हीनं शब्दग्रहणपटु न स्यात्किमपरम् ॥ १३८ ॥

न नेत्रमिति । मनःसंयोगं विना इन्द्रियाणां स्वस्वविषयग्रहणासामर्थ्यमनुभवसिद्धम् ।  
तथा च महाभारतेऽश्वमेधपर्वणि मनोवक्ष्यानि—‘न प्राप्तिं मामृते घ्राणं रसं जिह्वा न  
वेति च । रूपं चक्षुर्न गृह्णाति त्वक्स्पर्शं नावबुध्यते ॥ न श्रोत्रं बुध्यते शब्दं मया  
हीनं कथंचन । प्रवरं सर्वभूतानामहमस्मि सनातनम् ॥’ इति । रसनं रसनेन्द्रियं  
रसज्ञाने शक्तं नेति योज्यम् ॥

लदनुचराणीन्द्रियाणि त्वां स्वस्वविषये नेतुं यतिष्यन्ते । तेषां मार्गं प्रवृत्तिरूपं विहाय  
निवृत्तिमार्गेण गमिष्यसि चेत्तत्प्राप्तिः सुलभा, नान्यथेत्याह—

रसज्ञघ्राणत्वक्श्रवणनयनानि प्रतिलब्धं

यतन्ते त्वां नेतुं यदपि च मनः स्वस्वविषयान् ।

तथापि त्वं साधो परिहरसि चेद्धर्मविषयं

मदीयोऽयं चित्ताभिलषितविधिः सेत्स्यति तदा ॥ १३९ ॥

रसज्ञेति । ‘इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरन्ति प्रसभं मनः’ इति गीतोक्तेः ॥

प्रवृत्तिमार्गे भयं प्रदर्शयति—

अये कामः क्रोधः प्रचुरतरलोभः स च मदो

महामोहः सेष्योऽध्वनि किल वसन्त्यत्र नियतम् ।



व्रजन्तं ते सार्थं प्रबलमपि मुष्णन्ति तदहो

मदीयं त्वं मागा हृदय कलयेदं हितवचः ॥ १४० ॥

अथे इति । कामादयश्चौरा मुष्णन्ति । धर्मरूपं धनमिति शेषः । हे हृदय, त्वं तत्र मा गाः । मदीयं इदं हितवचः कलय ॥

अस्मिन्मार्गे खेदश्चापि नेत्याह—

अहो खेदः सोढुं कथमपि न शक्योऽध्वजनितो

मयेति ब्रूषे चेच्छृणु हृदय यद्वन्नि भवते ।

चिदानन्दाकारं भवजलधिसारं कलयतः

समारम्भो भावी श्रमनिकरनाशैकनिपुणः ॥ १४१ ॥

अहो इति । स्पष्टम् ॥

किं च तत्समीपं गच्छतस्ते स एव श्रेयः कर्तव्याह—

स ते मार्गे श्रेयो दिशतु शुभवृत्तसर्वजगता

यदीयं सौन्दर्यं हृदयहरणं गोपसुहृदशाम् ।

मुमुक्षूणां ध्येयं विपदुदधिसंसारतरणि-

र्विपन्नानां चिन्तामणिरखिलवाञ्छार्पणविधौ ॥ १४२ ॥

स ते इति । तरणिर्नौका ॥

पुनरपि शीघ्रं गमनं प्रार्थयते—

विलम्बं मा कार्षीः कुतुकतरलं कापि भव मा

त्यजात्यन्तं रूपादिषु च परमासक्तिमनघ ।

इतो गन्तव्यास्ति त्रिभुवनललामाद्भुतनिधिः

पुरी द्वार्वत्याख्या निखिलनगरीशेखरमणिः ॥ १४३ ॥

विलम्बमिति । कुतुकं कुतूहलम् । गन्तव्यदेशमाह—इत इति । द्वार्वती द्वारिका ॥

अथ त्रयोदशमिर्द्वारिकां वर्णयति—

समुद्रेणाक्षिता परित इह हेमाच्छवरणा

निधानं दिव्यानां समुपकरणानां मणिमयी ।

विचित्रा वृष्णीनां विजितसुरयानैर्गृहवैरै-

र्नरैरप्यच्छभैर्विधमणिवस्त्रौघसुभगैः ॥ १४४ ॥

समुद्रेति । वरणः प्राकारः । मुरयानं विमानम् ॥

जना यत्रागारेष्वतिलसितसन्मङ्गलमह-  
 प्रसङ्गात्संजातैरविरतमृदङ्गानकभवैः ।  
 प्रतिध्वनैरारादपि जलदगर्जाधिकरवै-  
 र्मयूराणां नृत्योत्सवमनुभवन्ति प्रतिदिनम् ॥ १४५ ॥

जना इति । अतिलसितसन्मङ्गलरूपा ये महा उत्सवाः । 'मह उद्भव उत्सवः'  
 इत्यमरः । तेषां प्रसङ्गात् संजातैः ॥

यदागारेष्वभ्रंलिहविविधसौधोच्चशिखर-  
 स्थितैः कुम्भैरन्तःशुषिरविलसद्दीपकलिकैः ।  
 विनिद्राणां कान्ताविरहविधुराणामुडुगण-  
 भ्रमः प्रावृट्त्तम्यामतिमिरमग्न्यां भवति च ॥ १४६ ॥

यदागारेष्विति । विनिद्राणामिति । तत्र हेतुः—कान्ताविरहविधुराणामिति । प्रावृ-  
 ट्त्तम्याम् । 'रजनी यामिनी तमी' इत्यमरः । शुषिरं छिद्रम् ॥

सुरद्रोः सत्पुष्पावलिललितसद्गन्धसुभृतै-  
 र्नितान्तं कस्तूरीमृगमदमहामोदलसितैः ।  
 चतुर्भ्यो भागेभ्यो हृदय हरितां वायुभिरहो  
 समायातैः सार्था क्रियत इह सा गन्धवहता ॥ १४७ ॥

सुरद्रोरिति । कस्तूरीयुक्ता मृगाः कस्तूरीमृगास्तेषां मदः कस्तूरी तस्य यो  
 महानामोदस्तेन लसितैः हरितां दिशां चतुर्भ्यो भागेभ्यः प्रदेशेभ्यः समायातैर्वायुभिः  
 सा गन्धवहता गन्धवहत्वं सार्था यथार्था क्रियते इत्यन्वयः । 'आशाश्च हरितश्च ताः' इत्य-  
 मरः । 'रोमभिर्विरलैः खल्पैर्युतः कस्तूरिकामदः' इति केशवः । हृदयेति संबोधनम् ।  
 'कस्तूरी स्यान्मृगमदः' इत्यमरः ॥

विचित्रैरुद्यानैस्तिलकसहकारद्रुपनसा-  
 नसल्लक्षद्राक्षाबकुलसरलेन्द्रद्रुमधुकैः ।  
 तमालश्रीपर्णीवरणकृतमालाक्षकदली-

शमीजम्बूजम्भकमुकलकुचाशोकसहितैः ॥ १४८ ॥

विचित्रैरिति । उद्यानैर्व्याप्तेति द्वितीयश्लोकेनान्वयः । कीदृशेरुद्यानैः । तिलकादि-  
 सहितैः । तिलकः क्षुरकः वृक्षविशेषः, सहकारद्रुः आम्रः, पनसः कण्टकीफलः, अनसो  
 वन्धूकः, लक्षो वटः, द्राक्षा मृद्रीका, बकुलः केसरः, 'पूतद्रुः सरलः पूतिकाष्ठम्' इत्यमरः ।  
 इन्द्रद्रुः ककुभोऽर्जुनः । मधुकः प्रसिद्धः । 'मधूको मधुकोऽपि च' इति द्विरूपकोशः ।



मालः प्रसिद्धः, श्रीपर्णी वृक्षविशेषः, वरुणो वरुणः सेतुः । 'आरेवतव्याधिघातकृत-  
मालमुपर्णकाः' इत्यमरः, अक्षो विभीतकः, कदली रम्भा, शमी जम्बूध्व प्रसिद्धे,  
जम्भः जम्भीरा इति प्रसिद्धः, लकुचः "बहुहरः" इति भाषायाम् ॥

पियालद्रुश्लेष्मातकवदरनारङ्गविषम-

च्छदप्लक्षसंसिभुवतरुकदम्बादिललितैः ।

लताभिर्मालत्यादिभिरपि सुमौघातिललित-

प्रवालाभिर्व्याप्ता तव नयनयोर्यास्यति पथि ॥ १४९ ॥

पियालेति । 'राजादनं पियालः स्यात्' इत्यमरः । श्लेष्मातकः 'लहसोडा' इति  
भाषायाम् । विषमच्छदः सप्तपर्णः, प्लक्षः पिप्पलपादपः । तेन पूर्वश्लोके न पौनरुक्त्यम् ।  
तथा च हैमः—'प्लक्षाऽश्वरथे जटिनि पक्षके' इति । पीलुः प्रसिद्धः । सुवतरुर्विकटतः  
सुवावृक्षः । कदम्बः प्रसिद्धः । सुमानामोघः । 'प्रसूनं कुसुमं सुमम्' इत्यमरः । 'प्रवा-  
लोऽस्त्री किसलये वीणादण्डे च विद्रुमे' इति हैमः । लताभिर्व्याप्तेति संबन्धः ॥

स्वकीयं कौशल्यं त्रिभुवनविचित्रं प्रथयता

सहस्राक्षप्राचीपतिधनदवासाँल्लधयता ।

कृता दिव्योपायैर्विविधमणिसंयोगघटिता

यदूतंसंप्रीत्यै सुभग सुरतक्षणास्ति रचिता ॥ १५० ॥

स्वकीयमिति । सुरतक्षणा विश्वकर्मणा ॥

सभारामागारत्रिदशसदनब्राह्मणगृह-

प्रपावापीकूपाङ्गणविततरथ्यापरिवृता ।

अगण्यैः पण्यैर्घर्मृतविपणिवीथीपारेसरा-

धरारत्नं रत्नाकरपरिवृता सा विजयते ॥ १५१ ॥

समेति । 'सभा द्यूतसमूहयोः शालायां च' इति हैमः । आराम उपवनम् । विपणिः  
पण्यवीथिका ॥

प्रविश्य त्वं तस्या रुचिरकुरुविन्दाश्मगरुडा-

पलस्वच्छाच्छाभामरपतिमणीवज्रशकलैः ।

विना वर्षाकालं त्रिदशपतिचापायुतमतिं

दधत्यां दृष्ट्यायां निजनयनयोः प्राप्नुहि फलम् ॥ १५२ ॥

प्रविश्येति । 'कुरुविन्दस्तु पीते स्यादतिरक्तेऽपि' इति केशवः । गरुः पलो हरि-  
न्मणिः । अतिशयेन अच्छा अच्छाच्छातिनिर्मला भा यस्याः । अमरपतिमणी इन्द्रनील-

मणिः । 'मणिर्द्वयो रश्मिजातौ' इत्यमरे जीत्वमुक्तम् । वज्रं हीरकम् । एवं च पद्मवर्णै-  
र्मणिमिरिन्द्रायुधसाम्यम् ॥

यदीयान्यागाराण्युडुनिकरराट्कान्तमणिभि-

र्लसत्कुड्यान्यन्तःकरणजलमुञ्चि प्रतिलवम् ।

सदा कुर्वन्त्यम्भोधरसमयसुभ्रान्तिमतुलां

निशीथिन्यां चन्द्रोज्ज्वलकरसितायां प्रतिदिनम् ॥ १५३ ॥

यदीयानीति । उडुनिकराणां तारकाणाम् । 'तारकाप्युडु वा क्षियाम्' इत्यमरः ।  
निकरः समूहस्तस्य राट् इन्दुः । चन्द्रकान्त इत्यर्थः ॥

सुराधीशं जित्वा समिति सगणं यादवपति-

र्धरायामानीतं प्रथितगुणयुक्तं सुरतरुम् ।

निवासे सत्यायाः स्वयमथ समारोप्य जगता-

मधीशस्तां धन्यामकृत रविकन्यापतिरसौ ॥ १५४ ॥

सुराधीशमिति । सत्यायाः सत्यभामायाः । समारोप्य रोपयित्वा । रविकन्या  
कालिन्दी ॥

अमङ्गिः सौरभ्यादुपरि परितः षट्पदगणै-

र्दधद्विश्लत्रस्य श्रियमनुपमां निर्जरतरुः ।

समस्तानां क्षोणीरुहवरगणानामवितथं

प्रभुत्वं यत्रासौ कथयति निजं खान्त सततम् ॥ १५५ ॥

अमङ्गिरिति । स्पष्टम् ॥

अथ तस्याः समप्रवर्णने सामर्थ्यामाचमाम्—

यदीयं सौभाग्यं कथयितुमलं चेत्किल भवे-

दनन्तो द्रष्टुं वा यदि दशशताक्षः प्रभवति ।

निवस्तुं च श्रीशो यदुकुलसुधांशुः स भगवा-

नवदयं योग्यः सा कथय कथनीया कथमिव ॥ १५६ ॥

यदीयमिति । अनन्तः शेषः । दशशताक्ष इन्द्रः ॥

सहस्रं सौधानां भवति किल यत्षोडशमितं

सुयुक्तं चाप्यष्टोत्तरशतमितैर्दिव्यसदनैः ।



स तत्र प्रद्युम्नोद्धवहलधराक्रूरशिनिजो-

ग्रसेनाद्यैर्युक्तो वसति किल यत्र प्रभुरसौ ॥ १५७ ॥

सहस्रमिति । 'सौधोऽब्नी राजसदनम्' इत्यमरः ॥

अथ द्वाभ्यां श्रीकृष्णं वर्णयति—

दुकूलं हेमाभं निजकटितटेऽसौ परिदध-

त्सुकाञ्चया रत्नानां निविडमुपनद्धं यदुपतिः ।

दधानः श्रीवत्सं हृदि सुविलसत्कौस्तुभमणि-

र्महानन्दाम्भोधिर्नयनपथमायास्यति स ते ॥ १५८ ॥

दुकूलमिति । स्पष्टम् ॥

भगवच्चरणचिह्नान्याह—

ध्वजच्छत्राम्भोजाङ्कुशकुलिशसत्कुम्भसुधनु-

र्गदाशक्त्यङ्गुष्ठस्थितयवमुचक्रादिलसितौ ।

नखेन्दुज्योत्स्नाभिर्विधुतनिविडध्वान्बन्धनिधये

हृदि ध्यातौ भक्तैर्हृदय चरणौ द्रक्ष्यसि हरेः ॥ १५९ ॥

ध्वजोतिः । स्पष्टम्

समग्रतदीयाङ्गवर्णने स्वस्यासामर्थ्यमाह—

यदन्वेषे शेषा प्रभवति मनीषा न यमिना-

मुपश्लोके यस्य श्रुतिरपि च मूकेव भवति ।

तदीयान्यङ्गानि स्फुटमिह मनोज्ञानि सकला-

न्यहं वक्तुं शक्ता कथमिव भवेयं जडमतिः ॥ १६० ॥

यदन्वेष इति । स्पष्टम् ॥

अथ स्वसंदेशकथनप्रकारमाह—

निपत्य त्वं श्रीमच्चरणकमलाधः सुभग ह-

न्मदीयं संदेशं कथय कथयाम्यद्य सकलम् ।

न चानन्दाम्भोधौ हरिचरणवीक्षामृतमये

निमग्नं भूत्वा मे कथितमखिलं विस्मर मनः ॥ १६१ ॥

निपत्येति । स्पष्टम् ॥

अयेऽहं दुःखार्ता शरणमुपयातासि भवतः

प्रणम्य त्वां याचे हृदय करणीयं समुचितम् ।

श्रवश्चक्षुर्ग्राणप्रभृतिकरणानां परवशं

न भूया नो चेद्धा ध्रुवमिह हताहं द्रुपदजा ॥ १६२ ॥

अये इति । श्रवः कर्णः । करणानामिन्द्रियाणाम् ॥

गृहीत्वा प्रेमोपायनमथ विनीतेन भवता

समाराध्यः स्वामी बत गरुडगामी मम विशुः ।

दयासिन्धुर्दानोद्धरणधृतबुद्धिर्मदुदितं

विशेषादेवासौ हृदि करुणया धास्यति हरिः ॥ १६३ ॥

गृहीत्वेति । प्रेमरूपायनम् ॥

इति स्वान्तं वाक्यैर्निजमभिमुखीकृत्य सरल-

स्वभावा नेत्राम्भःस्रुतिसततधाराद्रसुतनुः ।

तदीयध्यानोत्थप्रमदजनितोद्दामपुलका

जगाद श्रीकान्तं प्रति परमदुःखं द्रुपदजा ॥ १६४ ॥

इतीति । स्पष्टम् ॥

अथ स्वीयमनन्यनिवार्यमसाधारणं दुःखं निवेदयन्ती भगवतः स्वरक्षणत्वरायै बहुधा संबोधयन्ती प्रार्थयते—

दयासिन्धो बन्धो निखिलजगतो यादवपते

जगन्नाथ स्वामिन्ब्रजजनविपन्नाशनपटो ।

बकीघातिन्वत्सासुरहर तृणावर्तशमन

प्रलम्बारिष्टघ्न द्विपदलन केशिप्रमथन ॥ १६५ ॥

दयासिन्धो इति । स्पष्टम् ॥

सुराधीशाखर्वप्रततमदगर्वप्रशमन

प्रभो लक्ष्मीकान्त ब्रजजनसुधांशो मुररिपो ।

ब्रजाधीश श्रीशामृतमथन तार्क्ष्यध्वज जग-

त्प्रभो विष्णो जिष्णुप्रियसख सखे गोकुलपते ॥ १६६ ॥

सुराधीशेति । स्पष्टम् ॥



मधुध्वंसिन्दैत्यान्तक नरहरे कैटभरिपो

हयग्रीव श्रुत्युद्धरण सुरसंघैकशरण ।

हिरण्याक्षप्राणापहरणपटो शूकर धरा-

धर स्वामिन्नागाधिपशयन कूर्माकृतिधर ॥ १६७ ॥

अधुध्वंसिन्निति । स्पष्टम् ॥

कलिद्रोहिन्सत्यप्रिय नरकहृच्छाल्वशमन

क्षितिध्रुवाजन्यप्रबलभरहारिचरवर ।

त्रिलोकीसद्रत्नाच्युतसुभग गोपीरमण भो

परानन्दाम्भोधे निखिलजगदात्मनुरपते ॥ १६८ ॥

कलिद्रोहिन्निति । स्पष्टम् ॥

एवं संवोधनैः स्वामिमुखीकृत्य स्वदुःखं निवेदयति—

अगाधापद्माधाकुलहृदमसाधारणकृता-

पराधा गान्धाराधिपसहितराधासुतवशाः ।

तुदन्तीमे धाराधरतुलितकान्ते दय धरा-

धराद्वेराधार लवधरण राधारमण माम् ॥ १६९ ॥

अगाधेति । अगाधा महती या आपद्माधा तथा आकुलहृदं मां असाधारणः कृतोऽपराधो यैः । हे धाराधरतुलितकान्ते दय लवस्य पोतस्य धरण मत्स्यावतारे तथा करणात् ॥

उदासीना दीना मृदुहसितहीना नतमुखी

निलीना खेप्वङ्गेप्वहह सुखहीना यदुपते ।

निहीना कीनाशाधिकभयकरैरन्धतनयैः

समायामासीना दुपदतनया पीड्यत इह ॥ १७० ॥

उदासीनेति । कीनाशो यमः ॥

पवीनामाघातैरशुभजविधीनामिव गणै-

रहीनामुग्रैर्वा फणसमुदयैरेभिररिभिः ।

बिभेमि श्रीदीनोद्धरण किल हीनाद्य भवता

शिनीनामीशात्र श्वसिमि किल पीनाहिरिव या ॥ १७१ ॥

पवीनामिति । 'कुलिशं सिद्धुरं पविः ।' अशुभजानां विधीनां पापफलानाम् ॥

अयि क्षुद्रा रुद्रानुचरहृदयद्रावणविधि-

प्रगल्भा भद्राद्य प्रभुवर हरिद्राभवसन ।

सुभद्राबन्धो द्रागरिगणसमुद्राभिपतितां

प्रबाधन्ते तन्द्रां परिहर महेन्द्रानुजविधौ ॥ १७२ ॥

अयीति । क्षुद्रा अधमाः । पुनः किंभूताः । रुद्रानुचरेति । एतेषामतिदारुणं कर्म दृष्ट्वा  
तेषामपि हृदयं द्रवतीति भावः । भद्रैः कल्याणैराद्य पूर्ण । तन्द्रां आलस्यं परिहर ॥

अगाधे दुःखाब्धौ वत निरवलम्बेऽस्मि पतिता

भवाम्बोधेरुद्धारक कथमुदासोऽसि भगवन् ।

विलम्बं नाकार्षीरिषहर गजाजामिलकृते

मदुद्गारे शक्तः किमसि न विभो दुष्टदलन ॥ १७३ ॥

अगाध इति । स्पष्टम् ॥

दुष्टदलनत्वमाह चतुर्भिः—

महामीनः सत्यव्रतमवति क्रूरमोऽपि च भवा-

न्वहत्यद्रिं पृष्ठे धरति धरणीं शूकरवपुः ।

नृसिंहः प्रह्लादासुरजनकहृद्धारयति भो

बलैः प्राज्यं राज्यं कपटबदुरूपो हरति च ॥ १७४ ॥

महामीन इति । सत्यव्रतं राजानम् । अद्रिं मन्दराचलम् ॥

सुदुर्दान्तं धर्माद्विमुखमखिलक्षोणितलगं

निहन्ति क्षत्रं द्राक्शितपरशुमात्रोपकरणः ।

दशग्रीवं कुम्भश्रवणमपि सुग्रीवहनुम-

न्नलक्षाधीशामिप्रवरसुतयुक्तो विजयते ॥ १७५ ॥

सुदुर्दान्तमिति । कुम्भश्रवणः कुम्भकर्णः । ऋक्षाधीशो जाम्बवान् । अमिप्रवरसुतो  
नीलनामा वानरः । विजयते । 'विपराभ्यां जेः' इत्यात्मनेपदम् ॥

स एव त्वं संप्रत्यपि हलधरभ्रातृसहितो

वचोमार्गातीतान्यतिशयितकर्माणि भगवन् ।

वकीघातादीनि स्मृतिमुपगतान्यप्यघहरा-

न्यहो लोके विख्यापयसि कमलावल्लभ विभो ॥ १७६ ॥

स एवेति । संप्रत्यस्मिन्नवतारे ॥



निजं पूर्णानन्दानुभवमपि संत्यज्य भगव-

न्नितीत्यं सद्भक्तावनकरणदीक्षापरवशः ।

विधत्से रूपाणीत्यमरवर संचिन्त्य मनसा

दयालो त्वां हित्वा कतममुपयामीह शरणम् ॥ १७७ ॥

निजमिति । खानन्दानुभवादपि ते परोपकार एव मुख्य इति ॥

अये सर्वज्ञस्त्वं व्यसनमिदमल्पेतरमहो

विदित्वापि खामिन्मयि कथमुदासोऽसि भगवन् ।

भृशार्ताहं रोदिम्यतिशयितदुःखाब्धिपतिता-

विता श्रीमन्नान्यस्त्वमिह मृदुभावं भज मयि ॥ १७८ ॥

अये इति । अविता रक्षकः ॥

इतीदं संदेशं सकलमवधार्य प्रचलितुं

समुद्युक्तं यावद्बुपदतनयाचित्तमभवत् ।

तदैवान्तर्यामी निखिलजगतामार्तिहरणः

समुत्तस्थौ हित्वा शयनतलगां भीष्मकसुताम् ॥ १७९ ॥

इतीति । स्पष्टम् ॥

अये नाथ खान्तं किमिति तव चिन्ताकुलमिति

प्रवृत्तिं पृष्टोऽसौ सुमशरजनन्या सचकितम् ।

स्रवन्नेत्राम्भोभिः स्खलितवचसाङ्गेन पुलका-

चितेनासौ कृष्णाव्यसनमतिकष्टं समवदत् ॥ १८० ॥

अये इति । सुमशरजनन्या रुक्मिण्या ॥

अयि प्रद्युम्नाम्बु द्रुपदतनया कर्णशकुनि-

प्रधानेन प्रज्ञानयनतनयेनाद्य सदसि ।

समानीता भीता दशवदननीता परवशा

यथा सीता तद्वत्परिभवभुवं साद्य गमिता ॥ १८१ ॥

अयीति । प्रद्युम्नाम्बेति । 'अम्बार्थनद्योः-' इति ह्रस्वः ॥

तथा न प्रद्युम्ने त्वयि च मम वैदर्भि न तथा

न देवक्यां प्रेमा भवति वसुदेवेऽपि न तथा ।

न भामायां नो वाग्रज इह न चात्मन्यपि यथा  
 ह्यनाथायां तस्यां द्रुपदतनयायां सुदति मे ॥ १८२ ॥  
 तथा नेति । भामायां सत्यभामायाम् । अग्रजे बलदेवे । आत्मनि स्वदेहे ॥  
 न मत्तोऽन्यस्तस्याः कचिदपि कदाचित्प्रियतमः  
 सुतो भ्राता तातः पतिरपि महत्वास्पदमिह ।  
 अतस्ताक्षर्यं स्मृत्वा झटिति विपदन्ताय सुदति  
 प्रयास्ये तत्राहं न हि समुचितं कालहरणम् ॥ १८३ ॥  
 न मत्त इति । ममत्वास्पदं प्रेमास्पदम् । झटिति शीघ्रम् । 'द्रागञ्जटिल्यज्जसाहाय-'  
 इत्यमरः । कालहरणं विलम्बः ॥  
 इतीदं तामुक्त्वा मितवचनमत्यन्ततरलः  
 स्मृतायातं सद्यो गरुडमधिरुद्धाथ सभगात् ।  
 स तावद्दुष्टात्माग्रजवचनवश्यो द्रुपदजा-  
 म्वराकर्षं कर्तुं सविधमुपयातोऽभवदथ ॥ १८४ ॥  
 इतीति । अम्बराकर्षं वल्गाकर्षणम् । तरलस्त्वरावान् ॥  
 तदालोक्य क्रोधानलकलितमूर्तिः प्रभुरसा-  
 वदश्यो व्योमस्थः कलितकुतुकः कालकलनः ।  
 मदं दूरीकर्तुं सुबलतनयान्धात्मजरवि-  
 प्रसूतानां कंचिद्विधिमतुलमन्यं रचितवान् ॥ १८५ ॥  
 तदेति । कालं कलयतीति कलनः । अधुना न मारणीया एते अग्रे सर्वराज्ञां वधस्य  
 कर्तव्यत्वात् ॥  
 प्रकारान्तरमेवाह त्रिभिः—  
 स कर्तुं भक्ताया द्रुपदतनयायाः प्रियमसा-  
 वकर्तुं गान्धारीसुतहृदयदुर्वाञ्छितमहो ।  
 तुरीवेमाभावे पटशतविधानेऽपि च तथा-  
 न्यथाकर्तुं शक्तः कुरुसदसि दृष्टो गगनगैः ॥ १८६ ॥  
 स इति । अन्यथाकर्तुमिति कारणं विनापि कार्यमुत्पादयितुमित्यर्थः । कर्तुमकर्तुम-  
 न्यथाकर्तुं समर्थ इति त्रितयं तदानीमेव संपादितम् ॥  
 सितैः पीतैः श्यामैर्हरितवसनैः स्वर्णरचना-  
 विचित्रैः सच्चित्रोल्लिखनपरमाश्चर्यजनकैः ।



दुकूलैः कौसुम्भैरतिललितमाञ्जिष्ठसलिला-

रुणैः सूक्ष्मैर्नीलैरपि वसनकृत्कौशलयुतैः ॥ १८७ ॥

सितैरिति । विचित्रैराश्चर्यजनकैः ॥

पलाशाभैर्नानाविधकिसलयाकारविजय-

प्रगल्भैः सत्सूचीरचितखगपुष्पादिरचनैः ।

समाच्छन्नानन्तरपि विविधवासोविरचिता

तदा पाञ्चालीव ध्रुवमजनि पाञ्चालतनया ॥ १८८ ॥

पलाशाभैरिति । हरिद्वर्णैरित्यर्थः । 'पालाशो हरितो हरित्' इत्यमरः । किसलया-  
नां नवपल्लवानां य आकारस्तज्जयप्रगल्भैः । सन्ति समीचीनानि यानि सूचीरचितानि खगानां  
शुक्लयूरादीनां पुष्पाणां च विविधानां रचनानि 'कसीदा' इति भाषायां प्रसिद्धानि तानि  
येषु तैर्वसनैराच्छन्ना विविधवासोभिर्विरचिता पाञ्चाली कृत्रिमपुत्रिकेव । 'पाञ्चालिका  
पुत्रिका स्यात्' इत्यमरः । पाञ्चालो ह्यपदस्तस्य तनया द्रौपदी ॥

अथ तदानीं दुःशासनावस्थामाह—

अथाकर्षन्नस्या वसनमधिसंसद्भृदि वह-

न्नाभिप्रायं दुष्टं शकुनिसहजादित्यजवशः ।

सभास्थैः साश्चर्यैः स्तिमितनयनैः पाण्डुतनयै-

र्नृपैरन्यैर्दृष्टः शिथिलितभुजो नान्तमगमत् ॥ १८९ ॥

अथाकर्षन्निति । संसदीत्यधिसंसत् । सहजो दुर्योधनः । अन्तं वस्त्राणां समाप्तिम् ॥

अमन्नेत्रस्तन्द्राकुलितविकलाङ्गोऽतिविचशः

समुद्भूतस्वेदोऽनधिगतनिजाभीप्सितलवः ।

सदा मानी दुःशासन इति स दुर्योधनहिता-

मिलाषी पापात्मा न्यपतदधमस्तत्र सदसि ॥ १९० ॥

अमन्नेत्र इति । तन्द्रा आलस्यं तथा आकुलितानि विकलानि विह्वलान्यङ्गानि  
यस्य सः ॥

पाण्डवैस्तु तदानां तत्प्रभावो ज्ञात इत्याह—

विना दीनोद्धारं भवजलधितारं व्रजवधू-

हृदो हारं रूपद्रविणजितमारं नरवरम् ।

त्र० गु० १२

कृपापारावारं क इह दयितां रक्षितुमलं

पृथापुत्रैरेवं मनसि नियतं तर्कितमभूत् ॥ १९१ ॥

चिनेति । मारः कामः । 'मदनो मन्मथो मारः' इत्यमरः । तर्कितं विचारितम् ॥

प्रस्तुतां कथामुपसंहरन्सर्वेषां स एव शरण्य इत्याह—

इति स्वीयान्भक्तानवति बहुधाऽकारणसुह-

त्प्रदेशोऽयं कश्चित्कथित इह दृष्टान्तविधये ।

रजःपुञ्जानुर्व्यां दिवि च गणयेद्योऽपि भगणं

न शक्तः सोऽप्यस्याखिलगुणगणान्संकलयितुम् ॥ १९२ ॥

इतीति । प्रदेशो दिक्प्रदर्शनम् । संकलयितुं वक्तुम् ॥

तं विहाय तव कुत्रापि स्थैर्यं न भविष्यतीति चित्तं प्रत्याह—

कलाः सर्वा ज्ञात्वा भ्रमधनकृते चित्तजगति

क्षितीशानाराध्य द्रविणनिचयानर्जय बहून् ।

अनेकैः शास्त्रोत्थैर्धिमलय यशोभिर्जगदिदं

हरौ हित्वा प्रेम क्वचिदपि गतिर्नास्ति भवतः ॥ १९३ ॥

कला इति । स्पष्टम् ॥

तद्भजनं विना सर्वं व्यर्थमित्याह—

अविद्येयं विद्या भवति भगवद्भक्तिरहिता

न चेद्विष्णोः प्रेमप्रसृमरमहानन्दमहिता ।

न तावच्चाञ्चल्यं त्यजति च मनोवृत्तिविहगी

न यावच्छ्रीकृष्णस्मरणरससिन्धौ निपतति ॥ १९४ ॥

अविद्येति । भगवद्भक्तिरहिता विद्याप्यकिञ्चित्करत्वादविद्यैव । 'सा विद्या तन्मति-  
र्यया' इत्युक्तत्वात् ॥

न केवलं कथामात्रमिदम् । उपदेशोऽप्ययं सर्वेषामित्याह—

इति स्मारं स्मारं तव गुणगणान्यादवपते

मनोदूतं योऽन्यस्त्वयि निजकृते प्रेषयति चेत् .

न मुञ्चस्येनं तत्प्रणयरशनाशृङ्खलितह-

द्विभो भक्ताधीन श्रुतिशिखरमृग्योऽपि भगवन् ॥ १९५ ॥

इतीति । स्पष्टम् ॥



त्यद्भजनं विना कथं मे संसारतरणं भविष्यतीति शोचन्नाह—

अये संसाराब्धौ महति पतितोऽघौघनिचितः

कलत्रापत्यस्वप्रणयविवशः सत्यरहितः ।

सदा लोभक्रोधस्सरपरवशो भक्तिरहितः

प्रभो संसाराब्धिं कथमिव तरिष्यामि भगवन् ॥ १९६ ॥

अये इति । अघौघेति । 'कलत्रं पुत्रिनौषधम्' इत्यमरः ॥

निःसाधनस्य मे करुणाकूपारेण भवतैवोद्धारः कर्तव्य इत्याह—

मदुद्धारे हेतून्यदि मृगयसे हन्त कठिनो

विधिः पापात्माहं विषयविवशो भक्तिरहितः ।

दयालुश्चेत्सत्यं यदि भवसि निःसाधनमपि

प्रभो दीनं माधुद्धर करुणया दुःखजलधेः ॥ १९७ ॥

मदुद्धारे इति । विधिः प्रकारः कठिनः । साधनहीनत्वान्ममेत्यर्थः ॥

सांप्रतं त्वचरितामृतभवाद्येनैव संसारतरणम्, नान्योपाय इत्याह—

तिरोषाय सीयं त्रिशुवनमनोहारि ललितं

स्वरूपं यच्चाजानाद्भवति कृतकृत्यो जन इह ।

कथं मुच्येतासौ पुनरिति विचिन्त्य स्वचरिता-

मृताब्धिं यस्तेने स वसतु मदीये हृदि हरिः ॥ १९८ ॥

तिरोधायेति । स्पष्टम् ॥

स कोऽपि ग्रीणोपीजनहृदयहारी प्रतिदिनं

सदा ध्येयो नान्यः श्रव इह भवाम्भोधितरणे ।

यदीयं नामेदं जगदघमिदादीक्षितमहो

स्मरन्भक्तः प्रेमामृतरसनिमग्नो विजयते ॥ १९९ ॥

स कोऽपीति । स्पष्टम् ॥

अत्र ग्रन्थे गुणलंकारसाधभावेऽपि भक्तानां रुचिर्भगवद्गुणवर्णनासक्तानां सहृदयानां भविष्यत्येवेत्याह—

न संदर्भे प्रौढिर्न च गुणसमूहो न कविता-

परीपाकः कश्चित्पदसुघटनाप्यत्र न तथा ।

तथापि श्रीकान्तप्रगुणकथनेनात्र सुधियां

भवेच्चित्तासक्तिर्यदि फलवती स्यात्कृतिरियम् ॥ २०० ॥

न संदर्भ इति । स्पष्टम् ॥

भगवत्परायणैस्तच्चरितामृतश्रवणलब्धैरिदमवश्यमादरणीयमेवेति प्रार्थयते—

यदि श्रीमन्नन्दात्मजचरणराजीवमधुनः

समाखादासक्तो भवति भवतां चित्तमधुपः ।

कथायां वा तुच्छीकृतसुरसुधायां मधुरिपो-

र्मनोदूतं काव्यं शृणुत सरसं भक्तिरसिकाः ॥ २०१ ॥

यदीति । स्पष्टम् ॥

भङ्ग्यन्तरेण काव्योत्पत्तिमाह—

स्थिताद्वृन्दारण्ये तरणितनयातीरलहरी-

ररीरम्भादम्भःपृषतयुजि वंशीवटतले ।

सकान्ताच्छ्रीकान्तादधिगतवती सङ्गमनघा

मतिर्मे प्रासूत ध्रुवमिह मनोदूततनयम् ॥ २०२ ॥

स्थितादिति । स्पष्टम् ॥

वेदेन्दुवसुशीतांशु(१८१४) मितेऽन्दे मार्गशीर्षके ।

सिताष्टम्यामिदं काव्यमपि तं हरिपादयोः ॥

नराणां धौरेयः सकलविदुषां शेखरमणि-

र्वदान्यानामग्रेसर इह महाभाग्यसुभगः ।

कलानां सर्वासां सदनमति सौजन्यललितो

गुणानामागारो जयति हरिदत्तः प्रभुरसौ ॥

तदीयाया निष्कारणशुभदयायाः परिणम-

त्प्रकृष्टोदकाया जगति विदितः पात्रमिह यः ।

ततो योगक्षेमावधिगतवतस्तस्य च कवेः

कृतिर्विद्वन्वान्सुखयतु दयालूनमयि जडे ॥

इति श्रीमत्तैलङ्गान्वयश्रीभूधरमट्टात्मजश्रीरामकृष्णतनयपद्मनदान्वयव्रजनाथ-

विरचितं मनोदूतामिधं सहृदयहृदयाह्लादनापरनामधेयं काव्यं स्वकृत-

मञ्जुभाषिण्या टीकया समेतं समाप्तम् ।



गोस्वामिजनार्दनभट्टप्रणीतं

वैराग्यशतकम् ।

कालिन्दीकलकूलकाननकृतक्रीडाकलापोल्लस-

द्गोगोपालकबालकैः प्रतिदिशं सानन्दमाविष्टितम् ।

वंशीनादवशीकृतव्रजवधूस्वान्तं सदाह्लादकं

सद्भक्त्या समुपास्महे वयमघध्वंसैकधीरं महः ॥ १ ॥

मोहं मुञ्च लुनीहि लोभलतिकां कामं च वामं त्यज

प्रेमाबन्धमपाकुरु प्रविततं प्रौढासु नारीषु च ।

संसारार्णवमभ्यक्तनिवहोद्धारक्षमं सादरं

देवं नूतनवारिवाहरुचिरं चेतः समाराधय ॥ २ ॥

एताः कानपि मण्डयन्ति पुरुषान्नानाविधैर्भूषणै-

रेताः कानपि वञ्चयन्ति च जनान्मिथ्यावचोभिः पुनः ।

एता वै रमयन्ति कानापे वरान्भावैर्मनोजोत्कटैः

स्वान्त भ्रान्त करोषि किं वत मुधा नारीषु हार्दं हि तत् ॥ ३ ॥

पुत्रो मित्रं कलत्रं वसु च वसुमती वेश्म वासश्च वीति-

र्नागो रत्नं रथौघः परिजननिवहो नैव यास्यत्यनु त्वाम् ।

तस्मादस्माकमेतन्मतममृतसमं सावधानः शृणु त्वं

सेवामेकां विधेहि प्रणतजनभयध्वंसधीरां मुरारेः ॥ ४ ॥

वित्ताशया नृपतयः परिषेवितास्ते

वित्ताशयैव खलु पर्यटिता धरेयम् ।

लब्धं मयाल्पमपि नैव धनं कचिद्वै

तृष्णेऽधुनापि कुटिले किल मां विमुञ्च ॥ ५ ॥

धरणी सकलावगाहिता धनलुब्धेन मयातिदुर्गमा ।

न धनं खलु लब्धमल्पकं ननु तृष्णा न तथापि गच्छति ॥ ६ ॥

पुत्रे सर्वगुणान्विते रतिकलासौन्दर्यशीलादिकै-

र्युक्तायां तु गुणैर्हि योषिति तथा चित्ते च नानाविधे ।

खान्तं नुः सल्ल सस्पृहं भवति वै श्रीकृष्णपराङ्मणे  
 चेदेवं तु भवेत्क्षणार्धमपि तत्स्यान्मुक्तिरेव स्फुटम् ॥ ७ ॥  
 गतं चरणयोर्वलं भुजवलं तथा दम्बलं  
 बलं श्रवणयोस्तथा दशनजं बलं वा पुनः ।  
 परं प्रकृतिदुःखदा तदपि जीविताशा शृशं  
 नरस्य तु दिने दिने बलवती बलाज्जायते ॥ ८ ॥  
 पुत्रः पाति न पाति न प्रियतमा शौर्यं न पात्युद्धटं  
 बुद्धिः पाति न पाति नैव कविता नो पाति विद्याबलम् ।  
 यातं वै परलोकमार्गममितं दीनं जनं केवलं  
 धर्मः पाति ततस्तु धर्मकरणानान्यन्महीमण्डले ॥ ९ ॥  
 तटे भागीरथ्याः कुशरचितसत्पीठसुभगे  
 स्थितः स्नातः शुद्धो धृतविमलवस्त्रोऽमलमतिः ।  
 नरो नामं नामं स्मरति नवशीतांशुकलो-  
 लसन्मौलेर्वामां स तु भवति धन्यः क्षितितले ॥ १० ॥  
 यः सर्वत्र दयान्वितो भवति यः सर्वत्र वै सत्यवा-  
 ग्यः सर्वत्र कृतक्षमो भवति यः सर्वत्र स खेहदृक् ।  
 यः सर्वत्र सुरासुरार्चितपदद्वन्द्वाम्बुजाम्बिकां  
 नित्यं संस्मरति क्षितौ स विबुधैर्योगीश्वरः कथ्यते ॥ ११ ॥  
 बाल्यं गतं सकलमर्मकलीलयैव  
 तारुण्यमप्यहह सत्तरुणीविलासैः ।  
 वृद्धत्वमस्ति नर संप्रति सार्थकं त-  
 द्भङ्गातरङ्गसवनैः सफलं विधेहि ॥ १२ ॥  
 किं दानेन मुहुः कृतेन कृतया किं वा हरेः पूजया  
 किं वा धूर्ततया कृतैरनियमैर्नित्योपवासत्रतैः ।  
 किं यज्ञैर्बहुदक्षिणैरपि कृतैः श्रद्धाविहीनैः पुनः  
 खान्तं चेच्छुचि नास्ति पूरुष तदा किं तैर्वृथादम्बरैः ॥ १३ ॥



कृतोर्ध्वपुण्ड्रो धृतशङ्खचक्रो वृन्दाक्षकैः कल्पितगात्रभूषः ।  
 करोति रामेति मुहुः प्रजल्पन्नरोऽतिधन्यः सफलं स्वजन्म ॥ १४ ॥  
 सामर्थ्यं न तनौ मनागपि चलापाङ्गाङ्गनासंगमं  
 कर्तुं हन्त मयास्ति नेत्रपटुता सर्वापि नाशं गता ।  
 सर्वे प्राणसभा गताश्च सुहृदो दुर्दैवदग्धं मनो  
 नैवाद्यापि तथापि वाञ्छति जडं देहक्षयं मामकम् ॥ १५ ॥  
 सन्ति क्षीणधनाः क्षितौ क्षितिभुजो दानाक्षमाः स्वामिनो  
 दुष्प्रापो हि वसुंधरातलगतः कष्टैर्महद्भिर्निषिः ।  
 द्रव्याधीनमहो सुखं न तु धनं कुत्रापि हा लभ्यते  
 तस्मान्मानस सांप्रतं समुचितां भक्तिं मुरारेः कुरु ॥ १६ ॥  
 तृणानि पशवः समे खलु वने सुखं भुञ्जते  
 पिबन्ति च बिलेशयाः किल सदागतिं सादरम् ।  
 न जीवति नरो वरो नियतमन्नमेकं विना  
 तदन्नमिह लभ्यते जगति कष्टपुञ्जैः परैः ॥ १७ ॥  
 याभ्यां नो हरिपूजनं खलु कृतं ताभ्यां कराभ्यां नु किं  
 नो वै येन विधीयते हरिनातः किं तेन मूर्ध्ना किल ।  
 किं वा तेन मुखेन येन सुखदा विष्णोः कथा नोदिता  
 मन्ये धन्यतमं तदन्नमिह यत्कृष्णार्हणार्हं भुवि ॥ १८ ॥  
 यः स्त्रीणां न करोति भोगमथवा नो ब्रह्मचर्यं दृढं  
 नो भुङ्क्ते विविधप्रकारमशनं नो वा फलं भूरुहाम् ।  
 नो वस्त्रं हि बिभर्ति नेत्रसुखदं नैणं तु चर्माथवा  
 तं दृष्ट्वा खलु भोगयोगविकलं स्वान्तं भृशं दूयते ॥ १९ ॥  
 जिता युद्धैर्युद्धोद्धरतरविपक्षप्रतिभटा  
 जिता लोके लोकाः शुभतरगुणौघैश्च गुणिनः ।  
 कलावन्तः सर्वेऽप्यभिनवकलाभिश्च विजिता  
 विजेतुं वै मृत्युं मनुज तव यत्नं न कलये ॥ २० ॥

आलस्यं कुरु पापकर्मणि भव क्रूरः क्रुधस्ताडने  
नैष्ठुर्यं भज लोभमोहविषये निद्रां समाधौ हरेः ।

जाड्यं गच्छ परापवादकथने द्रोहं विधेहि स्वरे  
दोषा एव गुणत्वमेवमखिला यास्यन्ति चेतस्तव ॥ २१ ॥

परिणतफलमूलैः शुष्कशकैश्च नालैः  
कथमपि च कदनैः पूर्णकुक्षेः सुजीर्णैः ।

धनवसनविहीनस्यास्य लोकस्य नूनं

तदपि न विषयेच्छा मानसाज्जातु याति ॥ २२ ॥

ये दुर्जनाः सन्ति हि ते धनाढ्या ये सज्जनास्ते तु धनेन हीनाः ।  
दृष्ट्वा कलेः कौतुकमेतदुच्चैः खान्तं नितान्तं मम तापमेति ॥ २३ ॥

त्वगस्थिरुधिरामिषैः प्रचुरगूथमूत्रादिकैः

कृतां जलजजन्मना सकलदोषसीमां वधुम् ।

अनङ्गशरजर्रीकृतकलेवरः कातरो

नरो जडमतिर्मुहुः प्रियतमेति तां भाषते ॥ २४ ॥

केचिद्रागेषु ममास्तरुणहरिणद्वन्द्वकेलीषु केचि-

त्केचिद्विद्याविनोदे सुललितकवितापद्धतौ चापि केचित् ।

केचिद्गोशस्त्रवाजिप्रजगजवसनस्वर्णरत्नादिकेषु

द्वित्राः कृष्णाङ्घ्रिपद्मप्रचुरमधुझरीपानभाजो भवन्ति ॥ २५ ॥

किं वृक्षा विफलाः समं समभवन्किं कन्दहीना धरा

निर्भूलानि वनानि तानि किमहो जातानि सर्वाण्यपि ।

लभ्यन्ते किमु न त्वचः क्षितिरुहां लोको न वस्त्रप्रियो

यल्लक्ष्मीमदिरोत्कटान्नरपतीनश्रान्तमासेवते ॥ २६ ॥

विश्वामित्रादयस्ते क नु खलु विगता योगशास्त्रार्थविज्ञा

युद्धे दंक्षा बलिष्ठाः क नु खलु पटवः कर्णभीष्मार्जुनाद्याः ।

ते ते ह्यन्ये महान्तः कचन रसकलाः सांप्रतं सन्ति यस्मा-

देहं चैवानपायं निजमवनितले मन्यसे मूढधीस्त्वम् ॥ २७ ॥



मानापमानमुखदुःखवियोगयोग-

संपत्तिनैस्त्वय्युगलेषु समानबुद्धिः ।

मोहाम्बुपूरकलुषं च स एव नूनं

संसारवारिनिधिपारमुदारमेति ॥ २८ ॥

पक्वानि सन्ति विपिनेषु फलानि तानि

शीतानि निर्झरनदादिषु पुष्कराणि ।

ज्ञेयो भृशं जडतरः स तु यः प्रमूणां

सेवां करोति हि धनार्थमनेककष्टैः ॥ २९ ॥

न धनं न सुतो न सुन्दरी न गृहं नोपवनं न बान्धवाः ।

न ममास्ति हि किञ्चिदुच्चकैरिति यो वेत्ति न मोहमर्हति ॥ ३० ॥

रूपं सर्वमपाकरोत्यपनयत्युच्चैर्वलं देहजं

ज्योतिर्नाशयति स्फुटं नयनयोः क्षामां करोति क्षुधाम् ।

अज्ञानामपि तानवं वितनुते व्याहन्ति शौर्यादिकं

लोकाय प्रददाति हन्त नियतं किं किं न कष्टं जरा ॥ ३१ ॥

भवति कलहो येनान्योन्यं द्वयोरनुरक्तयोः

प्रसरति पुनर्येनाकीर्तिर्महीवलयेऽखिले ।

भुवनविदितं पुण्यं स्तोकं नयेन हि जायते

मनुज नियतं तं वै लोभं परित्यज दूरतः ॥ ३२ ॥

क्रोधेनैव कृताजयः खलु मृतास्ते कौरवाः पाण्डवाः

क्रोधेनैव सती जुहाव मखजे कुण्डे स्वकीयां तनुम् ।

क्रोधेनैव समं गतं यदुकुलं मैरेयपानाकुलं

क्रोधो बोधरिपुर्विधातुमुचितस्तस्मान्न विज्ञैर्नरैः ॥ ३३ ॥

सन्ति त्वद्भाम्नि ते ते जवजितपवनाश्चारुवर्णास्तुरंगा-

स्ते ते दानाम्बुधारामलिनतरकराः प्रोन्नता दन्तिनश्च ।

रत्नखर्णादिकानां नरवर निवहा भान्ति ते ते च नूतं  
मद्देहे निस्पृहत्वं भवति हि सकलं येन तत्पांशुकल्पम् ॥ ३४ ॥

किं कुर्वन्ति फलाशनं न विहगाः किं नो तवो (?) भुञ्जते  
दध्यादीन्यनिलं पिबन्ति किमु नो सर्पा विषेणोद्धुराः ।

स्यादेवं यदि वै व्रती व्रतधरास्ते स्युस्तदा निश्चितं  
तस्माद्यः सुकृती स याति सुखदं लोकं हरेर्ज्ञानवान् ॥ ३५ ॥

मा भक्ष्यचिन्तां कुरु भक्ष्यदाता स एव येनास्ति कृतं हि जन्म ।  
तं देवमाराधय पूरुष त्वं न स्याद्यदाराधनतस्तु जन्म ॥ ३६ ॥

गमयसि समग्रं किमेवमेतैर्बत विषयैः क्षणभङ्गुरैः समस्तैः ।  
अनुपमसुखदं तमेव देवं हृदय भजामि नवेन्दुखण्डचूडम् ॥ ३७ ॥

पिबति सलिलं गाङ्गं भुङ्क्ते सुधाकरनिर्मलं  
विसमथ तनुं वस्ते नव्यैर्धराभववल्कलैः ।  
अमति हरिणैः सार्धं स्वैरं घने विपिने हि यः  
स तु नरवरो देहान्ते तैः सुरैः सह मोदते ॥ ३८ ॥

न दातुं यः शक्तः कलुषहरदानानि नियतं  
न वा कर्तुं नाकप्रदमखविधानं बहुविधम् ।  
स हीनः सर्वैस्तैरहह खलु सांसारिकसुखै-  
र्रो दिष्टं व्यर्थं गमयति विनैकां हरिणुतिम् ॥ ३९ ॥

पुत्रमित्रवसुबन्धुपुरंध्रीग्रामधामरहिताः किल लोकाः ।  
हन्त तेऽपि न भवन्ति विरक्तास्तेन मे भवति चेतसि चित्रम् ॥ ४० ॥  
चपलचपलं हि जीवितं विषयाः सन्ति समे विषोत्कटाः ।  
जडबुद्धिरसौ तथाप्यहो न जनो भुञ्जति तान्मनावकचित् ॥ ४१ ॥  
हन्तुं केचन सन्ति मत्तकरिणां वृन्दं समर्थाः क्षितौ

सिंहं केचन कुम्भिकुम्भनिवहप्रध्वंसधीरं पुनः ।  
शूराः केचन वज्रसारकठिनैः शस्त्रैर्युतं वैरिणं  
कन्दर्पोद्घटदर्पदारणविधौ वीरा नरा दुर्लभाः ॥ ४२ ॥



धत्से यद्बुचिराम्बराणि कुरुषे यद्भोगमेणीदृशां  
यद्दानानि ददासि यासि तुरगैर्मत्तैर्गजेन्द्रैश्च यत् ।  
तत्ते प्राक्तनपुण्यकर्मफलितं भूयस्तदेवाचर

स्वान्तं स्यात्पुनरन्यजन्मनि सुखं येनैव नानाविधम् ॥ ४३ ॥

शेते संग्रति भोजनं प्रकुरुते नारीजने तिष्ठति

क्षोणीशः समयोऽस्ति नैव नृपतिं त्वं रे कथं द्रक्ष्यसि ।

यत्रैवं कथयन्ति दुष्टमतयो दौवारिकस्तत्र य-

द्गच्छन्त्येव जडा जनाश्च नियतं तल्लोभविस्फूर्जितम् ॥ ४४ ॥

भूपास्ते रणकर्कशा युवतयः सौन्दर्यसीमाश्च ताः

सद्विद्यास्ववशीकृताखिलबुधस्वान्ताश्च ते पण्डिताः ।

अन्ये चैव नटा विटाश्च कवयः सद्गायना नर्तका-

स्ते याता यदपाङ्गपातचकिताः कालाय तस्मै नमः ॥ ४५ ॥

इन्द्रस्त्वं नृप सुन्दरी तव शची पुत्रो जयन्तोपमो

गेहं भाति च वैजयन्तसदृशं नागोऽभ्रमोर्वल्लभः ।

इत्थं बोधकरैरसत्यवचनैः स्वैरं स्तुतः स्वं हरिं

वेत्ति प्रस्फुटविक्रमं स महिमा ज्ञेयो हरेर्मायिनः ॥ ४६ ॥

सद्विद्या सुकृतार्जितं वसु गुणग्रामाभिरामः सुतो

भार्या यौवनरूपशीलरुचिरा सेवापराः सेवकाः ।

मित्रं निष्कपटं नृपो गुणगणग्राही च दाता पुन-

नैतत्सर्वमवाप्यते हि मनुजैर्विष्णोः प्रसादं विना ॥ ४७ ॥

अचला कमला हि कस्य कस्य क्षितिपालः किल मित्रमस्ति लोके ।

इह वश्यतमा च कस्य वेद्या स्थिरमप्यस्ति च कस्य देहमत्र ॥ ४८ ॥

भोजनेन च धनेन सुदीर्घं जीवनेन तरुणीनिवहेन ।

जायते न मनसः परिपूर्तिस्तोष एव खलु तत्र विधेयः ॥ ४९ ॥

यस्य भालफलके यदलेखि ब्रह्मणा खलु सुखासुखयोश्च ।

तस्य तद्भवति तत्र न युक्तौ कर्तुमेव नर हर्षविषादौ ॥ ५० ॥

नैवाङ्गनाधरदलामृतमम्बुनो वा

पीतं मया सुखकरं सुरनिम्नगायाः ।

संदेहसिन्धुलहरीतरलेन नूनं

कालः कलो हि सकलोऽप्यतिवाहितोऽयम् ॥ ५१ ॥

ननु न निहताः कामक्रोधादयो न च शत्रवो

न खलु भवनं नो वारण्यं मया परिसेवितम् ।

न तु वनफलं नो वा भुक्तं मया विविधाशनं

नियतमखिलं जन्म स्वीयं कृतं हि निरर्थकम् ॥ ५२ ॥

पुण्यासक्ताः स्वयं ये सततमथ नरान्वीक्ष्य पुण्यैकनिष्ठा-

ज्ञायन्ते जातहर्षामृतरुचिरशरीरिण्यदेहाः समन्तात् ।

सेवां कुर्वन्ति ये वै सुमविशिखरिपोः सादरं सावधाना-

स्तैरेवेयं धरित्री किल विमलतरैर्धार्यते पापगुर्वी ॥ ५३ ॥

येऽरण्ये विजने वसन्ति सततं सस्यानि ये भुञ्जते

ये नित्यं भुवि शेरते तृणमयं चास्तीर्य रम्यासनम् ।

ये वै बिभ्रति बल्कलानि वनितां पश्यन्ति ये जातु नो

तानप्येष तपोधनान्विकलयत्युच्चैः प्रसूनायुधः ॥ ५४ ॥

स्तुत्या न तोषो हृदि यस्य रोषो न निन्दया यस्य तथास्ति नूनम् ।

लाभे च हर्षो नहि नास्त्यलाभे दुःखं स मुक्तो धरणौ हि वेद्यः ॥ ५५ ॥

किं नम्यं चरणाम्बुजं स्मररिपोः श्रव्या च का तत्कथा

ज्ञेयं किं च विधानमेव सकलं तत्पूजनस्योच्चकैः ।

कः स्तुत्यश्च स एक एव सततं ग्राह्यं च किं कल्मष

ध्वंसे श्रेष्ठतरं च नाम नियतं तस्यैव भूमण्डले ॥ ५६ ॥

स्वल्पो जीवितकाल एष रचितो धात्रा पुनर्नश्वरं

देहं हन्त कृतं च तत्र विविधा रोगाः पुनः कल्पिताः ।

एकस्यापि गुणस्य कोऽपि नियतं नो पारगो दृश्यते

तस्मात्सर्वमपास्य मानस भज श्रीकृष्णपत्पङ्कजम् ॥ ५७ ॥



दारिद्र्यं विबुधजनेषु वीक्ष्य लक्ष्मीमक्षीणामबुधगणेषु निन्दितेषु ।  
दृष्ट्वैतत्कलियुगकौतुकं नितान्तं हा बाधा मम हृदि जायतेऽतिगुर्वी ॥५८॥

सन्ति क्षोणीतलेऽस्मिन्निजजठरदरीपूरणेऽतिप्रवीणाः

कर्तुं स्वाभीष्टमेकं कृतविविधतरप्रोद्यमौघास्त्वनेके ।

ये वै कुर्वन्ति पूर्णं परजठरदरीं ये पराभीष्टवार्ता

ते तु त्रैलोक्यवन्द्या ध्रुवमवनितले दुर्लभाः सन्ति लोकाः ॥ ५९ ॥

दैवाद्यथा यस्य तु मृत्युरस्ति तथैव नूनं म्रियते स कालः ।

हन्तुं न शक्यस्तु निजेच्छया वै मत्तेन सूक्ष्मो मशको गजेन ॥ ६० ॥

पुष्पाशुगः कुसुमचापधरो विदेह-

श्चन्द्राबलाजनवसन्तसहायमात्रः ।

भस्मीकृतोऽपि हरनेत्रहुताशनेन

कामः कदर्थयति हन्त तथापि लोकम् ॥ ६१ ॥

पल्यङ्को विगतः स संप्रति धरा प्राप्ता हि पल्यङ्कतां

तन्नष्टं रुचिरोपधानमधुना जाता मुजा तत्पदे ।

तूली साप्यतुला किलाप विलयं दर्भावली तूलिका

जाताग्रे वत किं करिष्यति विधिर्नाहं तु जाने ह तत् ॥ ६२ ॥

धत्ते मौनमनर्गलं किल पिता लुब्धो यदर्थं पुन-

र्माता खेहभरं विमुञ्चति कलिं आता करोति स्फुटम् ।

सर्वे बन्धुजना यदर्थमशुभं बाञ्छन्ति नानाविधं

आष्ट्रे गच्छतु वह्निभारकलिते दुःखालयं तद्वसु ॥ ६३ ॥

कुर्यामहं दृढतरं भुवनाधिपत्यं

दद्यां च दानमखिलागतयाचकेभ्यः ।

इन्यां रिपूनिति नरास्ति तवाशयस्तु

को वेद किं मनसि तिष्ठति विश्वमर्तुः ॥ ६४ ॥

स मित्रं स आता स च विमलबन्धुः स च पिता

स सूनुश्चैवास्ते स च विमलकीर्तिः परिवृढः ।

स एवास्मिन्काले सकलजनसर्वस्वमधिकं

य एवेह प्राज्यं सततमथ दत्ते किल धनम् ॥ ६५ ॥

सन्त्येते मामकीनाः परिणतमतयः सेवकाः सावधाना

ग्रामाश्चैतेऽतिरम्योपवनगृहसरःकूपवाप्यादियुक्ताः ।

अश्वाः शस्त्राणि नागास्तरुणमृगदृशो वक्ति लोको यदेवं

ज्ञेया माया मुरारेरसुरविजयिनः सा मतिभ्रंशकर्त्री ॥ ६६ ॥

किं तृप्तिर्न हि जायते वनफलैः किं वल्कलैर्नावृतं

देहं हन्त भवत्यथो न सलिलैस्तृब्धाति किं नैशैरैः ।

किं निद्रा समुपैति न क्षितितले यस्मादबुद्धिर्नरः

कर्तुं हन्त तपः करोति न मनो मग्गो भवाम्भोनिधौ ॥ ६७ ॥

विद्यानवद्या पठिता न चित्तं वित्तार्जने वापि मया न दत्तम् ।

धर्मः कृतो नैव समस्तु कालो हा लोभलभेन वृथैव नीतः ॥ ६८ ॥

यदन्या न ज्ञानादसि विषयैर्हसि पुरुषा-

न्यदन्येषामर्थे प्रचुरतरविभ्रान्प्रकुरुषे ।

अधर्मे यन्निष्ठा तव नर गरिष्ठास्ति सततं

किमाकल्पं मूढ त्वमिह भुवने स्थास्यसि ततः ॥ ६९ ॥

प्राणायामपरायणो भवतु वा योगैकनिष्ठोऽथवा

किं वा साधुसमाधिसाधनविधिप्रौढो भृशं पूरुषः ।

किं वा सिद्धरसाञ्जनाद्भुतमणिग्राहप्रवीणः परं

मृत्युर्येन निवर्तते स भुवने नास्ति प्रकारः परः ॥ ७० ॥

येऽरण्ये निवसन्ति ये च सद्ने ये भुञ्जते वै फलं

ये वाक्त्रं सालेलं पिबन्ति सरजं ये ये च कौपं परम् ।

ये भूमौ खलु शेरते च रुचिरे पत्यङ्गमध्ये च ये

ते सर्वे निधनं प्रयान्ति समये कस्मिन्विशेषोऽस्ति कः ॥ ७१ ॥

बाल्यं गतं सकलमर्मकलीलयैव

तारुण्यमप्यथ गतं विविधैर्विलासैः ।

गङ्गातरङ्गकलनैरहमेतदुच्चै-

वृद्धत्वमेव सकलं सफलं करिष्ये ॥ ७२ ॥



कार्यं मत्वा नश्वरं चञ्चलागं चाधुर्बुद्धा भङ्गुरान्सर्वभोगान् ।  
 पारं गन्तुं विश्वसिन्धोर्विदग्धा योगाभ्यासे साधुबुद्धिं विदध्वम् ॥ ७३ ॥  
 निगमागमधर्मशास्त्रमार्गाः सकलाः सन्ति परस्परं विरुद्धाः ।  
 अत एव मतेः कच्चिन्न दाढ्यं भवति नृणामविवेकिनामिह ॥ ७४ ॥  
 काश्यां तिष्ठ सखे सुपूर्वनिवहैर्नित्यं नुतायां भज  
 श्रीकण्ठं निजभक्तरक्षणविधौ दक्षं दयावारिधिम् ।  
 गात्रे वारिणि पापहारिणि कुरु ज्ञानं स्मर श्रीपतिं  
 त्वं कष्टेन विनैव मोक्षपदवीं प्राणात्यये प्राप्स्यसि ॥ ७५ ॥  
 विरमत बुधवर्याः संगमादङ्गनानां  
 कुरुत कलुषवृन्दध्वंसनोत्रं हि धर्मम् ।  
 न खलु निरयमगानुद्धरिष्यत्यजलं  
 कुवलयदलनेत्रा कौतुकं हन्त युष्मान् ॥ ७६ ॥  
 पापिष्ठाः सन्ति धान्यद्रविणसुतसुताबन्धुवर्गादियुक्ता  
 दुःखैरुग्रैरनेकैर्विदलितहृदयाः सन्ति धन्याश्च सर्वे ।  
 दृष्ट्वैतद्वैपरीत्यं कलुषसुकृतयोः शश्वदाश्चर्यभूतं  
 जानेऽहं वै निदानं कलियुगमपरं तत्र नो वेद्मि नूनम् ॥ ७७ ॥  
 लोभग्राहविमोहमीनकठिनक्रोधस्फुरद्वाडव-  
 क्रूरानङ्गकुलीरमत्सरजलैः पूर्णः समन्ताद्भृशम् ।  
 न ज्ञानाभिधमन्दरेण हृदयाम्भोधिर्दृढं मथ्यते  
 यावत्तावदियं न मुक्तिरमला केनाप्यहो लभ्यते ॥ ७८ ॥  
 दया दानं सत्यं परधनपरस्त्रीविमुखता  
 क्षमा श्रद्धा देवद्विजगुरुगणे भक्तिरतुला ।  
 अनौद्धत्यं तृष्णानियमनमनज्ञाविकलता  
 गणोऽयं वै लोकं नयति हरलोकं गतमयम् ॥ ७९ ॥  
 पुत्रं मुञ्चति मुञ्चति प्रियतमां सद्भातरं मुञ्चति  
 स्त्रीयां मुञ्चति शुद्धवंशजनितां शुद्धां वधूटीमपि ।  
 सर्वं मुञ्चति चान्यदप्यथ निजां मूर्तिं बलान्मुञ्चति  
 क्षुद्रो मुञ्चति जातु नैव नियतं लोभं तु लुब्धो जनः ॥ ८० ॥

ग्रामारामकलत्रपुत्रममता त्यक्ता च दूरीकृता-

स्ते मत्ताः करिणो विचित्रवपुषस्ते ते मया वाजिनः ।

जीर्णायाचितलब्धनीरसतरेणान्नेन संप्रत्यहं

प्राणांलक्ष्मि विभर्मि दीर्घतपसे मां मुञ्च मुञ्चाधुना ॥ ८१ ॥

आरामैः सदनैर्हयैर्गजवैर्गानैः परिक्रीडनै-

र्वाद्यैर्यौवनगर्वमञ्जुलतरैर्वृन्दैश्च वामभ्रुवाम् ।

मुक्तिः स्याद्यदि तद्विहाय सकल चैतत्प्रवीणा नराः

कर्तुं हन्त तपस्तु मुक्तिमुखदं कस्मादरण्यं गताः ॥ ८२ ॥

शिशिरकिरणो भानुर्वायुर्मही गिरयो नगाः

सलिलमनलो यच्चैवान्यच्चराचरमस्ति वै ।

तदखिलमिदं भस्मप्रायं भृशं प्रलयानले

भवति मनुज स्थास्यत्येतत्कथं तव वै वपुः ॥ ८३ ॥

निजमतिसमा विद्याधीता कृतं द्रविणार्जनं

प्रबलरिपवस्ते ते सर्वे जिता विविधोद्यमैः ।

तदपि च कृतं कर्तव्यं यद्वभूव धरातले

सरलमनसा संप्रत्येकां स्मरामि गिरीन्द्रजाम् ॥ ८४ ॥

भक्तिर्देवे स्मरारौ विजनघनवने चास्ति नित्यं निवासो

नाशं सर्वे गतास्ते मनसि मनसिजस्योत्कटा वै विकाराः ।

लब्धं पातुं पवित्रं जलममरसरित्संभवं कन्दमक्षयं

वैराग्यं जातमुच्चैर्मम जगति पुनर्नान्यदस्त्यर्थनीयम् ॥ ८५ ॥

पातालं यासि चित्त भ्रमसि च गगनं तन्निरालम्बमेकं

नानारण्यं च नित्यं व्रजसि विशसि रे गह्वरं भूधरस्य ।

व्यर्थं कालं त्वमेवं गमयसि सकलं निर्विवेकेन नूनं

मोक्षं क्षमारुद्रफलं वै कलयसि न कथं तत्परब्रह्म दिव्यम् ॥ ८६ ॥

न धनं न सुतं न सुन्दरीं न च वाञ्छामि गृहादिकं सुखम् ।

नवनीरदनीलविग्रहे किल भक्तिं तु विहाय केशवे ॥ ८७ ॥



कृष्णं केचन न स्मरन्ति नितरां दारिद्र्यदुःखातुरा-

स्तं यत्केचन न स्तुवन्ति विविधै रोगैर्भृशं व्याकुलाः ।

तं नो केचन लोभलीनमनसः सम्यग्भजन्ते ततो

द्वित्रा एव तदङ्घ्रिपूजनरता मुक्तिं लभन्ते जनाः ॥ ८८ ॥

क्वचित्कन्या जाता क्वचिदपि च पुत्रः समभव-

त्क्वचिद्विव्यं गानं क्वचिदपि विधानं मृतनृणाम् ।

क्वचिद्धास्यं रोदः क्वचिदपि भवत्यत्र भुवने

भृशं मूढस्तत्त्वं तदपि न हि जानाति मनुजः ॥ ८९ ॥

अस्मिन्भूवलये जनस्य महिमा भाग्येन संजायते

नो तत्रास्ति हि कारणं प्रयतता नैवाथ कश्चिद्रुणः ।

काकायाशुचिभोजिने हि वितरत्युच्चैस्तु लोको बलिं

मुक्ताहारपरायणाय शुचये नो हन्त हंसाय यत् ॥ ९० ॥

लुब्धः कश्चित्तु विश्वं धनमयमखिलं मन्यते कश्चिद्रुणैः

स्मरैः सर्वैर्विकारैर्विलुलितहृदयो वेत्ति नारीमयं च ।

त्यक्त्वाशेषप्रपञ्चः कलिकलुषभरत्रस्तचित्तोऽहमेको

मोक्षाकाङ्क्षी समग्रं किल भुवनतलं ब्रह्मरूपं हि जाने ॥ ९१ ॥

विरसं परिणाम एव लक्ष्म्यास्त्वमवाप्य क्षणभङ्गुरं सहायम् ।

कुरु मानव मा मुधा हि गर्वं वद लक्ष्मीः किल कस्य चास्ति वर्या ॥ ९२ ॥

इह जगति जनस्य कस्य चित्ते न वसति सौख्यविधानमुख्यवार्ता ।

खलु भवति तदेव तस्य सर्वं भुवनपतिस्तु यदीश्वरः करोति ॥ ९३ ॥

निर्मूलं सकलं जगज्जडमते जानीहि कूलं कलं

गङ्गाया भज वल्कलं क्षितिरुहो दिव्यं दुकूलं कुरु ।

मूलं काननजं च मुद्गक्ष्व मधुरं संसारमूलं मुदा

देवं नीरदनीलविग्रहधरं नित्यं समाराधय ॥ ९४ ॥

बद्धा भेजे मदनविकलः कन्यकां तां निजां वै

सीतां लङ्कामनयदतुलं रावणो रामजायाम् ।

चन्द्रो गत्वा वरगुरुवधू हा कलङ्काङ्कितोऽभू-  
 त्कः कः कामप्रसरविवशो नैव निन्दां प्रपेदे ॥ ९५ ॥  
 रम्यं हर्म्यं च रम्यं सरसिजविपिनं तावदेवास्ति रम्यं  
 वृन्दं स्त्रीणां च रम्यं हयगजशकटीचन्द्रचन्द्रादिकं च ।  
 उद्यानं चैव रम्यं विमलजलभृतं कूपवाप्यादि रम्यं  
 यावच्चित्तेऽनवद्या ननु न निविशते हन्त वैराग्यवार्ता ॥ ९६ ॥  
 पापालाने निबद्धः कुमतिशतकृतैरन्दुकैर्मैति मत्तो  
 लोभव्यालोलभृङ्गभ्रमणपरिलसत्तुङ्गकुम्भस्थलश्च ।  
 कामारुयेनैव यन्ना सकुतुकमनिशं प्रेर्यमाणः पुरस्थं  
 ज्ञानाश्चत्थं निहन्ति प्रसभमिह मनोवारणोऽज्ञानदन्तः ॥ ९७ ॥  
 भिक्षान्नं वत भक्षणाय सदनं शून्यं निवासाय च  
 प्राप्तं कापि सुजीर्णमेव वपुषो वस्त्रं पिधानाय च ।  
 पानायाम्बु कमण्डलौ क्षितितलं स्नापाय यस्यास्ति वै  
 तेनैवोत्कटदुःखजन्तुकलितस्तीर्णो भवाम्भोनिधिः ॥ ९८ ॥  
 पृथ्वीव्योमजलानिलानलगणैः क्लृप्तेन धात्रा स्वयं  
 त्वद्ध्मांसक्षतजास्थिवीर्यविकृतिप्रायेण निर्द्वापरम् ।  
 कायेन क्षणभङ्गुरेण यदि चेष्टभ्येत मोक्षस्तदा  
 किं लब्धं न भवेज्जनैः कृततपःक्लेशैकलेशैः पुनः ॥ ९९ ॥  
 यः कर्ता जगतोऽस्ति यं प्रणमति प्रायः समस्तं जग-  
 द्येनैवाशु हता द्विषो बुधगणा यस्मै ददत्यर्हणाम् ।  
 यस्मात्सिद्धिरनुत्तमास्ति न भवत्येनश्च यस्य स्मृते-  
 र्यस्मिन्सन्ति जगन्ति मेऽस्तु विपुला भक्तिस्तु तस्मिन्ह्रौ ॥ १०० ॥  
 शृङ्गारशतके मग्नं समाविश्य निजं मनः ।  
 जनार्दनेन विप्रेण वैराग्यशतकं कृतम् ॥ १०१ ॥  
 इति श्रीगोस्वामिजगन्निवासात्मजगोस्वामिजनार्दनभट्टकृतं  
 वैराग्यशतकं संपूर्णम् ।



काश्मीरकविह्वणकविराजविरचितं

विह्वणकाव्यम् ।

ध्यात्वा गणेशमखिलागमसारभूतं  
 श्रीशारदां सुरनमस्कृतपादपद्माम् ।  
 किञ्चित्स्वकीयमतिस्फुरितेन नव्यं  
 काव्यं करोमि विदुषां मुखबोधनार्थम् ॥ १ ॥  
 स्वर्गावनीविमलमण्डलखण्डतुल्ये  
 भूमण्डले महिलपत्तननामधेये ।  
 वाराङ्गगुर्जरजनैः परिसेव्यमाने  
 भोगा बभूव नृपतिः किल वीरसिंहः ॥ २ ॥  
 चत्वार एव निजधर्मरताः सदैव  
 वर्णाश्च यस्य नगरे रजनीकरस्य ।  
 चञ्चद्वाक्पथि वीक्षणदृश्यवक्त्रै-  
 र्विम्बोदयं प्रकटयन्ति दिनेऽपि नार्यः ॥ ३ ॥  
 यो वैरिवीरवरवारणदर्पसिंहो  
 विद्याविनोदविविधाभिरसः कलावान् ।  
 गाम्भीर्यैर्यगुरुदानगुणैः स लोकं  
 पाति स वीरनृपतिर्निजराजधर्मैः ॥ ४ ॥  
 इत्थं नृपेण रजनीकरवक्त्रविम्बा  
 राज्ञोऽप्यवन्तिनृपतेरतुलस्य पुत्री ।  
 पाणिग्रहेण विधिना विहिता सुनारी  
 मुख्या बभूव सकलसु वराङ्गनासु ॥ ५ ॥  
 कालक्रमेण विमलां कमलासमानां  
 चन्द्राननां नयननिर्जितपद्मपत्राम् ।  
 चन्द्रोदयेऽथ नृपतेः किल पट्टराज्ञी  
 जज्ञे कलां शशिकलामिति सत्यनाम्नीम् ॥ ६ ॥

सा वर्धते शशिकला शशिनः कलेव  
 राज्ञो विशिष्टतनया ह्यधिकैकभाग्या ।  
 अल्पैर्दिनैः कतिपयैरपि राजधानी-  
 मागत्य वाक्यसुधया जनकं तुतोष ॥ ७ ॥  
 तां वीक्ष्य चारुवदनां चतुराननस्य  
 वाचामिव प्रचुरचञ्चुरबुद्धिशीलाम् ।  
 बालामबालगुरुरूपवतीं नरेश-  
 श्रिन्तां चकार तनयाध्ययनाय नित्यम् ॥ ८ ॥  
 राजीवपत्रनयना नरराजकन्या  
 यल्लीलयापि वचनं मधुरं बभाषे ।  
 तद्वीरसिंहनृपतेरमृतोपमानं  
 चित्ते बभूव सुखदायि दिवा निशायाम् ॥ ९ ॥  
 इत्थं नृवीरनृपवीरनरेशचित्ते  
 नित्यं चकार कविराजपदानि कन्या ।  
 तातस्तदीयगुणगौरवगाढचित्त-  
 श्रिन्तां चकार सुतरां गुणिनं ददर्श ॥ १० ॥  
 श्रीराजहंसनमितेन पुरोहितेन  
 राज्ञे निवेद्य विजिताखिलतत्कथेन ।  
 काश्मीरकः कविरसौ गुणिनं दिदृक्षु-  
 स्त्वामागतः क्षितिप बिहूणनामधेयः ॥ ११ ॥  
 मुक्तेन्दुकुन्दकुसुमस्फटिकावदाता  
 सर्वामरेन्द्रभुजगेन्द्रनरेन्द्रवन्द्या ।  
 मन्त्रार्थतन्त्रजननी जननी श्रुतीनां  
 श्रीशारदास्ति विषयं तत आगतोऽयम् ॥ १२ ॥  
 कृत्वा नर्ति विषयपूर्वमथाशिषं तां  
 जग्राह वीरनृपतिः कविराजतोऽपि ।



मायाप्रपञ्चजगदर्णवभीतभीतः  
 सिद्धोपदेशमिव धर्मपरश्च लोकः ॥ १३ ॥  
 पृष्ट्वा समस्तकुशलं कुलदेवताया  
 आदिष्टवान्निजपुरोहितमस्य तृप्त्यै ।  
 यद्रोचते सुकवये पुरतः प्रभूतं  
 भोज्याम्बरादि विततार यथोपदिष्टम् ॥ १४ ॥  
 तस्मै विहस्य कविराजमथ क्षितीश-  
 प्रीत्या सुताध्ययनकारककोविदार्थी ।  
 दत्त्वा निकाममुदिताय मनोरथश्रीः  
 श्रीवीरसिंहनृपतिर्मुदमाससाद ॥ १५ ॥  
 स्नानानुलेपनमनोरमभोजनानि  
 दिव्याम्बराणि बहुमानपुरःसराणि ,  
 काश्मीरकः कविवरोऽथ निशम्य रात्रौ  
 प्रातः पुरोहितयुतो नृपतिं ददर्श ॥ १६ ॥  
 सद्यः प्रबन्धविधिना गुरुणा कवित्वं  
 यद्रम्यपद्यरचनामधुना कवीन्द्रः ।  
 विद्यापगागहनवासपयोनिधित्वं  
 धीरं तुतोष स यथा न तथान्य एव ॥ १७ ॥  
 एवं विलोक्य लसितार्थपदं कवीन्द्र-  
 मामन्वय तत्र तनयां कवये निवेद्य ।  
 अध्यापय प्रमुदितो भगवन्निमां त्वं  
 कृत्वा प्रसादमथ चन्द्रकलामुवाच ॥ १८ ॥  
 उन्निद्रबुद्धिकुसुमः कविशेखरोऽयं  
 काश्मीरकः शशिकले कुरु पादपूजाम् ।  
 क्रीडां विहाय शुक्सारिगतां सखीनां  
 शास्त्रं गृहाण वचनं कविबिहणस्य ॥ १९ ॥

रैज्ञा विमृश्य गुणिनो गुरुभावभक्तिं  
 व्यक्ताक्षरक्रमवतीमपि राजपुत्रीम् ।  
 दृष्ट्वा व्यपाठयदतिप्रयतः कवीन्द्रः  
 स्तोत्रैर्दिनैः शशिकला विदुषी बभूव ॥ २० ॥  
 सा प्राकृतानि विमलानि च संस्कृतानि  
 शास्त्राण्यधीत्य किल चन्द्रकला सुशीला ।  
 श्रीबिह्वं निजगुरुं प्रणिपत्य साक्षा-  
 त्तं हर्षयां नृपतिमास सरस्वतीं च ॥ २१ ॥  
 तस्या गृहे प्रवरकुङ्कुमपुष्पवासि-  
 कर्पूरगौरसरसागरुचन्दनाव्ये ।  
 शृङ्गारसारगहनं किल कामशास्त्र-  
 मध्यापयत्यमलचन्द्रकलां कदाचित् ॥ २२ ॥  
 विज्ञातमन्मथकला सरबाणनिद्धा  
 तस्यान्यजन्मरमणी नरनाथपुत्री ।  
 भाव्यर्थभावितमनोभवतुल्यकान्ता  
 कान्ते रसान्विदधति स्म दृशोर्विकारान् ॥ २३ ॥  
 प्रेमादराचरलितेन विलोचनेन  
 वक्त्रेण चान्हसितेन मुधाघरेण ।

१. एतत्पूर्वमियान्पाठोऽपरपुस्तकेऽधिक उपलभ्यते—

'सेनापतिः स्वयमभाषत वीरसिंह हे नार्यक त्वरय सांप्रतमेव रम्यम् ।  
 सप्तावनि सिनगृहं नपतिच्छदं वै अध्यापनाय च शशाङ्ककलार्थमस्ति ॥  
 श्रुत्वा तदेति मुकृतं किल तत्कृतेन भोज्यानि तत्र वसनानि तथासनानि ।  
 यानानि तानि विविधा वरमुख्यसह्यो यत्प्राथितं स्वभुजसंनिहितं च चके ॥  
 ज्ञात्वेति । तदनृपतिः स्वमुतां करेण वृत्ता कवेरथ समर्प्य शिरो ननाम ।  
 भूयः पुरोहितमथ स्वजनो न वा ... सर्वे भवन्तु सुखिनो हिमवाससश्च ॥'

२. एतत्पूर्वमियान्पाठोऽपरपुस्तकेऽधिक उपलभ्यते—

'इत्थं विलोक्य सुकविः पठतीं सुबालामन्तःपुरे जवनिक्कान्तरसंस्थितां ताम् ।  
 भारज्वराकुलितमानस एवमूचे मत्तात्मनः सुसदृशीं कविनां स्वभावः ॥



ईषद्विजृम्भितकुचद्वितयेन बाला  
 विद्वांसमाशु वशिनं च वशीचकार ॥ २४ ॥  
 श्रीपद्मपन्नयनां वरपद्महस्तां  
 पद्मप्रकृष्टचरणां शुचिपद्मगन्धाम् ।  
 तां पद्मिनीमिव सुपद्मनिकेतनां च  
 मेने कविः शशिकलामिव कामवल्लीम् ॥ २५ ॥  
 सा प्राह तं कविमवेक्ष्य मनोऽनुरागं  
 स्वामिन्द्रयं भवति सर्वजनानुशान्त्यै ।  
 तत्त्वं शिवस्य शिवदायि च कामतत्त्वं  
 त्वं संप्रति स्मरगुरुः स्मरयोग्यमत्र ॥ २६ ॥  
 इत्युक्त एव विजने स विचार्य सर्वं  
 गान्धर्वराजविधिना जगृहेऽथ पाणिम् ।  
 कामी युवा स्मरकलाकुशला च बाला  
 देवात्तयोरघटितं घटितं बभूव ॥ २७ ॥  
 सा कामशास्त्रविधिना किल कामकेली-  
 लीलाविलासनिलयं चकमे कवीशम् ।  
 अन्योन्यनूतनसुयौवनमोहितां च  
 वाक्यैः सुधारससमैः स ररञ्ज बालाम् ॥ २८ ॥  
 राजप्रियोऽपि विविधागमपारगोऽपि  
 भुङ्क्ते स गूढचरितो नरराजपुत्रीम् ।

जातं मुजन्म विफलं भुवने नलिन्या दृष्टं यया न विमलं तुहिनांशुविम्बम् ।  
 यावच्छ्रुतं मुवचनं मुकवेस्तयेत्यं किञ्चिद्विहस्य तुहिनांशुकला वभाषे ॥  
 हृष्टानि कांकमिथुनानि भदन्ति यैश्च सूर्यांशुभिर्जगदिदं निखिलार्थमेति ।  
 संपूर्णतापि शशिनश्च हि निष्फलैव दृष्टा यया न नलिनी परिपूर्णरूपा ॥  
 इत्थं निशम्य मुकविः मुवचोऽब्रूवाः प्रोवाच कामवशगः शृणु चन्द्रलेखे ।  
 मध्येऽत्र किं जवनिकां कुरुषे तदा वा हारीकुरुष्व तदिदं दयितेन्तरे नौ ॥  
 तस्याज्ञया जवनिकां शिथिलीविधाय वक्तुं विलोक्य मुकवेर्नयनाभिरामम् ।  
 तस्मै ब्रूवन् प्रियया दधती कटाक्षमेवालसार्द्रनयनैः कटिदत्तहस्ता ॥

शास्त्रोदितान्यनुदितानि च मोहनानि

पश्यन्नहर्निशमतीव निगूढचेताः ॥ २९ ॥

प्राह प्रियां स कविरेव मम प्रियेति

सा तं कविं कथयति स्म मम प्रियस्त्वम् ।

पृच्छाम्यहं यदि पुनः कथयोत्तरं मे

त्वं चापि मे कथय नाथ कवीशमुख्य ॥ ३० ॥

अङ्गणं तदिदमुन्मदद्विपश्रेणिशोणितविहारिणो हरेः ।

उल्लसत्तरुणकेलिपल्लवां सल्लकीं त्यजति किं मतङ्गजः ॥ ३१ ॥

निरर्थकं जन्म गतं नलिन्या यया न दृष्टं तुहिनांशुबिम्बम् ।

उत्पत्तिरिन्दोरपि निष्फलैव दृष्टा प्रहृष्टा नलिनी न येन ॥ ३२ ॥

पूर्णेन्दुबिम्बसदृशं च नृपात्मजास्य-

मानस्य विद्रुमलतामिव चुम्बनाय ।

कामप्रियव्रतनिवेदनयाभिधाना-

मालिङ्गनं सपुलकं प्रथमं चकार ॥ ३३ ॥

नीवीनिबन्धनविधानविमोचनाय

नाभिप्रदेशनिहितः कविना प्रकोष्ठः ।

कन्दर्पमन्दिरनिधानहरः करोऽस्य

रुद्धः स तस्कर इव क्षितिराजपुत्र्या ॥ ३४ ॥

आलिङ्ग्य गाढमबलामुपनीय शय्या-

मारोप्य वक्षसि रदेन निपीड्य चोष्ठम् ।

सोऽङ्गुष्ठकेन चरणग्रभवेन वस्त्र-

माकूष्य चाकुलतया सुरतं चकार ॥ ३५ ॥

चन्द्रानना सुरतकेलिगृहीतवस्त्रा

नेत्रे निरुध्य च करद्वितयेन तस्य ।

आरोप्य मञ्जुशयने पुरुषायमाना

सानन्दयत्कविवरं गुणसर्जनेन ॥ ३६ ॥



सुकोमला चन्द्रमुखी च बाला प्रियं वदन्ती मधुरा च वाणी ।  
कृशोदरी गौरविशालनेत्रा ददातु मे शं किल जन्मजन्मनि ॥ ३७ ॥

पद्मानना चकितबालकुरङ्गनेत्रा  
मत्तेभकुम्भयुगलस्तनभारनम्रा ।  
काश्मीरकेण किल संपुटिताभिधेन  
बोभुज्यते स्मरणे नरराजपुत्री ॥ ३८ ॥

चञ्चलप्रवालरुचिरारुणदन्तवासा  
दन्तप्रभाविजितहारकदम्बशोभा ।  
संतुष्यते तदनु पीडितकेन नाम्ना  
कान्तेन कान्तिकरणेन नरेन्द्रपुत्री ॥ ३९ ॥

चूतप्रवालकरपल्लवकेलिरम्या  
वामाङ्गना सुगतिनिर्जितराजहंसी ।  
पद्मासनाद्यकरणैश्च मनोविनोदा  
संगम्यते सुकविना क्षितिपालपुत्री ॥ ४० ॥

उद्यन्मृगेन्द्रतनुमध्यरुषा पराङ्गी  
सर्वाङ्गदत्तसुमना सुभगा सुशीला ।  
सा सिद्धतामुपगता नरराजपुत्री  
स्त्रीनैपुणं सुकविना यदि शिक्षितत्वात् ॥ ४१ ॥

दोलगतेन करणेन कवीश्वरस्य  
सा रम्यते रतिकलाकुशला निशीथे ।  
सौन्दर्यरूपगुणगौरवमत्र सर्वं  
तस्मै समर्पितमहो गुरुदक्षिणार्थम् ॥ ४२ ॥

उन्निद्रचम्पकविशुद्धसुवर्णवर्णा  
कर्णान्तगस्मरसरोरुहचारुनेत्रा ।  
रंरम्यते सुरतनागरिकेण नाम्ना  
श्रीविहणेन कविना नरपालपुत्री ॥ ४३ ॥

तद्धामसूचितमनङ्गरसप्रसाद-

चाट्टकितत्क्षणवियोगसुदुःसहं च ।

प्रेम प्रबद्धमितरेतरमप्रमेयं

कामं तयोरतनुमेयतरं बभूव ॥ ४४ ॥

उत्तुङ्गपीवरघनस्तनमण्डनेन

धिम्बाधरेण रमणद्विजखण्डितेन ।

अङ्गेन कान्तपरिदत्तनखत्रणेन

शुद्धान्तरक्षिभिरलक्षि परोपमुक्ता ॥ ४५ ॥

आः कस्य सांप्रतमहो कुपितो विधाता

कृत्वेति ते हृदि ततः प्रणिपत्य भूपम् ।

देवामयं शशिकला पुरुषोपमुक्ता

सत्याय ते स गुरुरीक्षित एव नूनम् ॥ ४६ ॥

रक्षाजनेन कविनामनिवेदितेन

भूपो बभूव किल दोलितचित्तवृत्तिः ।

किं सत्यमस्ति कथितं वितथं तु किंवा

जीवप्रियं द्वितयमेव कविः सुता मे ॥ ४७ ॥

विद्यानवप्रयतमन्मथचाटुवाक्यैः

कन्दर्पकेलिकुपितां नरराजपुत्रीम् ।

पुष्पेषुबाणमधुरीकृतमानसोऽयं

कामी प्रसादयति चन्द्रकलां यथेष्टम् ॥ ४८ ॥

यावत्प्रसादललितां नृप आहृताङ्क

त्वं कां प्रसादयसि दुष्टचरित्रभावैः ।

श्रुत्वेति लक्षचरितो नृप चौर्यगुणै

कामी दृशं निजकरेण ममर्द शीघ्रम् ॥ ४९ ॥

उत्थाय संमुखगतोऽक्षिशिरोवगुप्तं

तं प्राह श्रीगमनया नृपतिः सचक्षुः ।



कान्तापि तापयति यः कुपितो जनोऽयं  
 येन प्रसादयति देव विचारयार्थम् ॥ ५० ॥  
 विक्ता प्रिया च वचनं कथितं निशम्य  
 वातोद्धतेव सहसा कदली चकम्प ।  
 तूष्णींचकार रममाणनिरीक्ष्यमाणां  
 ताम्बूलशोभितकरापि वराङ्गनाभिः ॥ ५१ ॥  
 श्रेयो वरं मयि न जीवितनाथ नाथ  
 त्वं किं परित्यजसि मामकृतापराधाम् ।  
 सूक्ष्मा च धर्मगतिरस्ति विचारय त्वं  
 जीवामि किं रमण ते विरहान्मुहूर्तम् ॥ ५२ ॥  
 सौदामिनी भवति किं जलदे प्रयाते  
 चास्तं गते शशिनि तिष्ठति चन्द्रिका किम् ।  
 हे जीवितेश रतिदायक कामराज  
 जीवामि न क्षणमदर्शनतस्तवाहम् ॥ ५३ ॥  
 बाले त्वमेव शरणं मरणेऽपि भूया-  
 न्मृत्युर्भविष्यति जनस्य च मादृशस्य ।  
 भूयाद्विपत्तिरिह राजसुतानिमित्ते  
 धर्मस्तदेति सुहृदं हृदयं चकार ॥ ५४ ॥  
 निर्वासनं स्वनगरात्स्वरपृष्ठयानं  
 नाशं करस्य वधबन्धनकं समस्तम् ।  
 अङ्गीचकार कुसुमेषुनिपीडिताङ्गः  
 काश्मीरको नृपसुतारमणानुगूढः ॥ ५५ ॥

१. एतत्पूर्वमियान्पाठोऽपरपुस्तकेऽधिक उपलभ्यते—

‘काव्यं कवेरिति निशम्य निरीक्ष्य चक्षुरर्थे विचार्य.....परि प्रतीतः ।  
 श्रीभारतीविषयवासविलासलीलां कान्तिं जगाम स नृपः क्षमये तदुक्तम् ॥  
 पुत्री नृपस्य नरनाथमथ प्रणम्य प्रोवाच गद्गदवचः शृणु.....तत्त्वम् ।  
 विद्याधिको मम गुरुर्गुणवत्सु भाति तं वीक्षितुं गुणवतामपि चित्तवृत्तिः ॥  
 भूपे गतेऽथ वदतीन्दुकलां सुभीतां कान्ते ममाप्युभयथा कुशलं दुरापम् ।  
 मृत्युस्तवदीयविरहाद्यदि यामि देशं नाशस्तवात्र यदि वक्षि पिता तथैव ॥’

खेदं न याति दधति स्वजने न लज्जां  
ये स्त्रीरताः किल भवन्ति नरा विमूढाः ।

सत्यां सतीं परममूर्तिमतीव गङ्गां  
वामाङ्ग एव वहति त्वशिवः शिवोऽपि ॥ ५६ ॥

अङ्गी विधाय स शिवं च शिवेतरं च  
काश्मीरकः शशिकलां रमते तथैव ।

भूयः कविः कतिपयेषु दिनेषु दूती-  
वक्त्रेण तेन गदितश्च पुरोहितेन ॥ ५७ ॥

अलमातेचपलत्वात्स्वप्नमायोपमत्वा-  
त्परिणतिविरसत्वात्संगमेनाङ्गनायाः ।

इति यदि शतकृत्वस्तत्त्वमालोकयाम-  
स्तदपि न हरिणाक्षीं विस्मरत्यन्तरात्मा ॥ ५८ ॥

के वा न सन्ति भुवि वारिधरावतंसा  
हंसावलीवलयिनो जलसंनिवेशाः ।

किं चातकः फलमवेक्ष्य स वज्रधारां  
पौरंदरीं कलयते नववारिधाराम् ॥ ५९ ॥

श्रुत्वा कवीन्द्रवचनं नृपपूज्यविप्रो  
राजान्तिकं पुनरगाच्छ्रुतसर्ववृत्तः ।

संप्राप्य भूपमितरेषु जनेष्वसत्सु  
ह्युचे मनोगतवचश्च पुरः पुरोधाः ॥ ६० ॥

श्रीवीरसिंह नृपवीर विपक्षवीर-  
मत्तेभसिंह नरसिंह नरेन्द्रसिंह ।

वैदेशिकः स्वकुललाञ्छनतां विधत्ते  
तद्वीक्ष्य किं क्षमसि किं श्रुतमेव नास्ति ॥ ६१ ॥

वंशार्चितेन कथिते वचने नृवीरो  
जज्वाल वह्निरिव वातविवृद्धवेगः ।

आनीय तद्ब्रह्मसखीश्चरितं च पृष्ट्वा  
ताभ्यः समस्तमपि भूपतिराससाद ॥ ६२ ॥



ज्ञात्वा स्वयं सकलमर्थमनर्थमूलं  
 प्रोवाच रोषवशगः शुभमन्त्रिणस्तान् ।  
 चौरस्य किं भवति मन्त्रिभिरेवमुक्तं  
 शूलाधिरोहणमिति क्रियतां च तस्य ॥ ६३ ॥  
 भूपाज्ञया सपदि वर्षधरैर्विगाढं  
 तं नीयमानमुपलक्ष्य जनस्त्ववोचत् ।  
 चौरः किमेष सुकविः प्रभुरत्नहारी  
 लोकोक्तिरेवमभवन्नगरे समस्ते ॥ ६४ ॥  
 द्वारस्थितामथ निरीक्ष्य नरेन्द्रपुत्रीं  
 नेत्रच्छटां प्रदधतीं स उवाच कान्ताम् ।  
 बालेऽधुना सुरवधूरमणाय यामि  
 तन्नागमिष्यति पुनः कविबिहङ्गणस्त्वाम् ॥ ६५ ॥  
 नार्यो नरेन्द्रतनयागुरुवीक्षणार्थं  
 कुर्वन्त्यतीव गमने सविलासलीलाम् ।  
 काचित्करेण दधती परिधानवस्त्रं  
 काचिद्विमुञ्चति करादपि कञ्चुकीं च ॥ ६६ ॥  
 योषिन्निजोष्ठगतरक्तिमवीक्षणार्थ-  
 मादर्शमेव दधती स्वकरेण चान्या ।  
 काप्यङ्गनार्धगुफितां कबरीं करेण  
 पीनोन्नतस्तनतटे त्वरितां विधाय ॥ ६७ ॥  
 एकं विधाय जतुरङ्गविरञ्जितं च  
 पादं द्वितीयमपरा परिहाय यान्ती ।  
 आनञ्ज नेत्रमपरा न सुकज्जलेन  
 तद्दर्शने गतमना हि ययौ गवाक्षम् ॥ ६८ ॥  
 तद्दर्शनाय विविधा द्विजराजयस्ता  
 नानाविधाश्च विबुधा अपि बाहुजाश्च ।

वैश्याश्च सेवकजना नृपसेवकाश्चे-  
 त्यन्ये प्रदुद्भुरिति गोविधिरेवमुक्त्वा ॥ ६९ ॥  
 ताम्बूलमेव दधती स्वकरेण कापि  
 हारावलीमधृत तत्र परा कृशाङ्गी ।  
 आलिङ्ग्य बाहुलतया स्वसखीं च कण्ठे  
 योषित्प्रगच्छति गवाक्षपथं सलीलम् ॥ ७० ॥  
 कामी स चापि नरराजनिदेशतस्तै-  
 र्वध्यावनीं प्रतिगुणैरभिनीयमानः ।  
 दृष्टो जनैः सकरुणं सुवराङ्गनाभि-  
 रुक्तं तदा शिव शिवेति विमोचयैनम् ॥ ७१ ॥  
 वध्यावनीमथ निरोपितशूलरौद्रां  
 नीत्वा कविं तु वधकाः कथयांवभूवुः ।  
 स्नानं विधेहि परिचिन्तय देवमाद्य-  
 मन्ते मतिर्भवति या सुकवे गतिः सा ॥ ७२ ॥  
 संसारदुस्तरपयोनिधितारणाय  
 ध्यायन्ति यं विविधयोगरता मुनीन्द्राः ।  
 यः सर्वलोकहृदयाम्बुजकोशहंस-  
 स्तं सर्वगं स्मर सदैव विमुक्तिहेतुम् ॥ ७३ ॥  
 लोकोक्तिषु स्थितवतीषु जनेषु सत्सु  
 तामेव पश्यति पुरोऽपि च पृष्ठतोऽपि ।  
 चित्ते स्थितामथ नरेशसुतां विचिन्त्य  
 ह्यद्यापि तामिह हि वेद्मि न देवमाद्यर्म् ॥ ७४ ॥  
 अद्यापि तां कनकचम्पकदामगौरीं  
 फुल्लारविन्दवदना नवरोमराजीम् ।

१. अस्माभिः प्राप्तेषु त्रिषु पुस्तकेषु एकस्मिन्पुस्तके 'इति विह्वणकविविरचितं नव्यं स्वकथासंवलितं पूर्वचतुःसमत्यपरनाग.कं लघुकाव्यं समाप्तम्' इत्युपलभ्यते, प्राचीनयोरित-  
 रयोनैति.



सुतोत्थितां मदनविह्वलसालसार्ङ्गां  
 विद्यां प्रमादगलितामिव चिन्तयामि ॥ ७५ ॥  
 अद्यापि तद्विकसिताम्बुजमध्यगौरं  
 गोरोचनातिलकपाण्डुरमध्यदेशम् ।  
 ईषन्मदालसविघूर्णितदृष्टिपातं  
 कान्तामुखं पथि मया सह गच्छतीं च ॥ ७६ ॥  
 अद्यापि तत्कनककुण्डलघृष्टगण्ड-  
 मास्यं स्सरामि विपरीतरताभियोगे ।  
 आन्दोलनश्रमजलस्फुटसान्द्रविन्दु-  
 मुक्ताफलप्रकरविच्छुरितं प्रियायाः ॥ ७७ ॥  
 अद्यापि तां शशिमुखीं नवयौवनाढ्यां  
 पीनस्तनीं पुनरहं यदि गौरकान्तिम् ।  
 पश्यामि मन्मथशरासनपीडिताङ्गीं  
 गात्राणि संप्रति करोमि सुशीतलानि ॥ ७८ ॥  
 अद्यापि तन्मनसि संप्रति वर्तते मे  
 रात्रौ मयि क्षुतवति क्षितिपालपुत्र्या ।  
 जीवेति मङ्गलवचः परिहृत्य कोपा-  
 त्कर्णेकृतं कनकपत्रमनालपन्त्या ॥ ७९ ॥  
 अद्यापि तां मकरकेतुशरातुराङ्गी-  
 मुत्तुङ्गपीवरपयोधरभारखिन्नाम् ।  
 संपीड्य बाहुयुगलेन पिबामि वक्त्रं  
 प्रोन्मत्तवन्मधुकरः कमलं यथेष्टम् ॥ ८० ॥  
 अद्यापि तां कुटिलकोमलकालकेशी-  
 मुन्निद्रतामरसपत्रविशालनेत्राम् ।  
 प्रोत्तुङ्गपीवरकठोरपयोधराढ्यां  
 ध्यायामि चेतसि यथैव गुरूपदेशम् ॥ ८१ ॥

अद्यापि तद्विषयकुन्दसमानदन्तं  
 तिर्यग्विवर्तितविलोलविलोचनान्तम् ।  
 तस्या मुखं मयि मनागपि विस्मरामि  
 चित्तात्कृतज्ञ इव हन्त कृतोपकारम् ॥ ८२ ॥  
 अद्यापि तत्सरलमञ्जुलतुङ्गभासं  
 किञ्चित्स्मितोच्छ्वसितपाण्डुरगण्डभागम् ।  
 पश्यामि पूर्णशरदिन्दुसमानकान्ति  
 कान्ताननं विकचपङ्कजपत्रनेत्रम् ॥ ८३ ॥  
 अद्यापि तन्मदनकार्मुकभङ्गुरश्रु-  
 दन्तद्युतिप्रकरकर्बुरिताधरोष्ठम् ।  
 कर्णावसक्तपुलकोज्ज्वलदन्तपत्रं  
 तस्याः पुनः पुनरपीह मुखं स्मरामि ॥ ८४ ॥  
 अद्यापि तां झटिति वक्रितकन्धराग्र्यां  
 न्यस्तैकपाणिकमलां खनितम्बबिम्बे ।  
 वामांसपृष्ठलुलदुज्ज्वलकेशपाशं  
 पश्यामि मां प्रति दृशा बहुशः क्षिपन्तीम् ॥ ८५ ॥  
 अद्यापि मामवगणय्य कृतापराधं  
 मां पादमूलपतितं सहसा चलन्तीम् ।  
 वस्त्राञ्चलं मम करान्निजमाक्षिपन्तीं  
 मामेति रोषपरुषं वदतीं स्मरामि ॥ ८६ ॥  
 अद्यापि तामभिविशालनितम्बबिम्बां  
 गम्भीरनामिकुहरां तनुमध्यमागाम् ।  
 अम्लानकोमलमृणालसमानबाहुं  
 लीलालसाञ्चितगतिं मनसा स्मरामि ॥ ८७ ॥  
 अद्यापि तल्लुलितनादनिमीलिताक्ष-  
 मास्यं स्मरामि सुतरां सुरतावसाने ।  
 तत्कालनिःश्वसितनिहुतकान्तकान्ति  
 स्वेदाम्बुबिन्दु परिपाण्डुरितं प्रियायाः ॥ ८८ ॥



अद्यापि तां मयि कृतागसि धृष्टभावं  
 संभावयत्यपि मुहुर्निगृहीतवाचम् ।  
 अन्तर्निरुद्धगुरुकोपसबाष्पकण्ठीं  
 निःश्वासशुष्यदधरां रुदतीं स्मरामि ॥ ८२ ॥  
 अद्यापि तां समपनीतनितम्बवस्त्रां  
 पश्यामि मन्मथशरासनविह्वलाङ्गीम् ।  
 एकेन शुद्धनिहितेन करेण पाणि-  
 मन्येन नाभिकुहरादवतारयन्तीम् ॥ ९० ॥  
 अद्यापि तां रहसि दर्पणमीक्षमाणां  
 संक्रान्तमत्प्रतिनिधिं मयि पृष्ठलीनाम् ।  
 पश्यामि वेपथुमतीं च सुविभ्रमां च  
 लज्जाकुलं च दयितां च सविभ्रमां च ॥ ९१ ॥  
 अद्यापि तां सुरभिदुर्धरगन्धलोलं  
 धावन्तमास्यमनिशं गतिचञ्चरीकम् ।  
 किञ्चिच्चकोररुचिकुञ्चितचारुनेत्रां  
 पश्यामि केलिकमलेन निवारयन्तीम् ॥ ९२ ॥  
 अद्यापि तामितरतश्च पुरश्च पश्चा-  
 दन्तर्बहिः परित एव परिभ्रमन्तीम् ।  
 पश्यामि फुलकनकाम्बुजसंनिभेन  
 वक्त्रेण चारुपरिवर्तितलोचनेन ॥ ९३ ॥  
 अद्यापि तानि मम चेतसि संस्फुरन्ति  
 कर्णान्तसंगतकटाक्षनिरीक्षितानि ।  
 तस्याः स्मरत्तरकराणि मदालसानि  
 लीलाविलासबहुलानि विलोचनानि ॥ ९४ ॥  
 अद्यापि तां मयि कपाटसमीपलीने  
 मन्मार्गमुक्तदृशमाननदत्तहस्ताम् ।

मद्भावचिह्नितपदं मृदुकाकलीभिः

किञ्चिद्विमानमनिशं मनसि सरामि ॥ ९५ ॥

अद्यापि तत्तरलतारतताक्षमास्य-

मालिसचन्दनरसाहितपाण्डुकान्ति ।

कस्तूरिकाकुटिलपत्रलताभिरामं

गण्डस्थलं हृदि गतं स्थिरयामि तस्याः ॥ ९६ ॥

अद्यापि तत्कृतकचग्रहमाग्रहेण

दन्तैर्मया दशनवाससि खण्ड्यमाने ।

तस्या मनाब्जकुलिताक्षमलक्ष्यमाण-

सीत्कारगर्भमसकृद्वदनं सरामि ॥ ९७ ॥

अद्यापि तानि ममचेतसि विस्फुरन्ति

बिम्बोष्ठमृष्टपरिकीर्णशुचिस्मितानि ।

पीयूषपूरमधुराणि त्वदुत्तराणि

वाक्यानि मन्मथभवानि मृदूनि यस्याः ॥ ९८ ॥

अद्यापि तां कनकपत्रसनाथकर्णा-

मुत्तुङ्गकर्कशकुचार्पिततारहाराम् ।

काञ्चीनिपुञ्जितविशालनितम्बबिम्बा-

मुद्गामनूपुररणच्चरणां सरामि ॥ ९९ ॥

अद्यापि तां भुजलतार्पितकण्ठपाशां

वक्षस्थलं मम पिधाय पयोधराभ्याम् ।

ईषन्निमीलितसलीलविलोचनान्तां

पश्यामि मद्भवनमुक्तमदं पिबन्तीम् ॥ १०० ॥

अद्यापि तानि परिवर्तितकन्धराणि

किञ्चित्क्षुतत्रुटितकञ्चुकजालकानि ।

तस्या भुजाग्रललदुद्वलकुन्तलानि

चित्ते स्फुरन्ति मम वक्रविलोचनानि ॥ १०१ ॥



अद्यापि तत्सपरिवेषशशिप्रकाश-

मास्यं सराभि जडगात्रविवर्तनेषु ।

तद्वेलदुज्ज्वलकराङ्गुलिजालगुम्फ-

दोःफन्दलीयुगलकं दयितं प्रियायाः ॥ १०२ ॥

अद्यापि तामनुनत्यपि मय्यसक्तां

व्यावृत्तकेलिशयने शयतीं पराचीम् ।

निद्राकुलमिव ममाभिमुखीभवन्तीं

प्रातर्मदङ्गनिहितैकभुजां सराभि ॥ १०३ ॥

अद्यापि तां स्मितमुखीं पुरुषायितेषु

लम्बालकाकुलकपोललतां सराभि ।

आन्दोलनश्रमजलाकुलविह्वलाङ्गीं

श्वासोत्तरं वनिंभृतं मुमुहुः शशाङ्गीम् (?) ॥ १०४ ॥

अद्यापि तां मयि गते चिरकोपयन्तीं

यान्तीं समागतवतीं परिवर्तमानाम् ।

ऊर्ध्वस्थितां किमपि मञ्चतलं निषण्णां

शय्यां सभाश्रितवतीमधिकं सराभि ॥ १०५ ॥

अद्यापि तामरुणयत्वरुणेन्तरिक्ष-

मापृच्छमानमपि नाम विचारयन्तीम् ।

उत्थाप्य निश्चलदृशौ मम निःश्वसन्तीं

चिन्ताकुलां किमपि नम्रमुखीं सराभि ॥ १०६ ॥

अद्यापि तां जघनदर्शनलालसेन

क्रान्तं मया इव (?) समाञ्चलमेव पश्चात् ।

पूर्वोक्तामपरतो बहुशः क्षिपन्तीं

मन्दाक्षरं (?) कुचितसर्वतनुं सराभि ॥ १०७ ॥

अद्यापि तां सुनिभृतं पदमापतन्तं

मां द्वारि वीक्ष्य सद्सैव निषण्णसुप्तम् ।

मन्दं यवि स्पृशति कण्टकिताङ्गयष्टि-

मुत्कुल्लगण्डफलकां बहुशः सरामि ॥ १०८ ॥

अद्यापि तां प्रथममेव गतां विरामं

निर्मत्स्य रोषपरुषैर्वचनैर्मुहुर्मांस् ।

आन्दोलितोद्धतनितम्बसहायवृत्त्या

संचिन्तयामि हृदयं सुदतीमभीक्ष्णम् ॥ १०९ ॥

अद्यापि तां विलुलिताकुलकेशपाशां

किंचित्समुन्मिषितघूर्णितजिह्वनेत्राम् ।

सुप्तोत्थितां विदधतीं मुहुरङ्गमङ्गं

पश्यामि चालमघरं बहुशः स्मरन्तीम् ॥ ११० ॥

अद्यापि तां सुवदनां बलभीनिषण्णां

तद्देहसन्मुखमहो खलु दृष्टमत्र ।

मर्मोत्तरं प्रियसखीषु कृतस्मितासु

लज्जां विलक्ष्य हसितां हृदि चिन्तयामि ॥ १११ ॥

अद्यापि तामनुनयत्यपि चाटु पूर्वं

क्रोमात्पराकृतमुखीं मयि सापराधे ।

आलिङ्गति प्रसभमुत्पुलकाङ्गयष्टिं

मामेति शेषपरुषे नुवर्ती सरामि ॥ ११२ ॥

अद्यापि तामुषसि तत्क्षणविप्रबुद्धां

निद्रालसां हृदि बहामि शताङ्गमङ्गाम् ।

जृम्भाविदीर्णमुखमारुतगन्धलुब्ध-

मुग्धभ्रमद्भ्रमरविभ्रमलोलपत्रम् ॥ ११३ ॥

अद्यापि तां प्रथमसंगमजातलज्जां

नीव्यां स्पृशत्यपि करे मय मन्दमन्दे ।

फूत्कारकम्पितशिखातरलं प्रदीपं

कर्णोत्पलेन निजिघांसुमहं सरामि ॥ ११४ ॥



अद्यापि तां समुपगम्य मयावृताक्षीं  
 कोऽयं वदेत्यभिहिता बहुशः सस्त्रीभिः ।  
 मातर्न विद्य इति सस्मितमुल्लपन्ती-  
 मुत्पन्नगल्लपुलकाकुलितां स्मरामि ॥ ११५ ॥  
 अद्यापि तां गतिनिराकृताराजहंसीं  
 धम्मिल्लनिर्जितमयूरकलापभाराम् ।  
 चक्षुःश्रिया हसितमत्तचक्रोरेनत्रां  
 संचिन्तयामि कलकण्ठसमानकण्ठीम् ॥ ११६ ॥  
 अद्यापि तां मदनमन्दिरवैजयन्ती-  
 मन्तर्मुखे मदधरोष्ठदलं विधाय ।  
 अजैरनङ्गविकलैर्मम गाढमङ्ग-  
 मालिङ्ग्य केलिशयितां दायतां स्मरामि ॥ ११७ ॥  
 अद्यापि तामुपवने परिवारयुक्तां  
 संचिन्तयाम्युपगतां च महोत्सवाय ।  
 मां पार्श्वसंनिहितलोकभयात्सशङ्कं  
 व्यावर्तितेक्षणमनुक्षणमीक्षमाणाम् ॥ ११८ ॥  
 अद्यापि तामुरसिजद्वयमात्रमध्ये  
 भ्रश्यद्वलित्रितयलक्षितरोमराजिम् ।  
 ध्यायामि वल्गितभुजां विहिताङ्गमङ्गं  
 व्याजेन नामिकुहरं मम दर्शयन्तीम् ॥ ११९ ॥  
 अद्यापि तानि मृदुसारमुभाषितानि  
 तिर्यग्विवृत्तनयनान्तनिरीक्षितानि ।  
 लीलारसाञ्चितगतानि सुविस्तितानि  
 तस्याः स्मरामि हृदि विभ्रमचेष्टितानि ॥ १२० ॥  
 अद्यापि तामसमभीलितसाचिनेत्रां  
 लोलद्भुजां वलयशङ्कृतिशब्दहस्ताम् ।

वल्गात्कठोरकुचमुन्नमितभ्रुकर्णे  
 कण्डूयनं विदधतीं हृदि चिन्तयामि ॥ १२१ ॥  
 अद्यापि तां करिसमर्पितवामपाणि-  
 माकुञ्चितैकचरणाग्रनिरुद्धभूमिम् ।  
 स्कन्धावलम्बितभुजां पथि मां व्रजन्तं  
 पश्यामि बन्धुरितकन्धरमीक्षमाणाम् ॥ १२२ ॥  
 अद्यापि तां मयि दृशं तुदतीं स्मरामि  
 स्मेरां स्मरद्वरकरां मधुरां सुताराम् ।  
 अत्युद्वलां सुरतलां कुटिलां सुशीलां  
 निष्पन्दमन्दसमदप्रमदप्रसादाम् ॥ १२३ ॥  
 अद्यापि नोज्झति हरः किल कालकूटं  
 क्रूरो विभर्ति धरणीं खलु पृष्ठसंज्ञाम् ।  
 मम्भोनिधिर्वहति दुःसहवाडवाग्नि-  
 मग्नीकृतं सुकृतिनः परिपालयन्ति ॥ १२४ ॥  
 इत्थं कविः सुजनमध्यगतो विळासै-  
 र्नान्तर्विधैश्च रमयन्नृपसेवकाग्रे ।  
 ते प्रोत्सुराः कविवरेन्द्र तथा तवेय-  
 यस्मन्मनांसि हरतेऽज्यजनस्थ नृवम् ॥ १२५ ॥  
 त्वं विद्वन्गुरुरेव बाहवजनैः पूज्यः सतां सर्वदा  
 किं कुर्मः कवयाम संप्रति वयं लज्जान्विता मोमुस्माः ।  
 राजाज्ञां न करोति पण्डितवराचीनो वतः सेवकः  
 कः कोपं सहते परामवपदं प्राप्नोति को मानवः ॥ १२६ ॥  
 भूपादेशकरास्तथा पुरजनाः शृण्वन्तु ते मद्बचः  
 पारत्रैहिकमेव यच्च तदहं जाने पदं निर्मलम् ।  
 तद्रूपा नृपवीरभूपतिसुता सा मे हृदन्तःस्थिता  
 ध्यायंस्तां गमिता निवृत्तिमधुना नार्यो न वेदैस्तुथः(?) ॥ १२७ ॥



उक्तस्तदा नृपजनैः सुजनैस्तथान्यै-

भूयः कविः शशिकलां हृदि चिन्तायत्वा ।

निःश्वस्य तां प्रति ततान सुरस्य वाक्या-

त्यक्तो घृणां भयमपीह भविष्यमेतत् ॥ १२८ ॥

वेलाञ्चलं न्यस्य कुचाञ्चले मामालोकयन्ती नयनाञ्चलेन ।

इतो गता साध्वगता न जाने गेहं गता वा हृदयं गता मे ॥ १२९ ॥

येऽमी कूर्चकवासकङ्कणरणत्कर्णाष्टसीमन्तिनी-

हस्ताकर्षणविग्रमे च सुहृदः प्राप्ताः पराभुजतिम् ।

तेऽमी संप्रति वान्ति नायतभुजा भ्राम्यन्निश्चान्तक्षुर(?)-

क्षुण्णाः क्षोणितलेपनानि पुरतः प्राप्तापराधा इव ॥ १३० ॥

भवत्कृते चाञ्जनयस्तुलाक्षि शिरो मदीयं यदि याति यातु ।

नीतानि नाशं जनकात्मजायै दशाननेनापि दशाननानि ॥ १३१ ॥

प्रासादे सा पथि पथि च सा पृष्ठतः सा पुरः सा

पर्वहे सा दिशि विदिशि सा चोर्ध्वतः सा बधः सा ।

दृषन्तः सा बहिरपि च सा नास्ति दृश्यं द्वितीयं

सा सा सा सा त्रिभुवनगता तन्मयं विधमेतत् ॥ १३२ ॥

संगमविरहवितर्के वरमिह विरहो न संगमस्तस्याः ।

सङ्गे सैव तथैका जगदिदं तन्मयं विरहे ॥ १३३ ॥

हरिहरविधियुस्या लोकपालाः समेता

वच इह मम सर्वैः श्रूयतां साक्षिभिर्वत् ।

निवसति यदि चेष्टं भावनायां सुतथ्यं

भवतु शशिकला यज्जन्मजन्मेऽपि जाया ॥ १३४ ॥

मम यदि मुकुतं सात्पूर्वजन्मार्जितं चे-

द्यदि सकलसुराणामर्चनं मेऽस्ति किञ्चित् ।

यजेनहवनवेदाध्यासनं यन्ममास्ति

तदपि शशिकला मे प्राणनाप्या तदास्तु ॥ १३५ ॥

यदि भवति मतिर्या खान्तकाले गतिः सा  
 यदि भवति वचो मे सत्यमस्तीति धर्मम् ।  
 मनसि वचसि काये यद्यहं जीवितं सा  
 तदिह मु'रामे चन्द्रलेखा प्रियास्तु ॥ १३६ ॥  
 इत्थं विज्ञाप्य देवेभ्यस्तूष्णीं तस्थौ कवीश्वरः ।  
 अत्रान्तरे चन्द्रलेखा चिन्तां चक्रे तदोचिताम् ॥ १३७ ॥  
 दृष्ट्वा कविं शशिकला दृढपाशवद्धं  
 तन्नीयमानमनुगैरवनीश्वरस्य ।  
 कर्तव्यमस्ति मम किं करवाणि किं वा  
 हा हा चकार मनसेति विचारयन्ती ॥ १३८ ॥  
 पुत्रस्तदेव जनकं पारंतोषयेद्यो  
 मित्रं तदेव न जहाति सुखेऽतिदुःखे ।  
 भर्तारमेव परिगच्छति या तु नारी  
 ह्येतन्नयं निगदितं स्मृतिशास्त्रसारम् ॥ १३९ ॥  
 विद्युत्प्रगच्छति समं सहसाम्बुदेन  
 चन्द्रं यथा कुमुदिनी वरकौमुदी च ।  
 प्राणेश्वरं समनुगच्छति वंशजा स्त्री  
 वेदा वदन्ति इति मे दृढनिश्चयोऽस्ति ॥ १४० ॥  
 इत्थं विचार्य हृदये मरणाय बुद्धिं  
 श्रक्त्वा सुहर्म्यमवरुण सुसप्तभूमिम् ।  
 बद्ध्वा दृढं नृपसुता परिधानवस्त्रं  
 तस्थौ मनो निजगुरोश्च निराशयन्ती ॥ १४१ ॥  
 एतस्मिन्नन्तरे नार्यस्तदा तद्भुवमागताः ।  
 पराक्षेपेण धावन्त्यो कुर्वन्त्यश्चाश्रुपातनम् ॥ १४२ ॥  
 सुतारान्तःपुरे ताश्च प्रविष्टाः साश्रुलोचनाः ।  
 विह्वला विश्वसत्यश्च त्राहि त्राहि पुनः पुनः ॥ १४३ ॥



ग्राहि त्वं मरणात्सुदेवि तनयामारुह्य हर्म्य महा-  
 नस्पाकं ननु बिन्दुपातनमपि श्रोष्यत्ययं नैव सा ।  
 कृत्वा द्वारसुयन्त्रितं दृढतरं वद्धा च वाचः स्वकं(?)  
 प्रासादादवनौ पतिष्यति ध्रुवं दृष्ट्वा हतं सद्गुरुम् ॥ १४४ ॥  
 या नार्ग्यः समुपागता द्विजवरं द्रष्टुं समेत्याथ ताः  
 श्लोकादात्मभुवो यथा सुवचनैः संपीडिताः सत्कवेः ।  
 संचिन्त्याशु गता नृवीरनृपतेरन्तःपुरं सुप्रभं  
 विज्ञाता महिषी तदेव वचनं सख्याः समक्षं तदा ॥ १४५ ॥  
 स्त्रीणां वाक्यं तदा श्रुत्वा सत्यं सख्या उदाहृतम् ।  
 सुतारा विह्वलाङ्गी सा मूर्च्छितः पतिता भुवि ॥ १४६ ॥  
 संतो भाजनवासेन श्वसिता स्त्रीजनैः समम् ।  
 उत्थाय बोधिता चेत्थं शीघ्रं विज्ञापयेश्वरम् ॥ १४७ ॥  
 ज्ञातं देवि यदद्य शोकयजनं विप्राय माघा भृशं  
 भाव्यं तद्भविता स गोप्यवचनं धर्मस्त्रया भूयताम् ।  
 पुत्री ब्रह्मवधे प्रणश्यति ध्रुवं लोकापवादं मह-  
 ज्ज्ञात्वेत्थं नृपवीरसिंहनृपतिं विज्ञापयाशु स्फुटम् ॥ १४८ ॥  
 नरवर दुहिता ते मृत्युमेष्यत्यति दूरं  
 कविवरनिहते सा सत्यमेतत्समक्षम् ।  
 द्वयमिह समुपेतं ब्रह्महत्या सुताया  
 निगमजनविरुद्धं सर्वथा नैव कार्यम् ॥ १४९ ॥  
 दुःखेन दीनवदना सुतायाश्चरितेन सा !  
 मन्दं मन्दं तथोत्थाय निरुत्साहं गता नृपम् ॥ १५० ॥  
 इत्थं निशम्य वचनं नृपपट्टराज्ञी  
 स्त्रीणां वचः सुमयजं कलिकल्मषघ्नम् ।  
 गत्वा जगन्पुत्रं सहसाश्रुपूर्णा  
 स्त्रीणां तदेव वचनं चरितं सुतायाः ॥ १५१ ॥

शृङ्गारिभिः सुगणिभिः सुरराजलोकै-

रनान्तरे विनयमानपुरःसरं च ।

विज्ञप्तिरेव महती च पुनस्तदेव

श्रीवीरसिंहनृपतेः कथयांभूव ॥ १५२ ॥

तदामात्यादयः सर्वे पुरोहितसमं जनाः ।

श्रीनृवीरं नमस्कृत्य प्रोचुः प्राञ्जलयो वचः ॥ १५३ ॥

स्त्रीहत्या ब्रह्महत्या द्वे त्याज्या सद्भिः सदा प्रभो ।

गर्हितं सर्वशास्त्रेषु जनाय वचनं महत् ॥ १५४ ॥

उक्तं च—

नहि भवति यत्र भाव्यं भवति च भाव्यं विनाशिः यत्नेन ।

करतलगतमपि नश्यति यस्य हि भवितव्यता नास्ति ॥ १५५ ॥

अवश्यंभाविभावानां प्रतीकारो भवेद्यदि ।

तदा दुःस्वैर्न बाधेरन्नलरामयुधिष्ठिराः ॥ १५६ ॥

तथा चोक्तं स्मृतौ—

आततायिनमायान्तमपि वेदाङ्गपारगम् ।

जिघांसन्तं जिघांसीयान्न तेन ब्रह्महा भवेत् ॥ १५७ ॥

पूर्वं कृतं सुकविना महता श्रुतं नः

पाणिग्रहं वपुरविजते(?) पुरतः सखीनाम् ।

युक्तापराधमपि दैववशाच्च शङ्के

राजनिवारय मनो ह्यनयाच्च पापात् ॥ १५८ ॥

एवं विचार्य बहुधा नृपवीरसिंहः

पथ्यं वचस्तदनु धर्मवती च मेने ।

आदिष्टवान्वरकवेर्मरणे निषेधं

तस्यौ तदागमनमेव निरीक्षमाणः ॥ १५९ ॥

तं भूपतिः कविवरं च विमोचयित्वा

दत्त्वा सुतामपि वरिष्ठगुणाय तस्मै ।



देशं तथा पुरशताधिकमेकरम्यं

वासांसि हस्तितुरगांश्च रथांश्च पत्तीन् ॥ १६० ॥

तां सुन्दरीं च सकलाभरणान्वितां वै

गावो महिष्यः(?) परिवारसमं सुदास्यः ।

यानानि भूपतिसमानसुखासनानि

प्रादात्प्रभुः सुतनयां कवये मुदा यः ॥ १६१ ॥

इत्थं भूमिपतेः परात्परतरं लब्ध्वा प्रसादं परं

काश्मीरः कविशेखरो मुदमगाच्छ्रीबिह्लणः सत्कविः ।

आदिष्टो नृपवीरसिंहप्रभुणा नेष्टं निजं मन्दिरं

संप्राप्तो वरपञ्चशब्दनिनदैर्मर्गिणोऽतिथीन्पूजयन् ॥ १६२ ॥

तत्रैव रतः कविवरः सहजान्विकारा-

ज्ञानाविधानभिमतान्सततं व्यनक्ति ।

.....शशाङ्ककञ्जया(?) च दिवा निशायां

सापि प्रमोदमगमत्कविराजमेत्य ॥ १६३ ॥

इति वरचरितं यः श्रीकवेर्बिह्लणस्य

प्रपठति नियतं यः सावधानः शृणोति ।

भुवि अवनिपतीशैर्मन्यतां मानिनीभि-

र्ब्रजति नि परमन्ते शाश्वतं धाम मर्त्यः ॥ १६४ ॥

इति काश्मीरिकबिह्लणकविविरचितं बिह्लणचरितापरमनामधेयं

चन्द्रलैलासक्तबिह्लणकाव्यम् ।



अथ तत्त्वज्ञानस्य लक्षणम् ॥ ३२३ ॥

॥ ३२३ ॥ तत्त्वज्ञानं तत्त्वज्ञानस्य लक्षणम् ॥

॥ तत्त्वज्ञानस्य लक्षणम् ॥

॥ तत्त्वज्ञानस्य लक्षणम् ॥

॥ तत्त्वज्ञानस्य लक्षणम् ॥

॥ ३२४ ॥ तत्त्वज्ञानस्य लक्षणम् ॥

॥ तत्त्वज्ञानस्य लक्षणम् ॥

॥ तत्त्वज्ञानस्य लक्षणम् ॥

॥ तत्त्वज्ञानस्य लक्षणम् ॥

॥ ३२५ ॥ तत्त्वज्ञानस्य लक्षणम् ॥

॥ तत्त्वज्ञानस्य लक्षणम् ॥

॥ तत्त्वज्ञानस्य लक्षणम् ॥

॥ तत्त्वज्ञानस्य लक्षणम् ॥

॥ ३२६ ॥ तत्त्वज्ञानस्य लक्षणम् ॥

॥ तत्त्वज्ञानस्य लक्षणम् ॥

॥ तत्त्वज्ञानस्य लक्षणम् ॥

॥ तत्त्वज्ञानस्य लक्षणम् ॥

॥ ३२७ ॥ तत्त्वज्ञानस्य लक्षणम् ॥

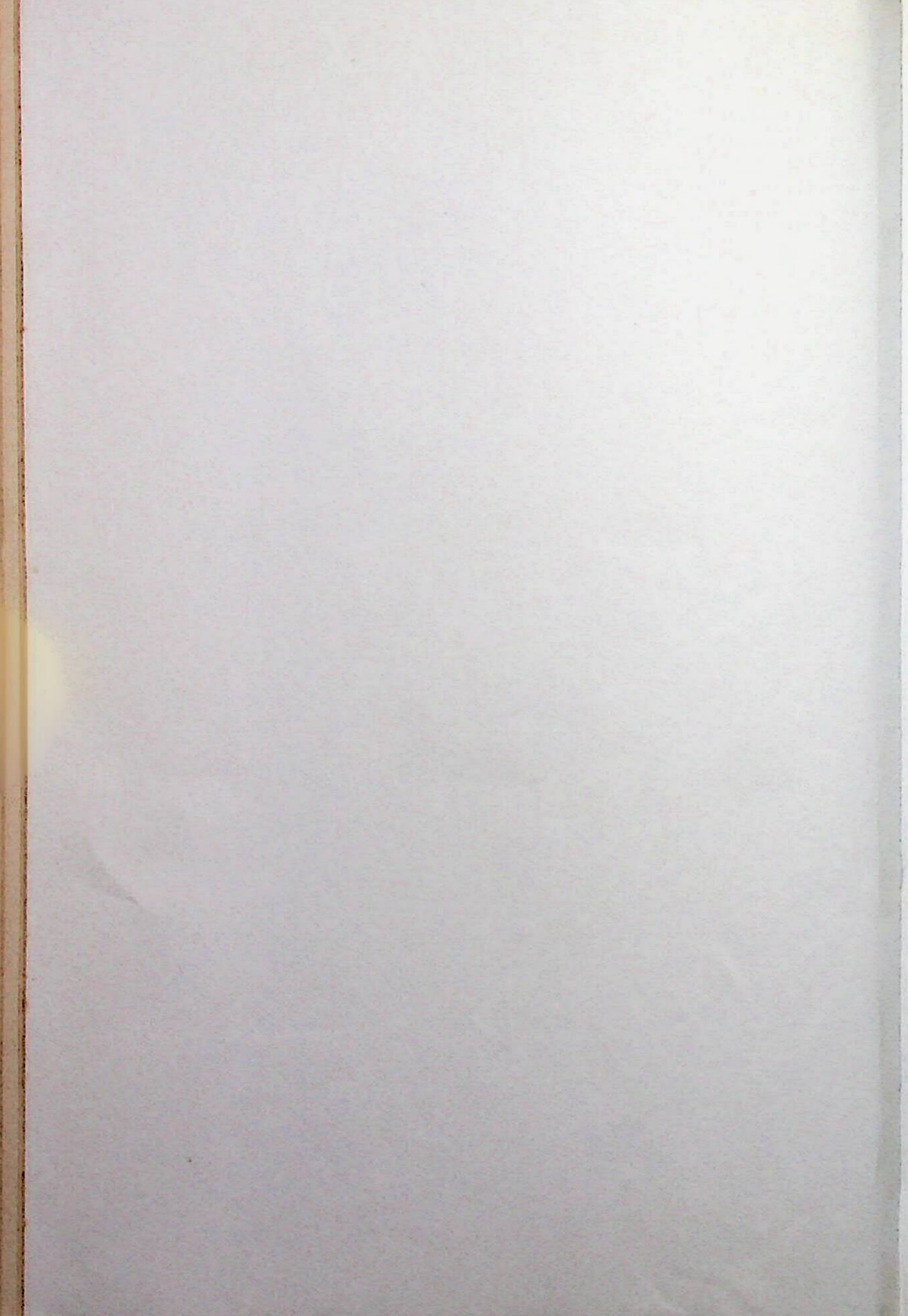
॥ तत्त्वज्ञानस्य लक्षणम् ॥

॥ तत्त्वज्ञानस्य लक्षणम् ॥

॥ तत्त्वज्ञानस्य लक्षणम् ॥











## चौखम्भा बुक्स

5-यूए, जवाहर नगर, पोस्ट ऑफिस के पीछे  
मल्कागंज, दिल्ली-7. फोन : 011-23853166